

Radiografia Els Plans d'Intervenció Integral a Barcelona **Dossier Urbanisme per viure** **Monografies** Antiga arquitectura industrial per a la ciutat contemporània | Barcelona, segura, sostenible i saludable | La planificació d'equipaments com a eina per a la millora de la qualitat urbana | L'urbanisme des de la política de les dones | Polítiques urbanístiques i moviment associatiu veïnal **Experiències** | Servei de Gestió de Conflictes a l'Espai Públic | El cas dels terrenys de l'antiga presó de Trinitat Vella | Per una ciutat compacta: ordenació d'illes d'equipaments | Els Patis Oberts, espais d'educació i cohesió social **Tribuna** | Espai públic: entre la cohesió social i el conflicte

Barcelona societat

Revista de coneixement i anàlisi social

número

19

Sumari

3 Presentació

Perfil social / Radiografia

5 Els Plans d'Intervenció Integral a Barcelona
Enric Cremades

Dossier

17 Urbanisme i salut: una parella lògica
Hugh Barton

24 Urbanisme educatiu: educació urbana
Joan Manuel del Pozo

37 Habitatge i cohesió social
Juli Ponce

Monografies

49 Antiga arquitectura industrial per a la ciutat contemporània
Josep Maria Montaner

55 Barcelona, segura, sostenible i saludable
Katherine Pérez, Elena Santamariña-Rubio, Marta Olabarria,
Ángel López, Carme Borrell

64 La planificació d'equipaments com a eina per a la millora
de la qualitat urbana
Sergi Cuadrado, Maite Espinach, Laia Pellejà

76 Urbanisme i gènere. L'urbanisme des de la política
de les dones
Anna Bofill

87 Polítiques urbanístiques i moviment associatiu veïnal
Anna Alabart

Experiències / Gestió

99 Servei de Gestió de Conflictes a l'Espai Públic
Pau Arbós, Juan Miguel Iglesias, Marina Mañas

103 La participació ciutadana en l'urbanisme.
El cas dels terrenys de l'antiga presó de Trinitat Vella
Xavi Moreno, Xavi Patón

108 Per una ciutat compacta: ordenació d'illes d'equipaments
Ricard Fayos

111 Els Patis Oberts, espais d'educació i cohesió social
Marleny Colmenares, Araceli Vilarrasa

Xarxes

115 Xarxa de Ciutats Europees
Carme Carrera

118 Eurocities. Grup de treball Ciutat per a Tothom Sense
Barreres

Roser Torrentó, Rosario Borda, Laura Trujillo
120 Eurocities. Grup de treball Persones Sense Sostre
Cristòfol Collado

Tribuna

122 Espai públic: entre la cohesió social i el conflicte
Eva Fernández

126 Ciutats per a viure-hi
Zaida Muxí

Resumen/Summary

131 Resumen

135 Summary

Consell Editorial

Ricard Gomà, regidor de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania
Carles Martí, regidor de l'Àrea de Benestar i Cohesió Territorial
Elsa Blasco, regidora de Dones i Joventut
Joaquim Mestre, regidor de Drets Civils
Isabel Ribas, delegada de Salut
Daniel de Torres, comissionat de l'alcaldia per a la Immigració i el Diàleg Intercultural
José Pérez Freijo, imatge i producció editorial

Secretaria

M. Glòria Figuerola, gerent de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania

Equip de redacció i coordinació

Direcció

Carlos Salanova, Departament de Recerca i Coneixement

Direcció acadèmica

Ismael Blanco, Universitat Autònoma de Barcelona

Coordinació

Pep Gómez, Observatori Social Barcelona

Suport tècnic

Laura Andreu, Departament de Recerca i Coneixement

Consell de Redacció

Silvia Navarro, Direcció d'Acció Social i Ciutadania
Rosa Maria Bada, Direcció de Drets Civils
Imma Miret, Direcció de Participació Social
Carme Borrell, Agència de Salut Pública de Barcelona
Maria Eugènia Sánchez, Delegació de Salut
Jordi Casanovas, Direcció de Joventut
Maia Berasategui, Direcció d'Immigració
Montse Tort, Institut de Cultura
Araceli Vilarrasa, Institut Municipal d'Educació
Montse Gispert, Direcció de Serveis de Participació i Associacionisme
Elena Sintès, Direcció de Nous Usos Socials del Temps

Assessorament lingüístic

Coral Romà

Disseny i maquetació

Jordi Salvany

Impressió

Treballs Gràfics

Edició

Observatori Social Barcelona

Departament de Recerca i Coneixement
Gerència de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania
Ajuntament de Barcelona
C. Velència, 344
08009 Barcelona
Telèfon: 934 132 610 / 934 132 665
www.bcn.cat/observatoribcn
ISSN: 1133-6315
Dipòsit legal: B-21.686-1993
© Ajuntament de Barcelona

Barcelona Societat té una periodicitat semestral.

Es permet reproduir les dades i la informació provinents de fonts municipals si se'n cita la procedència.
Els articles inclosos en aquesta publicació són responsabilitat exclusiva dels seus autors.

Presentació

Ens plau presentar el número 19 de la revista *Barcelona Societat*, un número que considerem especial per dos motius principals. El primer, que es tracta del número que tanca el mandat municipal 2007-2011, un mandat en el marc del qual la revista ha experimentat un fort impuls. En els inicis d'aquest mandat ens vam proposar alguns objectius fonamentals, com la recuperació de la periodicitat semestral de la publicació (que no sempre s'havia aconseguit mantenir), la diversificació de les contribucions a la revista (obrint-la a les entitats i al conjunt d'actors implicats en les polítiques socials a la ciutat) i l'ampliació de la difusió (aprofitant les tecnologies de la comunicació). Tot això sense renunciar al rigor que creiem que sempre ha distingit aquesta publicació.

Fent balanç d'aquests últims anys, creiem que aquests objectius s'han acomplert en bona part: des del 2008, han sortit publicats sis números monogràfics (sobre universalització de drets socials, sobre famílies, sobre interculturalitat, sobre polítiques d'igualtat de gènere, sobre drets civils i, el número que aquí presentem, sobre urbanisme i qualitat de vida); en aquests sis números s'han ampliat les contribucions de persones representatives del teixit associatiu i dels diferents espais de participació en les polítiques socials (com els grups de treball del Consell Municipal de Benestar Social) i, a més, s'ha actualitzat la base de dades per a la difusió de la revista en paper i s'ha obert l'accés a la revista a través del web.

El segon motiu que ens porta a remarcar el caràcter especial d'aquest

número és la voluntat que expressa d'establir ponts de diàleg entre camps temàtics que acostumen a anar per separat: el del benestar social i el de l'urbanisme. L'acadèmia ha tendit a establir rígides línies divisòries entre diferents camps de coneixement, sovint artificioses, ja que les preocupacions fonamentals de les diferents disciplines acostumen a ser compartides. El mateix passa amb l'administració pública, que tendeix a segmentar fortament els camps d'actuació, a partir de lògiques d'especialització sectorial que desincentiven el treball transversal. La mateixa línia de publicacions periòdiques de l'Ajuntament de Barcelona reflecteix aquesta tendència a separar, amb una revista especialitzada en temes econòmics (*Barcelona Economia*), una d'especialitzada en temes urbanístics (*Barcelona Metròpolis*) i una altra en temes socials (*Barcelona Societat*).

Necessitem separar, perquè la separació permet ordenar i racionalitzar el pensament i l'acció. Però, cada cop més, la complexitat de les nostres societats reclama mirades i actuacions integrals, que promoguin el diàleg i la coordinació entre camps diversos. Establir ponts d'actuació entre camps de pensament i d'actuació diferents acostuma a ser una experiència altament enriquidora, i un factor importantíssim de millora de les polítiques públiques, particularment de les polítiques urbanes, de les polítiques que tracten els problemes de la ciutat.

Fruit d'aquesta voluntat d'establir ponts de connexió, neix aquest número, que aborda la relació entre l'urba-

nisme (el planejament i el disseny dels espais públics, els equipaments, les infraestructures, l'habitatge...) i les dinàmiques socials (la participació en la vida pública, la quotidianitat de les persones i la cohesió social). La riquesa i complexitat de cadascun dels articles fa difícil sintetitzar-los a partir d'unes idees comunes, però n'hi ha dues que sí que es repeteixen més o menys explícitament i que ens semblen d'una importància fonamental. La primera, la necessitat de pensar la ciutat d'una manera integral, reconeixent i aprofundint en les interrelacions que hi ha, per exemple, entre l'urbanisme, la salut, l'educació, l'habitatge accessible, la cohesió social, la millora dels barris, la convivència en l'espai públic i la participació ciutadana. La segona, precisament, és la necessitat de reforçar noves maneres de prendre decisions públiques relatives al disseny de la ciutat, a partir d'equips pluridisciplinaris i de mecanismes de participació ciutadana.

Barcelona Societat culmina aquí una etapa, però, alhora, apunta cap a possibles línies de treball futures: la revista vol continuar sent un referent en el camp de coneixement específic del «benestar social», però també vol explorar ponts d'interrelació entre aquest camp i altres disciplines que comparteixen una mateixa preocupació: la contribució a la millora de la qualitat de vida de les persones, sobre la base d'un model de ciutat afavoridor de la cohesió social, el respecte a la diferència i l'autonomia personal. 🔑

Els Plans d'Intervenció Integral a Barcelona

Enric Cremades. Direcció Tècnica de Projectes d'Intervenció Integral als Barris. Barcelona Gestió Urbanística, SA

Introducció

El 10 de juny de 2004 es va publicar al DOGC núm. 4.151 la Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una especial atenció; desenvolupada pel Decret 369/2004, de 7 de setembre.¹

En aquesta Llei s'esmenta que hi ha barris i àrees urbanes de Catalunya que requereixen una atenció especial de l'Administració pública, davant la detecció de zones en què es concentren problemes: de regressió urbanística i demogràfics (causats per la pèrdua o el creixement excessiu de la població), mancances econòmiques i socials; problemes que afecten en molts casos l'estat de conservació de les edificacions, la urbanització i les xarxes de serveis; l'existència d'espais públics; la dotació d'equipaments; la concentració de grups de ciutadans amb necessitats especials; l'accessibilitat viària i el transport públic; el desenvolupament econòmic; l'activitat comercial, i la seguretat ciutadana.

Aquesta atenció especial ha de superar intervencions sectorials i ha de permetre emprendre-hi accions d'intervenció integral, dirigides tant a la rehabilitació física com a la sostenibilitat ambiental, el benestar social i la dinamització econòmica. Aquestes accions han d'anar destinades a la comunitat sencera del barri o l'àrea afectada.

La Llei de Barris, aspectes preliminars

Així doncs es crea un Fons de Foment dins del Programa de Barris i Àrees Ur-

banes d'Atenció Especial, concebut com un instrument de col·laboració institucional i financera de la Generalitat amb els municipis que vulguin elaborar projectes per al tractament dels problemes d'aquestes àrees.

S'estableix un repartiment clar i equilibrat entre l'Administració local i la Generalitat, segons el qual l'elaboració i l'execució dels projectes objecte de finançament corresponen als municipis; la selecció dels projectes i l'assignació dels recursos, al Departament de Política Territorial i Obres Públiques, amb l'informe previ d'una comissió mixta, i l'avaluació de l'execució de les actuacions correspon a un comitè d'avaluació i seguiment integrat per la Generalitat, l'Administració municipal i una representació de les entitats ciutadanes i dels agents socials.

Existeix un comitè d'avaluació i seguiment dels Plans que està format per disset membres:

- Sis en representació de la Generalitat (dos del Departament de Política Territorial i Obres Públiques i quatre d'altres departaments vinculats a l'execució).
- Cinc en representació de l'Ajuntament.
- Sis en representació de les associacions, entitats veïnals i altres agents econòmics socials.

Es pot presentar un projecte per cada municipi i convocatòria (que té caràcter anual), tret de l'Ajuntament de Barcelona que, atès el seu pes poblacional, pot presentar-ne dos.

L'estructura del projecte es realitza considerant vuit camps d'actuació:

1. Millora de l'espai públic i dotació d'espais verds.
2. Rehabilitació dels elements comuns dels edificis.
3. Provisió d'equipaments per a l'ús col·lectiu.
4. Incorporació de les tecnologies de la informació en els edificis per permetre la instal·lació de cablejat o altres sistemes.
5. Foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà.
6. Equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i dels equipaments.
7. Programes per a la millora social, urbanística i econòmica.
8. Accessibilitat i supressió de barres arquitectòniques.

S'exclou la construcció i rehabilitació d'habitatges, llevat que es tracti d'elements comuns dels edificis que no formin part del parc públic d'habitatges de la Generalitat de Catalunya, els programes d'atenció social de caràcter indefinit i la dotació d'equipaments escolars o sanitaris.

L'execució del pla és de quatre anys; excepcionalment es pot sol·licitar una pròrroga de dos anys.

Els projectes poden tenir un pressupost de fins a vint milions d'euros.

El finançament assumit per la Generalitat oscil·la entre el 50% i el 55% del cost total del projecte, i es pot arribar fins al 75% en el cas de municipis de menys de deu mil habitants. L'aporta-

1. <http://www.gencat.cat/diari/4151/04154100.htm>

ció autonòmica es posterior a l'execució del 100% del pressupost municipal.

Amb aquesta llei i el decret que la desenvolupa es dona el tret de sortida a tot un seguit d'actuacions simultànies, en els àmbits social, urbanístic i econòmic, amb la intenció que, en un període curt de temps, s'obtinguin resultats que siguin palesos i permanents.

La Llei de Barris a Barcelona. Els Projectes d'Intervenció Integral (PII)

El primer gran repte és decidir quins barris o àmbits territorials de la ciutat

compleixen els requisits per presentar-s'hi per tal d'obtenir una subvenció.

A l'hora de valorar-los —de la mateixa manera que la Generalitat a l'hora de valorar tècnicament quins són els més necessitats— no ens queda altra solució que recórrer a les dades estadístiques, per tal d'utilitzar un criteri al més objectiu possible.

Així doncs, es procedeix a fer un preestudi cada 3-4 anys dels deu districtes de la ciutat, als quals es demana que proposin els 3-4 àmbits territorials que considerin que són els més degradats i que sortirien més beneficiats amb

l'aprovació d'aquest projecte. D'aquí es trien uns 30-40 territoris de la ciutat; en els quals es realitza un estudi sobre la base dels indicadors estadístics (taula 1), que posteriorment s'utilitzarà en la redacció del Pla que es presentarà a la Generalitat.

De l'anàlisi dels indicadors s'extreu una puntuació dels àmbits analitzats. A partir d'aquest llistat i de l'anàlisi més concreta de possibles actuacions al territori, i amb criteris d'urgència i d'equilibri territorial, s'acaba decidint quins dos projectes es presenten a cada convocatòria.

Taula 1. Indicadors estadístics utilitzats per analitzar l'estat de degradació d'un àmbit territorial

Processos de regressió urbanística i dèficits d'equipaments i serveis	Valor cadastral
	% d'edificis en mal estat i ruïnós / total d'edificis
	% d'edificis sense aigua corrent / total d'edificis
	% d'edificis sense evacuació d'aigües residuals / total d'edificis
	% d'edificis de 4 plantes o més sense ascensor / total d'edificis de 4 plantes o més
Problemes demogràfics	Habitatges / hectàrees
	Variació de població [(pob 2003–pob 1998)/pob 1998]*100
	% dependència global (pob > 65 anys + pob < 15 anys) / total pob
	% població estrangera extracomunitària / total de població
Problemes econòmics, socials o ambientals	% de persones que reben pensions assistencials i no contributives / total de població
	Taxa d'atur (% aturats / actius)
	Zones verdes previstes en el plantejament general que no s'han executat
	% de població de més de 10 anys sense títol de batxillerat o sense cicles de FP
Dèficits socials i urbans; problemàtica de desenvolupament local	Dèficit de transport públic
	Disposa de mitjans de transport públic? (sí/no)
	Freqüència mitjana de pas del transport públic en horari laboral >30 minuts? (sí/no)
	Dèficit de places d'aparcament
	Disposa d'aparcaments públics? (sí/no)
	Habitatges que disposen d'aparcament privat < 50%? (sí/no)
	% de locals inactius
% de persones en risc d'exclusió social	

Font: Direcció Tècnica de Projectes d'Intervenció Integral als Barris. Barcelona de Gestió Urbanística, SA.

Tot i la cura amb què es van triar aquests indicadors, pel tal que de debò fossin tan representatius i significatius com fos possible, ens trobem amb mancances d'informació; com les següents:

- L'àmbit a estudiar difícilment coincideix exactament amb la divisió territorial de la qual es disposa de dades.
- Els canvis censals del territori dificulten el seguiment històric de les dades.

- L'actualització temporal d'alguns indicadors ens porta a situacions de desconexió de l'impacte sofert. Aquest seria el cas dels indicadors que recullen l'estat de l'edificació; aquest depèn del cens d'edificis, que, en el millor dels casos, s'actualitza cada deu anys, la qual cosa reflecteix doncs una situació d'origen bastant encertada. Però, un cop s'hi ha intervingut, no s'hi reflecteixen les millores realitzades, en cas que aquesta anàlisi coincideixi amb un període de no revisió del cens.

- Les millores urbanístiques, com podrien ser els arranjaments de carrers, no es reflecteixen en indicadors que ens informin de l'estat de conservació o del nivell de qualitat urbana assolit; tret de l'indicador de zones verdes no executades previstes al planejament. Aquesta mancança sí que és força significativa, atès que la majoria de la inversió es realitza en espai urbà.

- Alguns indicadors socials rellevants (com la taxa d'atur) no s'inclouen entre les informacions indicades, ja que les dades d'atur de què disposem no coincideixen amb l'àmbit territorial estudiat.

El segon gran repte és decidir quines seran les actuacions que s'inclouran en el projecte. Atesa la seva integralitat i com que el projecte s'estructura en els vuit camps d'actuació abans esmentats, caldrà que hi hagi actuacions en tots vuit. No obstant això, i per fer-ho més comprensible, podríem agrupar-les en actuacions urbanístiques i d'equipaments, programa de rehabilitació del parc immobiliari privat i projectes socials de caire molt divers (integració, joves, alfabetització, dinamització comercial...).

A partir d'aquest moment encara queden dues qüestions pendents: qui decidirà el que es farà i què es farà.

Atès el caràcter integral del projecte, la qüestió de qui decidirà què es farà és molt fàcil d'esbrinar: serà el binomi Ajuntament de Barcelona – veïnat. Aquests són els agents implicats per poder prendre aquesta decisió. Amb tot, el problema principal és decidir quan es farà la participació dels veïns i veïnes, per tal de recollir les seves propostes i incloure-les.

Atesa la urgència a l'hora de presentar els projectes d'intervenció integral (en el millor dels casos, es disposa de dos mesos per a la redacció dels plans), normalment les propostes de les actuacions concretes surten del Districte, i s'acaba de decidir-ne la concreció conjuntament amb el veïnat. Prèviament a la presentació a la Generalitat, es realitza una jornada informativa als veïns i veïnes del barri, en què es fa palesa la intenció de l'Ajuntament de presentar

aquest projecte a la Generalitat; i s'informa que un cop s'hagi obtingut la subvenció, s'establirà la concreció de les actuacions. Contràriament al que es podria pensar, els projectes tenen el suport del veïnat, ja que les actuacions que s'hi inclouen són les demandes veïnals que s'han manifestat al Districte, o bé al Pla d'actuacions del Districte o bé demandes històriques que no s'han pogut executar fins aleshores.

No obstant això, de vegades i quan el període de presentació ho permet, es realitza una jornada participativa entre les veïnes i veïns del barri, en el decurs de la redacció del Pla d'Intervenció Integral, per tal d'analitzar les seves demandes; per recollir els seus desitjos i els seus neguits actuals. Quan s'ha utilitzat aquesta fórmula de participació directa prèvia, el resultat ha estat molt interessant, ja que:

- les demandes veïnals no s'allunyen gaire del que el Districte suposava, cosa que no fa més que reforçar la idea que, davant la manca de temps, la fórmula utilitzada fins ara no és incorrecta;
- dóna transparència i suport a tot el procés;
- aquest tipus de trobades vertebrada i veïnal;
 - atès que és un procés en què s'aproven els projectes per concurrència competitiva entre els presentats en una convocatòria anual d'arreu de Catalunya, sempre existeix la possibilitat que no surti aprovat..., amb la qual cosa

tots els actors estan informats des de l'origen d'aquest fet.

A la ciutat de Barcelona, des de la convocatòria del 2004, s'han anat presentant tants projectes com ha estat possible al llarg de totes les convocatòries anuals obertes per la Generalitat de Catalunya, en concurrència competitiva amb la resta de municipis del país. L'objectiu és obtenir com a màxim deu milions d'euros de subvenció per projecte, dels noranta-nou milions amb què normalment està dotada la convocatòria. Fruit d'aquestes presentacions, a la ciutat s'han aprovat dotze projectes d'intervenció (taula 2 i figura 1).

Contingut dels projectes

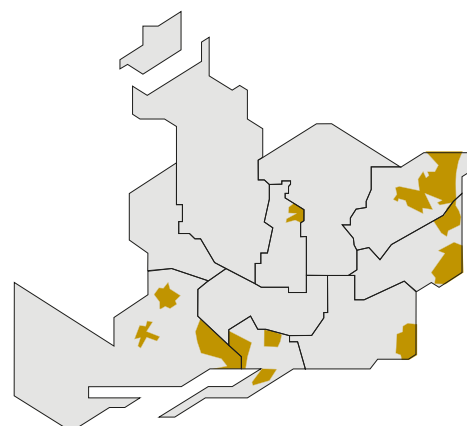
Exposar el contingut detallat de cadascuna de les actuacions que inclouen

els plans seria massa extens; fins ara s'han realitzat més de tres-centes actuacions de caire molt divers. Tot i això, els plans intenten identificar problemes que tenen rellevància per tal de fomentar actuacions en aquest camp, cosa que finalment diferencia cada pla respecte dels altres.

També hem de tenir present que cada territori té la seva singularitat i una història pròpia; no serà mai el mateix un barri de Ciutat Vella, amb més de mil anys d'història, que un barri d'autoconstrucció sorgit als anys cinquanta del segle xx o un polígon d'habitatges amb blocs o torres aïllades entre espais gairebé sense urbanitzar...

A continuació presentem de forma molt breu els trets principals de cadas-

Figura 1. Àrees beneficiades pels ajuts de la Llei de barris a la ciutat. Barcelona, desembre 2010

Font: Barcelona Gestió Urbanística, SA. Ajuntament de Barcelona.

Taula 2. Projectes d'intervenció integral, any d'inici, extensió territorial, població, habitatges i densitat. Barcelona, 2004-2010

Districte	Projecte	Any	Extensió	Població	Habitatges	Densitat
Ciutat Vella	Santa Caterina - Sant Pere	2004	35,15	15.008	8.632	245,70
	Barceloneta	2008	20,68	11.650	7.733	373,93
	Raval Sud	2010	67,77	26.713	11.049	170,60
Sants-Montjuïc	Poble-sec	2005	73,98	37.901	18.233	246,50
	La Bordeta	2007	43,10	16.952	8.512	197,50
	La Vinya - Can Clos - Plus Ultra	2010	33,23	10.771	4.371	131,54
Gràcia	El Coll	2007	32,86	6.296	2.932	89,20
Nou Barris	Roquetes	2004	77,84	14.813	65	81,10
	Torre Baró - Ciutat Meridiana	2006	253,83	12.454	4.989	19,70
Sant Andreu	Trinitat Vella	2006	15,47	7.093	2.851	184,30
	Trinitat Nova	2008	35,81	3.720	1.590	44,40
	Bon Pastor - Baró de Viver	2009	109,40	11.330	4.398	40,20
Sant Martí	Maresme - Besòs	2008	56,65	17.644	7.395	130,53
Total			855,77	192.345	89.200	104,23

Nota: extensió expresada en hectàrees. Densitat = habitatges / extensió.

Font: Barcelona Gestió Urbanística, SA. Ajuntament de Barcelona.

cun dels dotze Projectes d'Intervenció Integral (PII) aprovats per a la ciutat de Barcelona, alguns d'ells ja finalitzats.

2004. Santa Caterina - Sant Pere

Els barris de Santa Caterina i de Sant Pere, malgrat la forta inversió municipal, encara pateixen greus mancances en matèria de zones verdes, equipaments, millora de les edificacions existents i cohesió social. A Santa Caterina s'ha concentrat la major part d'intervencions urbanístiques perquè aquí es concentraven els problemes i les disfuncions principals. A conseqüència de les afectacions històriques no realitzades i de la mateixa trama urbana, impenetrable i envellida, en aquest barri s'han sumat els problemes urbans i humans. Aquesta transformació i adequació facilitarà l'encaix de la important presència d'immigrants dominicans i magrebins, que es barregen amb la població arrelada i els joves, que cada cop s'interessen més per aquesta zona rica en vivències i diversitat.

2004. Roquetes

El barri de Roquetes presenta dèficits clarament superiors a la mitjana de la resta de Barcelona. Es tracta d'un barri amb alta densitat d'habitatges (bona part d'autoconstrucció) i una clara tendència a l'augment de la immigració que caldrà integrar al barri. S'hi observen problemes de formació de la població, i la seva situació social i econòmica mostra dèficits. L'actuació integral pre-

vista lluitarà contra els factors de risc d'exclusió social detectats i incidirà en actuacions destinades a afavorir la cohesió social del barri i el seu entorn.

2005. Poble-sec

L'objecte d'aquest projecte és millorar les condicions de vida dels ciutadans i ciutadanes que resideixen en un entorn urbà fràgil. Davant d'aquesta situació, es fa necessària una intervenció pública decidida que col·labori a fer possible el trànsit entre un Poble-sec amb alts nivells d'envelliment i població molt arrelada a la seva vida quotidiana i un nou Poble-sec amb mestissatge cultural, nova població infantil i juvenil i noves necessitats d'escola, habitatge, espai públic, associacions, etc. Així mateix, el barri necessita en diversos punts una forta correcció relacionada amb l'espai públic, el manteniment d'edificis privats, l'accessibilitat de la trama urbana i l'enfortiment de la convivència veïnal. Les places i els carrers encara continuen tenint deficiències pròpies d'estructures urbanes envellides, en què destaca la manca de clavegueram públic.

2006. Torre Baró - Ciutat Meridiana

Es tracta d'un àmbit que inclou dues zones ben diferenciades. Aquestes diferències són evidents tant en termes físics, de tipologia edificatòria, com social. L'objectiu d'aquest projecte és intentar reduir aquestes diferències, creant una nova zona de centralitat i contribuir a connectar els barris a la resta de la ciutat.

2006. Trinitat Vella

Aquest barri pateix la situació perifèrica de la ciutat, no només físicament sinó també econòmica i social. Aquesta condició segregadora es reflecteix en determinats trets, en els quals es vol incidir amb la superació de les barreres que aïllen el barri de la resta de la ciutat, la potenciació de l'autoestima i la identificació positiva amb el barri, alhora que es treballa per dinamitzar la xarxa comunitària, es millora la qualitat de vida del veïnat amb la millora de la urbanització, la dotació d'equipaments, la modernització dels serveis i l'afavoriment dels processos d'integració de la població nouvinguda.

2007. La Bordeta

Ens trobem en un territori caracteritzat, malgrat que no ho sembli, per la fragilitat. Des del punt de vista de l'espai urbà tenim un teixit que pot patir forts processos de renovació i densificació que en malmetin el caràcter, hereu dels barris obrers que van donar origen al nucli de Sants.

La Bordeta presenta un seguit de potencialitats futures clares: un teixit edificatori històric obsolet, mancat de l'activitat econòmica que hi caldria, tot i que pot recuperar la seva qualitat, un teixit associatiu fort i una posició de centralitat en relació amb algunes de les grans operacions de futur de la ciutat.

2007. El Coll

El barri del Coll pateix problemes d'ordre urbanístic, econòmic i social que

els propers anys podrien agreujar-se, produint processos d'involució urbanística i de concentració de problemàtiques tant econòmiques i socials com de naturalesa física i estructural. Es proposa fer actuacions que fomentin la pràctica sociocultural, impulsar l'activitat veïnal, oferir activitats i iniciatives que cobreixen les necessitats i demandes dels diferents segments de població. Cal aprofitar la presència de nombrosos espais verds en el territori.

2008. Barceloneta

Barri antic amb una tipologia urbana molt característica. El traçat respon a un urbanisme militar molt regular, amb quinze carrers paral·lels al moll, tres carrers transversals i dues places. El projecte d'intervenció integral de la Barceloneta ha de servir de marc de concertació, identificar els camps de treball comú i les actuacions concretes. Alhora, ha de permetre assentar les bases dels processos col·lectius que poden transformar positivament el barri per a la seva gent.

2008. Maresme - Besòs

Avui, el barri del Besòs i el Maresme vol, d'una banda, poder consolidar un procés de millora dels habitatges, d'implantació dels equipaments necessaris i de la qualitat urbana dels espais que es va iniciar fa unes dècades. D'altra banda, espera les noves transformacions al barri que s'han originat amb la revitalització de l'entorn, com a conseqüència de la transformació urbana d'un

dels grans sectors del 22@ a l'oest del territori, el sorgiment de la zona del Fòrum al sud, o l'arribada del Tram Besòs, tots ells processos que poden donar a l'àrea un atractiu i una centralitat que fins ara no ha conegut.

2009. Bon Pastor - Baró de Viver

El Projecte d'Intervenció Integral de l'àmbit de Bon Pastor - Baró de Viver es formalitza com la primera intervenció a escala local, dins del Districte de Sant Andreu, d'un seguit d'estratègies d'àmbit territorial d'abast molt més ampli. El PII permet activar el primer pas envers la millora global, ja que ordena i defineix les primeres actuacions de petit format que donen sentit a un pen-

sament sobre el lloc més ampli, i actua sobre la dimensió social i l'econòmica.

El conjunt de les actuacions a desenvolupar, unes quaranta-nou, va encaminat a millorar la situació dels dos barris, amb l'objectiu de revitalitzar i dinamitzar tota la zona vinculant-la definitivament a la resta de territoris que l'envolten, cohesionant-la internament. Aquestes actuacions es poden resumir bàsicament en quatre grans eixos:

- Fomentar la cohesió territorial i social.
- Aconseguir un nivell d'habitabilitat més alt i millorar la qualitat de vida.
- Millorar la qualitat dels equipaments comunitaris i dels espais públics.

Taula 3. Pressupost aprovat per projecte, camp d'actuació* i any de convocatòria

Any de convocatòria	Projectes d'intervenció	Camp 1	Camp 2
2004	Santa Caterina - Sant Pere	2.040.000	1.500.000
	Roquetes	4.606.698	1.929.613
2005	Poble-sec	9.924.804	1.400.000
2006	Torre Baró - Ciutat Meridiana	11.321.730	1.800.000
	Trinitat Vella	5.188.786	1.800.000
2007	La Bordeta	8.230.003	1.200.000
	El Coll	9.449.370	960.000
2008	Barceloneta	3.444.838	4.440.000
	Besòs - Maresme	5.609.392	1.850.000
2009	Bon Pastor - Baró de Viver	9.450.000	1.650.000
2010	Raval Sud	6.824.500	1.420.000
	La Vinya - Can Clos - Plus Ultra	8.634.000	750.000
	Total	84.724.121	20.699.613

* Camps d'actuació: 1. Millora de l'espai públic i dotació d'espais verds. 2. Rehabilitació dels elements comuns dels edificis. 3. Provisió d'equipaments per a l'ús col·lectiu. 4. Incorporació de les tecnologies de la informació en els edificis per permetre la instal·lació de cablejat o altres sistemes. 5. Foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà. 6. Equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i dels equipaments. 7. Programes per a la millora social, urbanística i econòmica. 8. Accessibilitat i supressió de barreres arquitectòniques.

Font: Barcelona Gestió Urbanística, SA. Ajuntament de Barcelona.

- Promoure el desenvolupament, la convivència i la participació de tota la comunitat.

2010. La Vinya - Can Clos - Plus Ultra

El delicat equilibri que trobem avui entre els riscos i les potencialitats dels barris de Can Clos, la Vinya i Plus Ultra ens indiquen l'oportunitat d'iniciar sense retards un procés de recuperació que posi èmfasi en la transversalitat de les actuacions que es portaran a terme. La complexitat de l'àrea urbanística, tant geogràficament com social, justifica plantejar una estratègia d'intervenció que cohesioni les diferents actuacions d'aquest Pla Integral mitjançant un conjunt d'actuacions integrades,

amb la finalitat de cercar la connectivitat urbana d'aquesta àrea, vincular socialment aquest territori dotant-lo de més cohesió social i crear unes dinàmiques integradores que interconnecten aquestes tres realitats ciutadanes.

2010. Raval Sud

El PII del barri del Raval Sud se centra en les persones i els problemes socioeconòmics, buscant la combinació entre els elements vells i nous. El parc d'habitatges del barri és antic i amb un dèficit de manteniment i de rehabilitació. L'espai públic té poca qualitat perquè la majoria d'immobles són tancats o no tenen cap activitat. Les activitats han disminuït i, a més, les que queden es

dediquen a usos diferents del comerç tradicional. L'ús intensiu de l'espai per determinats col·lectius genera alguns problemes de convivència.

El pressupost

El conjunt d'accions i activitats que contempla l'execució dels Projectes d'Intervenció Integral té una traducció pressupostària. La inversió prevista per als dotze PII ascendeix a 183.000.000 euros. Està previst que el 48% de la inversió es destini a la millora de l'espai públic i a la dotació d'espais verds, el 22% a la provisió d'equipaments d'ús col·lectiu, l'11% a la rehabilitació d'elements comuns dels edificis i el 7% a la supressió de barreres arquitectòniques (taula 3).

Camp 3	Camp 4	Camp 5	Camp 6	Camp 7	Camp 8	Total
9.646.000		460.000		970.000		14.616.000
2.968.212	60.000	310.000	470.036	384.721	325.163	11.054.445
2.875.000	123.000	324.000	299.440	347.800	1.621.450	16.915.500
3.384.270	500.000	300.000	70.000	386.000	280.000	18.042.000
5.062.675	260.000	300.000	296.000	2.437.524	2.098.000	17.442.986
3.771.000	360.000	510.000	108.000	541.000	45.000	14.765.003
910.000	15.000	357.000	21.000	12.000	4.000.000	15.724.370
4.708.288	110.000	1.020.000	120.000	1.511.808	751.812	16.106.746
2.685.896	102.200	788.986	190.000	1.259.001	1.597.998	14.083.472
2.850.000	350.000	200.000	700.000	1.450.000	600.000	17.250.000
1.000.000	275.000	1.693.941	369.000	2.017.559	1.400.000	15.000.000
550.000	311.000	230.000	212.000	1.163.000	150.000	12.000.000
40.411.341	2.466.200	6.493.927	2.855.476	12.480.413	12.869.423	183.000.522

A desembre del 2010 s'ha executat el 52% del pressupost aprovat (taula 4).

La Llei 2/2004, de 4 de juny, persegueix la integralitat de les accions que s'han de portar a terme, i que s'inclouen en tots i cadascun dels projectes aprovats. Aquest fet planteja diversos reptes i diferents formes de funcionament en l'execució dels projectes:

- Atès que són actuacions que poden afectar qualsevol barri, el procés de presentació es coordina des de l'Institut Municipal d'Urbanisme i Barcelona Gestió Urbanística, dos ens de l'Ajuntament de Barcelona (un institut i una empresa pública). Aquesta coordinació es realitza des de l'inici fins al tancament del pla.

- Un cop aprovat, cadascun dels PII afecta un districte, la qual cosa fa

que —sempre des del criteri de recollir les especificitats de cada barri— sigui el Districte qui lideri els processos inclosos en cada PII; sempre sota la coordinació de ciutat, ja que pertanyen a projectes d'intervenció integral als barris.

- Les accions (urbanitzacions, equipaments, temes socials, rehabilitació d'elements comuns dels edificis) són executades o bé per l'Ajuntament de Barcelona directament o bé mitjançant els seus operadors públics, tal i com s'estableix en els convenis signats entre l'Ajuntament i la Generalitat; de manera que cada PII serà finalment executat per dos o més operadors (Bagursa², Bimsa³, Consorci d'Habitatge⁴, Pronoba⁵, Foment de Ciutat Vella⁶, Agència Local de l'Energia⁷, Parcs i Jardins⁸...).

-
2. Bagursa: Barcelona Gestió Urbanística, SA. Operador municipal que es dedica fonamentalment a la gestió de sòl i execució del planejament.
3. Bimsa: Barcelona d'Infraestructures Municipals, SA. Operador municipal que es dedica fonamentalment a l'execució d'obres, equipaments, etc.
4. Consorci d'Habitatge de Barcelona. Ens que s'encarrega de la gestió de les polítiques relacionades amb l'habitatge (rehabilitació, registre, ajuts al lloguer...) a la ciutat de Barcelona, i que està format per la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona.
5. Pronoba: Pro Nou Barris, SA. Operador municipal que es dedica fonamentalment a l'execució d'obres, equipaments, etc. al districte de Nou Barris.
6. Foment de Ciutat Vella. Operador municipal que es dedica fonamentalment a l'execució d'obres, equipaments, etc. al districte de Ciutat Vella.
7. Agència Local de l'Energia. Operador que es dedica fonamentalment a l'execució d'obres relacionades amb la sostenibilitat i l'estalvi energètic.
8. Institut Municipal de Parcs i Jardins. Operador que es dedica fonamentalment a l'execució d'obres d'enjardinament i manteniment de zones verdes.

Taula 4. Pressupost aprovat i executat, per projectes. Barcelona, desembre 2010. Llei de barris - Generalitat de Catalunya

		Pressupost			
Convocatòria	Període	Total aprovat desembre 2010 €	Total executat €	% executat	
2004	Santa Caterina - Sant Pere	2004 - 2008	14.616.000	14.616.000	100%
	Roquetes	2004 - 2010	11.054.445	11.054.443	100%
2005	Poble-sec	2005 - 2010	16.915.500	16.915.494	100%
2006	Torre Baró - Ciutat Meridiana	2006 - 2010	18.042.000	12.246.595	68%
	Trinitat Vella	2006 - 2010	17.442.986	13.495.724	77%
2007	La Bordeta	2007 - 2011	14.765.003	7.653.845	52%
	El Coll	2007 - 2011	15.724.370	5.993.536	38%
2008	Barceloneta	2008 - 2012	16.106.745	3.985.093	25%
	Besòs - Maresme	2008 - 2012	14.083.472	6.353.992	45%
2009	Bon Pastor - Baró de Viver	2009 - 2013	17.250.000	2.801.127	16%
2010	Raval Sud	2010 - 2018	15.000.000	123.707	a1%
	La Vinya - Can Clos - Plus Ultra	2010 - 2018	12.000.000	647.710	5%
Total			183.000.522	95.887.279	52%

Font: Barcelona Gestió Urbanística, SA. Ajuntament de Barcelona.

- L'execució dels projectes afecta els diferents departaments municipals del districte (administració, serveis tècnics, serveis personals, territori, serveis jurídics...).

- Atès que estem parlant d'un projecte pel qual finalment es rebrà una subvenció, cadascuna de les actuacions incloses als PII ha d'estar identificada. La dotació i aprovació de cadascuna serà validada prèviament per la coordinació central dels plans.

- L'execució de les actuacions, així com la custòdia de la documentació administrativa, és responsabilitat dels operadors, que l'han de fer arribar als gestors. Aquesta documentació serà posteriorment auditada per la Intervenció de la Generalitat.

- Des dels serveis centrals de l'Ajuntament es controla el nivell de finançament afectat.

- La justificació de la despesa executada per l'Ajuntament davant la Generalitat es realitza dos cops l'any, des dels districtes, i de manera centralitzada s'envia per rebre la subvenció.

L'alt grau de complexitat en la gestió dels projectes obliga que les accions dutes a terme per qualsevol administració siguin integrals i transversals a gairebé tots els seus departaments.

Seguiment de l'execució dels projectes

Per portar a terme el seguiment de l'execució dels projectes, així com la justificació de la correcta execució dels mateixos, tant davant l'Adminis-

tració de la Generalitat com davant la ciutadania o els seus representants, es realitza tot un seguit d'accions que per tal que es comprenguin més clarament, agruparem en dos grans grups: les accions institucionals i les de treball.

Accions institucionals

Són les que s'estableixen en la Llei o el Decret que la desenvolupa, per tal de controlar l'estat d'execució i les possibles desviacions de la previsió inicial. Són les mateixes, formalment, per a tots els PII aprovats arreu de Catalunya.

a) Convenis. La gestió dels projectes ve establerta segons convenis signats a Barcelona entre el conseller de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya i l'alcalde de Barcelona.

b) Comissió de seguiment. Com ja s'ha comentat prèviament, està formada per l'Ajuntament, la Generalitat i una representació veïnal. Els representants de l'Ajuntament són nomenats per decret de l'alcalde, i els representants veïnals aprovats pel plenari del Districte. Es reuneixen un cop l'any al territori on s'executarà el pla, se'ls lliura un document justificatiu del que s'ha fet des de l'inici del pla, posant un èmfasi especial en les actuacions executades des de l'última trobada de la comissió.

c) Inspeccions. S'han realitzat inspeccions de reconeixement de l'àmbit un cop aprovat el projecte: les han fet representants de la Generalitat i l'Ajuntament de Barcelona. També s'han fet

inspeccions de seguiment tècnic, dos cops l'any com a mínim, coincidint amb les justificacions administratives, a mans de tècnics de l'Incasòl, de membres de l'Oficina de Barris de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Barcelona.

d) Plenari de l'Ajuntament / Districte. Per justificar l'estat d'execució dels projectes d'intervenció integral als diferents grups polítics que formen part del Plenari de l'Ajuntament de Barcelona, es realitza una memòria justificativa de l'execució quan es requereix aquest punt. La darrera es va fer en el Plenari de l'Ajuntament el 18 d'abril de 2008.

Accions de treball

Cada barri té la seva idiosincràsia, que fins i tot es reflecteix en l'organització veïnal. Aquestes especificitats no podien passar inadvertides en els plans.

Així doncs, cada pla té la seva organització de seguiment pròpia, consensuada entre el veïnat i l'Ajuntament. De manera genèrica, però, podríem resumir que aquesta estructura organitzativa està formada per:

a) Un comitè directiu al qual pertanyen els membres del comitè d'avaluació i seguiment, on es van retent competes del que s'ha executat fins aleshores i s'estableixen els criteris del contingut de les actuacions. La periodicitat de les reunions depèn de l'àmbit o de la urgència de tractar temes interns del pla.

b) Un Plenari del Pla de Barri, que es reuneix un o dos cops l'any, obert a tots

els veïns i veïnes del barri, i en què el comitè directiu explica l'estat del pla.

c) Comitès o taules de treball per temes específics. En aquestes taules es treballen temes concrets, que poden ser o bé actuacions concretes incloses en el pla (com podria ser un comitè d'obres per tal d'establir amb l'operador públic el criteri d'una urbanització d'un carrer concret), o bé temes transversals que afecten diverses actuacions (com podria ser una taula de convivència com a espai de treball, de la qual sorgiran després accions concretes per aplicar en les actuacions del pla). El nombre de taules i la seva durada dependrà de la temàtica a tractar.

d) Així mateix, tant l'Ajuntament internament a l'Administració, com els representants veïnals amb la resta dels conciutadans i conciutadanes, vetllen per l'execució correcta del pla i recullen els suggeriments en el decurs de les actuacions, estant en contacte constant en tot moment del procés.

Projectes complementaris a la Llei de barris: Treball als Barris i Salut als Barris

Davant de l'experiència de l'aprovació de la Llei de barris, i preveient que comportaria actuacions exitoses, per tal de donar-los encara més integralitat, des d'altres departaments de la Generalitat de Catalunya es va impulsar tot un seguit de projectes complementaris a la Llei de barris. Entre ells en destaquem dos:

- El programa Treball als Barris, impulsat pel Servei d'Ocupació de Cata-

lunya (SOC) del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, que en el cas de Barcelona és gestionat per Barcelona Activa.

- El programa Salut als Barris, del Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya, que en el cas de Barcelona és gestionat per l'Agència de Salut Pública de Barcelona.

Pel que fa al primer programa, l'any 2006 el Departament de Treball va posar en marxa un pla pilot d'accions complementàries a la Llei de barris per als tretze barris que es van presentar a la primera convocatòria, del 2004. El 2007, completada l'experiència pilot, neix una carta de serveis dins del projecte Treball als Barris, amb l'objectiu de desenvolupar *polítiques actives de desenvolupament local i incidir de manera més directa en el teixit social*.

Així doncs, la Generalitat obre una convocatòria anual en què l'Ajuntament de Barcelona presenta les propostes que vol desenvolupar en els barris on s'ha aprovat un PII. Hi destaquen tres tipus de programes:

- Programes d'experienciació laboral en l'àmbit del manteniment i la protecció de zones naturals i periurbanes. Aquesta mesura comporta la contractació d'oficials i ajudants seleccionats entre persones aturades del barri, i suposa una oportunitat de millora professional per a qui participa en el projecte.

- Programes d'experienciació professional laboral en l'àmbit dels serveis a la comunitat, la dinamització comu-

nitària i la cohesió social, per donar suport a la consolidació de l'activitat del teixit social del barri.

- Programes específics de caràcter experimental i innovador per afavorir la inserció sociolaboral de joves del barri amb dificultats d'inserció.

En el cas del programa Salut als Barris, el que es pretén no és donar cobertura sanitària, ja subministrada per la xarxa sanitària, sinó fer prevenció en la salut pública. Les actuacions més destacades han estat:

- *Activa't*. Activitat física per a població adulta i gent gran, que persegueix que els adults facin esport i que millori la salut mental i qualitat de vida de la gent gran.

- *Puja'm-baixa'm*. Projecte per a persones amb problemes de mobilitat que aconsegueix que gent gran que no pot sortir de casa surti i millori la salut autopercebuda.

- *Activitat física extraescolar*. Vol reduir el sedentarisme dels infants de l'escola primària.

- *Guies per a familiars en dol*. Treball amb un grup per tal de crear una guia que ajudi les persones a superar la pèrdua d'un familiar.

- *De marxa fent esport*. Prevenció del consum de substàncies addictives en adolescents, per prevenir, mitjançant l'esport, les conductes de risc

Aquestes actuacions normalment no estan incloses en els plans, però es treballa conjuntament amb els gestors dels plans, tant en el territori com en la coordinació central dels plans.

La Trinitat Nova. Projecte d'Intervenció Integral amb fons europeus FEDER

UNIÓ EUROPEA

FEDER 2007-2013

FONS EUROPEU DE DESENVOLUPAMENT
REGIONAL

UNA MANERA DE FER EUROPA

Un cas especial, en el marc dels projectes d'intervenció integral que s'estan duent a terme a hores d'ara a la ciutat de Barcelona seria el de la Trinitat Nova. L'esperit és el mateix (integralitat, participació ciutadana, transversalitat d'accions, sostenibilitat i respecte pel medi ambient); però aquest cop l'Administració que hi coparticipa amb l'Ajuntament de Barcelona és la Unió Europea, mitjançant ajuts del Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER); també inclou algunes petites diferències a l'hora de recollir les actuacions que són susceptibles de ser cofinançades.

Mitjançant un escrit de la Direcció General de Fons Comunitaris al Ministeri d'Economia i Hisenda, de 21 de novembre de 2007, i per anunci oficial de la Generalitat de Catalunya, es va efectuar una convocatòria d'ajuts per a projectes integrals de desenvolupament urbà cofinançada pel FEDER i amb càrrec a la Iniciativa Urbana prevista dins del Programa Operatiu FEDER Catalunya 2007-2013.

Un cop finalitzat el procés de selecció efectuat entre el Ministeri d'Economia i Hisenda i la Generalitat de Catalunya, mitjançant un escrit adreçat a l'alcalde de Barcelona, es comunica que el projecte ha estat seleccionat per ser cofinançat pel FEDER dins del marc de la iniciativa urbana sota el lema «Una manera de fer Europa»; l'Ajuntament de Barcelona accepta aquesta subvenció.

El Projecte d'Intervenció Integral de Trinitat Nova té un caràcter integral i s'organitza en tres àrees temàtiques:

- *Qualitat de vida.* Les històries de vida, el teixit social, les entitats i les associacions de Trinitat Nova han de trobar recolzament a través de la dinamització d'espais i d'equipaments com la Casa de l'Aigua o de programes com l'itinerari educatiu centrat en el barri de la Trinitat Nova Aprenguem de Nou Barris, que seran instruments per conèixer i valorar el territori, facilitant l'arrelament de les persones al barri.

- *Identitat i veïnatge.* La creació de l'equipament Casal de Barri, ubicat, en previsió, al centre del barri de la Trinitat Nova, permetrà centralitzar i coordinar serveis i projectes d'intervenció, com a eix cívic, amb un equipament sociocultural polivalent, obert i de referència per al conjunt dels ciutadans i ciutadanes, la qual cosa permetrà establir una dinàmica participativa dins del barri, des d'una vessant ciutadana propera i adient a les necessitats de la zona. L'equipament Casal de Barri serà d'ús col·lectiu i inclourà diferents

programes i serveis de cara al barri que seran dinamitzadors de contacte, relacions i resposta a les situacions de la zona.

- *Entorn físic.* Remodelació del barri. El Pla Especial de Reforma Interior d'un sector del barri de la Trinitat Nova és el resultat d'un procés de treball dut a terme entre l'Àrea d'Urbanisme, el Districte de Nou Barris i l'Associació de Veïns de Trinitat Nova. La participació d'aquesta associació ha aportat elements importants de reflexió en la discussió per a l'elaboració del document. Aquest procés participatiu ric i exhaustiu ha de prosseguir en fases successives, per tal d'aconseguir la culminació de la remodelació en els termes que el Pla Especial preveu, i que ha de significar una millora substancial en les condicions de vida dels veïns i veïnes de la Trinitat Nova. S'ha constituït un comitè de seguiment del projecte integral de Trinitat Nova, per tal d'anar explicant l'evolució del pla i establir criteris pel que fa als projectes pendents d'execució.

El pressupost aprovat ha estat de més de setze milions d'euros. Un cop executat i justificat es rebrà una subvenció del 50% de la despesa. El termini d'execució del projecte és de set anys, del 2007 al 2013.

Reflexions finals

Les actuacions realitzades han produït un fort impacte en els diferents barris; els elements clau dels projectes d'intervenció han estat:

- El cofinançament, que ha permès un increment de la inversió als barris.

- La visió integral de les intervencions, que ha impulsat millores de caire urbanístic, social i econòmic als barris.

- El desenvolupament de programes socials, que incideixen en el territori.

- La participació i la implicació en el procés del teixit econòmic i social del barri mitjançant els representants veïnals i de les associacions.

- Els mecanismes de seguiment i avaluació de l'execució, per tal de garantir-ne el correcte desenvolupament i el resultat final.

L'experiència d'aquests anys de gestió de PII em permet subscriure les paraules d'Oriol Nel·lo, secretari de Planificació Ter-

ritorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, que venia a dir que la inversió en pedra també es inversió social. El canvi en l'entorn de determinats barris, en dotar-los de qualitat urbanística, ha fet que els seus habitants prenguin consciència que el carrer és part de casa seva.

La Llei de barris, a les primeres convocatòries, tenia un caràcter potser desproporcionadament d'obra civil. Això es devia al fet que, segons la Llei, les actuacions socials amb caràcter indefinit no son subvencionables. Davant d'aquest fet, els Ajuntaments eren una mica reticents a presentar projectes de caire social i la Generalitat ho era a aprovar-los. No obstant això, i atès que

era una demanda veïnal generalitzada a tot el territori de la ciutat, l'Ajuntament de Barcelona va decidir apostar de manera clara per aquest tipus de projectes, cosa que ja és molt evident en els projectes redactats i presentats a partir de la convocatòria del 2008, amb imports que s'acosten als dos milions d'euros per pla.

Les particularitats dels diferents territoris de la ciutat i els diferents orígens i perfils culturals del veïnat al qual s'adrecen les intervencions obliga l'Administració a canviar la seva manera de comunicar i de fer. Participació, proximitat i coresponsabilitat són elements d'aquest nou escenari, que obliga l'Administració i les persones administrades a aprendre plegats.

Dossier

Urbanisme i salut: una parella lògica

Hugh Barton. Centre Col·laborador de l'OMS per als Entorns Urbans Saludables, Universitat de l'Oest d'Anglaterra a Bristol

Introducció

Moltes persones intueixen que l'entorn on vivim repercuteix en la nostra salut i el nostre benestar. Els accidents de trànsit i el consell que es dóna als més petits de no parlar amb desconeguts són aspectes reiterats tant pels polítics com pels mitjans de comunicació. Sabem que la contaminació de l'aire —sobretot la derivada del trànsit— ens pot perjudicar la salut i provocar problemes respiratoris. Observem que les regions urbanitzades han anat girant cada cop més al voltant del cotxe: la majoria de famílies necessita un cotxe (o dos) per sobreviure. Anar a peu és l'excepció i no la regla i això afavoreix l'epidèmia de l'obesitat. Ens preocupa la manca d'espais verds que contribueixin a la nostra sensació de benestar. Actualment, però, el nostre model d'urbanisme no té en compte la creació d'un entorn saludable com a objectiu bàsic. El Centre de l'Organització Mundial de la Salut (OMS) a la Universitat de l'Oest d'Anglaterra analitza per a l'Institut Nacional de Salut i Excel·lència Clínica (NICE) fins a quin punt la salut es té en compte en l'urbanisme que es fa al Regne Unit. Algunes autoritats en la matèria es prenen la salut seriosament, però la majoria no. De fet, en el millor dels casos es considera que l'urbanisme (a) promou el desenvolupament econòmic i (b) protegeix aspectes del medi ambient que considerem importants. En el pitjor dels casos, es considera una barrera burocràtica a la llibertat d'elecció. Sospito que a Espa-

nya deu passar una cosa semblant.

No hi ha dubte que el desenvolupament econòmic i la protecció ambiental són aspectes vitals, però no són suficients. La possibilitat que tothom hi pugui participar —i no tan sols els poderosos— també és molt important. Aquest article exposa que l'objectiu general del que avui s'anomena ordenació de l'espai ha de ser la salut i el benestar de les persones, la qual cosa inclou la reducció de les desigualtats sanitàries, que reflecteix en gran mesura la manca de capacitat d'elecció de les famílies més pobres. Aquesta és una idea que es remunta a les arrels de l'urbanisme modern i que pot arribar a donar un nou impuls a l'exercici actual de la professió.

Sinergia i divisió

La salut i l'urbanisme estan molt relacionats històricament. L'urbanisme modern es va originar al segle XIX amb la voluntat expressa de combatre la insalubritat: la manca d'higiene, la superpoblació i les condicions inhumanes de les puixants ciutats industrials d'Europa. Va ser aleshores quan es va observar, com també s'observa avui dia, que hi ha un vincle íntim entre les condicions ambientals i la salut de les persones. En l'era moderna aquest vincle s'ha articulat de tal manera que ha impregnat la condició humana, i el medi ambient es considera un dels determinants clau de la salut, juntament amb les característiques heretades, els estils de vida i les variables socials i econòmiques

(Barton i Tsourou, 2000). No es tracta tan sols de les repercussions físiques directes sobre la salut —per exemple, de l'aire viciat o l'aigua contaminada—, sinó també dels efectes socials i de comportament indirectes, és a dir l'exercici que fem, la gent que coneixem, el grau de desigualtat en l'accés a l'habitatge, les oportunitats laborals, els serveis sanitaris i altres prestacions. Segons VicHealth (la Fundació de Promoció de la Salut de Victòria, a Austràlia), hi ha quatre raons bàsiques per les quals l'ordenació de l'entorn a partir de la salut és positiu per a la salut de la població. Un bon urbanisme pot:

- reduir les desigualtats d'elecció existents en l'accés a l'habitatge, els serveis i el transport per als diferents grups socioeconòmics i els grups vulnerables de la població, com ara les persones grans i els infants;
- incrementar l'activitat física necessària per reduir la incidència de malalties, la discapacitat i la mortalitat provocades per estils de vida sedentaris millorant l'accessibilitat i proporcionant comunitats d'ús mixt que es puguin recórrer a peu;
- contribuir a la millora de la salut de la població per mitjà de la reducció de la contaminació de l'aire i l'aigua i de les emissions de gasos hivernacle, a fi de combatre l'amenaça del canvi climàtic, i
- contribuir al canvi de l'entorn social potenciant l'atractiu de la vida al carrer, fent que els carrers siguin més segurs i millorant la comunicació entre

la població i, així, potenciar la cohesió social (Butterworth 2000).

Tot això reflecteix la visió àmplia de la salut adoptada per l'OMS el 1946: la salut vista com una experiència positiva del benestar i no tan sols com l'absència de malaltia. No obstant això, malgrat la relació simbiòtica entre l'ordenació espacial de l'hàbitat humà i la salut, fins fa ben poc en la pràctica les connexions s'havien oblidat. Això es deu en part a la manca de comunicació entre departaments. Les autoritats sanitàries s'han encarregat de prestar serveis a les persones malaltes. Els programes de salut pública s'han concentrat en les malalties infeccioses i l'addicció (tabaquisme, alcoholisme, drogoaddicció) en lloc dels entorns saludables. Les atribucions dels organismes de salut i seguretat i els de protecció ambiental han estat limitades i merament funcionals. Les autoritats en matèria d'urbanisme tampoc no han estat obertes a altres àmbits. Els ajuntaments, guiats pels governs nacionals i els polítics locals, han adoptat la postura que els objectius de l'urbanisme són el desenvolupament econòmic i la protecció ambiental en lloc de la promoció de la salut. Cada àmbit de la política pública ha seguit un camí independent i els organismes han adoptat objectius específics per complir la seva funció, amb la qual cosa no han aprofitat la interdependència de les qüestions, o almenys no han sabut tractar-la.

Per tant, el que hem estat fent en part ha estat literalment introduir con-

dicions insalubres en el teixit de les nostres ciutats i pobles, sobretot en relació amb els nivells d'activitat física i la gran preocupació per l'«epidèmia» de l'obesitat. Hi estan implicats tots els àmbits i tipus d'urbanisme. L'informe britànic *Building Health* (National Heart Forum *et al.*, 2007) aporta un resum accessible en relació amb els estils de vida saludables i demostra que una estratègia àmplia, les polítiques urbanes i de transport, el disseny urbà i la gestió de les zones verdes són aspectes importants, però avui de vegades contraproductius. Estem comprovant que les malalties de les civilitzacions «avançades» —com ara les malalties cardiovasculars, la diabetis, l'asma i la depressió crònica— estan associades amb condicions socials i ambientals determinades. Tal com es desprèn dels estudis recents, no tenim en compte els factors ambientals i no sabem el perill que això comporta.

Integrar salut i urbanisme

Les actituds canvien de pressa i l'OMS hi ha tingut alguna cosa a veure. El programa «Ciutats saludables» de l'OMS ha actuat com a catalitzador d'un «urbanisme saludable» a municipis d'arreu d'Europa des del 1998. Avui dia la professió té cada cop més clar que el vincle entre la salut i el medi ambient és important, i que algunes tendències actuals del desenvolupament posen en perill la salut (vegeu RTPI, 2009). No obstant això, tot i que molts professionals reconeixen que l'urbanisme influeix en la salut, no solen percebre que

forma part de la seva feina tenir-ho en compte o estudiar-ho. Les seves prioritats són unes altres.

Al mateix temps alguns professionals sanitaris s'estan interessant molt per l'ordenació de l'espai. Com és habitual, Escandinàvia va ser precursora en aquest camp. Ara, però, el moviment de la salut pública ha pres consciència que la mobilització i els programes específics de població no són suficients per canviar el comportament (és a dir, convèncer la població que faci més exercici) quan els límits estructurals, les formes mateixes de les ciutats, hi juguen en contra. Recentment s'ha disparat les demandes de les autoritats sanitàries d'un intercanvi de coneixement i d'una comunicació eficaç entre els sectors de la salut i l'urbanisme. Al Regne Unit això reflecteix el fet que NICE, que sol associar-se amb l'avaluació de tractaments mèdics, hagi establert directrius sobre l'activitat física i el medi ambient (NICE, 2008) i estigui encarregant revisions sistemàtiques de proves amb l'esperança que avalin els requisits explícits per a un entorn humà saludable.

És molt fàcil que els urbanistes, aclaparats per les pressions que exerceixen tota mena d'interessos legítims, no vegin en els nous objectius de «salut mental» o de «lluita contra l'obesitat» sinó més pals amb què flagel·lar-los. És comprensible que els polítics locals i els urbanistes tinguin una opinió negativa del creixement exponencial de les expectatives, entre les quals la mitigació/adaptació al canvi climàtic, que diposi-

ta sobre ells una societat desesperada per trobar solucions a problemes que no en tenen, expectatives que, a més, solen tibar en direccions diferents. Però jo tinc una opinió diferent. Crec que la salut aporta una motivació bàsica que pot donar una lògica coherent al disseny i l'ordenació de l'espai.

Pensem en les agendes, aparentment molt diferents, del canvi climàtic, l'obesitat, els entorns accessibles, el desenvolupament econòmic i la qualitat estètica, aspectes tots ells que el govern espera que es tractin a partir de l'urbanisme. El problema és que cadascuna d'aquestes preocupacions sembla guiar-se per unes directrius independents, amb criteris o objectius específics. L'objectiu principal de l'urbanisme pel que fa a la salut i el benestar de les persones (o la qualitat de vida) és oferir un mitjà per canalitzar el nostre pensament cap a aquestes variables de manera que puguin sorgir polítiques integrades.

És possible que la connexió entre el canvi climàtic, l'obesitat i els entorns accessibles no sigui evident. El canvi climàtic és la principal amenaça contra la salut (ingent en termes d'impacte potencial i cada cop més vist com un fenomen inevitable). Això es deu en part al creixement continuat de les emissions dels vehicles que funcionen amb combustibles fòssils, però la creixent dependència del cotxe també és un dels principals factors del descens de l'activitat física diària, sobretot dels «desplaçaments actius» a peu i amb bicicleta. Al mateix temps, no tan sols les

persones fràgils o discapacitades són les que poden notar l'exclusió a causa de la incomoditat i els perills percebuts de l'entorn, sinó tothom que no pot conduir o no vol conduir. Així doncs, les polítiques que aborden aquestes tres qüestions es poden reforçar les unes a les altres. I comencem a percebre, potser encara d'una manera poc clara, que la salut dels individus, la salut de les ciutats i la salut del planeta estan lligades indissolublement.

La coincidència d'interessos entre el desenvolupament econòmic i la qualitat del medi ambient no és evident. Tradicionalment, el discurs polític ha contraposat el desenvolupament al medi ambient. Els bàndols s'estableixen entre els polítics que consideren vital promoure llocs de treball i els ecologistes que afirmen que el creixement econòmic agreuja el canvi climàtic i, a més, destrueix entorns locals importants. La introducció de la salut en el debat pot establir punts d'unió. L'ocupació (i els ingressos consegüents) és un factor bàsic de la salut i el benestar. Dit d'una altra manera, l'atur és dolent per a la salut. De la mateixa manera, un entorn verd atractiu estimula l'economia i atrau emprenedors. Els entorns urbans verds també són bons per al benestar mental. Una cosa, doncs, no treu l'altra. La solució positiva comporta una revisió de la naturalesa del desenvolupament econòmic i prendre la determinació que cal fer de l'entorn saludable un dels objectius principals. Algunes ciutats —una de les quals es

descriu més endavant— ja estan implantant aquesta visió integrada.

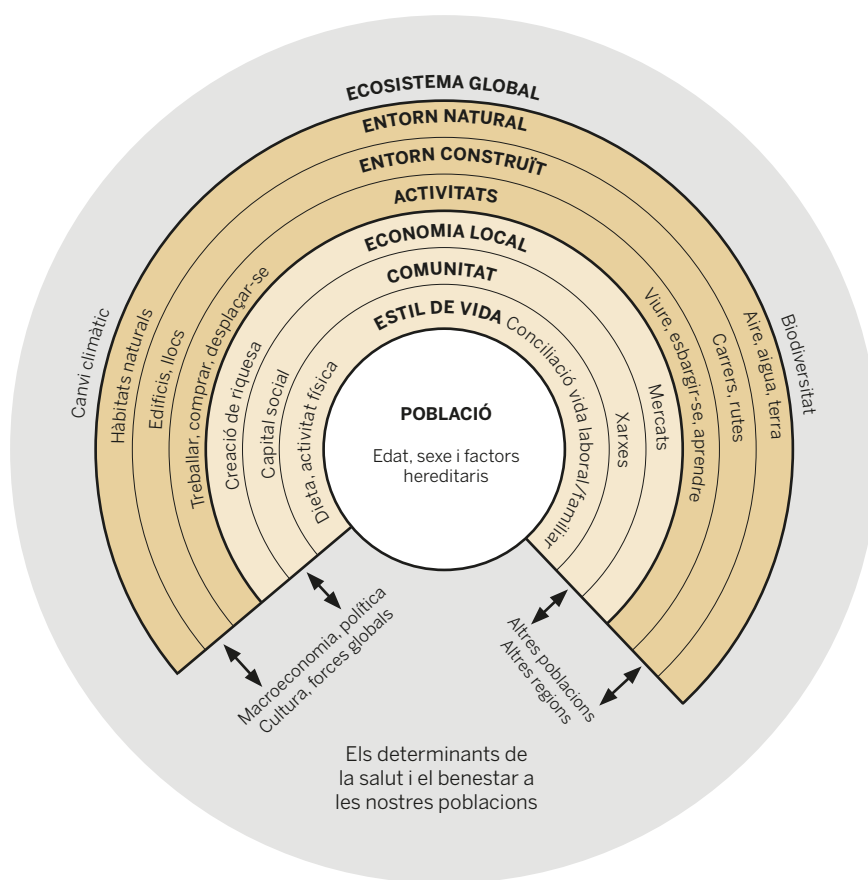
La salut i el benestar es poden considerar la cara humana del «desenvolupament sostenible». La salut aporta un valor fonamental que tothom comprèn intuïtivament i valora, molt més que el concepte més aviat confús del desenvolupament sostenible. El «mapa de salut de les poblacions» (figura 1, a la p. seg.) ofereix un mètode per unir-los tots dos. Aquest mapa combina l'enfocament de les poblacions a partir de l'ecosistema —en què la ciutat o la població es considera com una part de l'entorn natural més ampli del qual depèn— amb els factors socials i ambientals que determinen la salut: totes les esferes del mapa repercuteixen en la salut i les unes en les altres. L'ordenació de l'espai afecta directament l'esfera de l'«entorn construït», però influeix molt més o molt menys allò que és possible a tota la resta. Aquest mapa ha tingut una acollida molt bona entre els cercles de salut pública, ja que ajuda a articular la relació entre les variables individual, social, econòmica i ambiental. El mapa il·lustra que l'entorn construït determina les activitats, les xarxes socials i els estils de vida de la població i, per tant, la seva salut. Així, per exemple, la construcció d'un nou hipermercat als afores de la ciutat redueix els comerços de proximitat, els desplaçaments a peu i les xarxes socials locals, factors que perjudiquen la salut de la població més vulnerable i amb menys capacitat de desplaçament, la qual cosa ajuda a con-

firmar que la cultura de la dependència del cotxe està agreujant els problemes de l'obesitat. En canvi, el rejueniment d'un centre de barri degradat podria tenir efectes positius sobre els estils de vida i la vida de la comunitat.

Veus d'alerta

Podríeu pensar perfectament que aquesta perspectiva està molt bé, però que no toca de peus a terra. Els urbanistes i els investigadors fan molt bé de ser prudents sobre les afirmacions que els canvis en l'entorn físic poden modificar hàbits poc saludables profundament arrelats. En el passat trobem moltes lliçons com per adoptar avui una visió optimista, per exemple la creença ingènua en el determinisme físic adoptada pels programes de reurbanització de barris marginals als anys cinquanta i seixanta, en què la falsa esperança era que, a partir de la transformació de les condicions físiques en què vivia la població, els seus problemes familiars i socials d'alguna manera es resoldrien. En efecte, durant un temps es va dubtar que l'espai fos un factor important a l'hora de determinar el comportament de les persones. Jo, però, no sóc ni un determinista físic ni un determinista social! En els darrers anys he observat molt de prop els nous indicis empírics i jo mateix he engegat diversos estudis. No hi ha dubte que l'entorn físic, juntament amb factors econòmics, socials i culturals, és un factor determinant clau de la salut. Per exemple: que la majoria de població vagi caminant o no fins als serveis locals

Figura 1. Mapa de la salut de les poblacions

Font: Barton i Grant, 2006.

depèn de la distància a què es trobin, del temps que es triga a arribar-hi i de l'existència de barreres (com ara grans carreteres) que s'han de superar. Si en un barri es desplaça més gent a peu que en un altre, això es deu normalment a una ordenació diferent de l'espai. Un altre exemple és la zona verda urbana: si hi ha parcs agradables a prop, algunes persones hi aniran a peu i els utilitzaran, i moltes sentiran una empenta psicològica pel sol fet de veure'ls.

La funció dels polítics

Els polítics s'han d'involucrar de ple en la creació d'entorns urbans saludables si es vol assolir un progrés real. A tall d'exemple, a Anglaterra el nou govern ha pres dues grans decisions en els seus primers cent dies que podrien afectar profundament el debat sobre salut i urbanisme. El govern ha pres partit pel localisme i ha declarat que les autoritats locals assumiran la responsabilitat de la salut pública de mans de

les autoritats sanitàries. De cop i volta, els regidors locals tenen noves responsabilitats. Si ens hem de creure la seva retòrica, aleshores el govern central ja no determinarà la política i les autoritats locals tindran un paper una mica més important que els organismes del govern central. Els regidors tindran l'obligació de planificar la salut de les seves comunitats. Els entorns urbans i rurals saludables tindran una gran importància dins l'agenda.

Els polítics d'àmbit nacional encara tindran una gran responsabilitat, ja que marquen la pauta a través de les directrius relatives a la planificació nacional. Aquests polítics prenen les grans decisions en matèria d'infraestructures. Poden canviar les atribucions dels organismes públics i els departaments del govern (salut, educació, transport, medi ambient, habitatge, hisenda...) per tal d'exigir-los que analitzin les qüestions que pertoca a l'hora de prendre decisions d'inversió, de manera que cada nova oficina o cada nou hospital o ampliació aeroportuària promogui estils de vida saludables i redueixi l'exclusió social.

En els àmbits del comtat i el districte, els polítics tenen una gran responsabilitat a l'hora de garantir que les grans decisions sobre desenvolupament, infraestructures i model de població no posen en perill la disponibilitat d'habitatge, ni agreugen l'atur, ni empitjoren la contaminació, ni produeixen una alta dependència del cotxe. En l'àmbit local, els polítics han de treballar amb

les comunitats i els públics d'interès locals per garantir que els barris són entorns pràctics, segurs, atractius, agradables i favorables, on sigui fàcil anar a peu i amb bicicleta, i els serveis locals i les zones verdes siguin accessibles.

Un urbanisme que pensa en la gent gran

Una manera segura de crear entorns saludables és donar preferència als grups més vulnerables de la població. Si els barris s'urbanitzen pensant en la gent gran i els infants, és probable que la urbanització sigui bona per a tothom. La major part de l'Europa occidental té una població envellida i n'hi ha que parlen d'una bomba de rellotgeria demogràfica que dispararà els costos dels serveis sanitaris i socials. La darrera part d'aquest article, en principi preparat per a l'OMS, aporta algunes directrius sobre una manera de fer urbanisme pensant en una població d'edat avançada cada cop més nombrosa.

De grat o per força, la gent gran sol ser més dependent de la seva ciutat o del seu barri que no pas els adults més joves. L'entorn del barri afecta la mobilitat, la independència i la qualitat de vida (Lui, Everingham *et al.*, 2009). La recerca demostra inequívocament una estreta relació entre l'entorn del barri i la percepció subjectiva de l'estat de salut (Cummins *et al.*, 2005).

L'ideal és envellir al lloc on s'ha viscut (Russel, Hill i Basser, 1998). El canvi dràstic (reurbanització o trasllat) s'associa amb pitjors estats de salut.

No obstant això, molts indrets no són gaire adequats per a la gent gran perquè la seva mobilitat se'n ressent. La qualitat del barri esdevé més important a mesura que es redueix la capacitat de caminar i la de conduir (Yen, Michael *et al.*, 2009).

Un accés senzill per als vianants als serveis és un factor de previsió important de l'activitat física entre la gent gran (Patterson i Chapman, 2004), i l'activitat física continuada és fonamental per a la salut. Els factors ambientals que afecten les decisions sobre el desplaçament actiu —ja sigui a peu o en bicicleta— són:

- La distància real entre els serveis —en particular les botigues, els serveis socials i les zones verdes— i el domicili.
- La naturalesa de les rutes (a peu i amb bicicleta): que siguin còmodes, costerudes, contínues, segures, atractives.
- La possibilitat de viatges encadenats i contacte social.
- El disseny detallat de les rutes i els passos de vianants: l'accessibilitat per a les cadires de rodes també beneficia les persones grans de salut delicada i, no cal dir-ho, els pares i mares joves que porten cotxets.

El benestar mental de la gent gran està influït per l'accés local a xarxes socials de suport i a zones verdes. L'entorn urbà determina les oportunitats per a la interacció social, ja sigui prevista o casual, a través d'activitats comunes —els llocs de reunió són importants—, de trobades fortuïtes al carrer, de la sensació de seguretat i

de comoditat i de la manca de soroll excessiu al carrer. Un accés senzill a les zones verdes és un factor important de prevenció de la salut de la gent gran (De Vries, Verheij *et al.*, 2002), ja que porta a incrementar les passejades a peu; a més, està demostrat que els entorns naturals beneficien el benestar psicològic, ajuden a recuperar-se de les malalties i alegren l'esperit.

Recomanacions normatives

Urbanisme estratègic per a la igualtat en matèria de salut i el benestar en la vellesa

- Desenvolupar una estratègia espacial que doni prioritats a les necessitats de la gent gran i redueixi les desigualtats entre els espais a partir d'un enfocament coordinat de l'ocupació del sòl, el transport i la planificació de les zones verdes, el desenvolupament econòmic i els serveis socials/sanitaris.

- Planificar el transport donant prioritat al transport públic, els vianants i les xarxes de carrils bici.

- Garantir que els programes de regeneració urbana s'han previst comptant amb la comunitat (sobretot els residents de llarga durada) a fi de minimitzar la desarticulació social.

Urbanisme de barri per promoure un envelliment actiu i el benestar psicològic

- Planificar els habitatges, la barreja de components socials, les activitats, els serveis, la densitat i la forma

per tal que cada barri pugui acollir una bona sèrie de serveis a una distància que es pugui fer a peu.

- Planificar carrers amens que garanteixin la comoditat, unes façanes actives, uns passos de vianants segurs i una manca d'un soroll excessiu derivat del trànsit.

- Planificar zones verdes per tal que tots els habitatges estiguin a menys de 400 metres de distància d'un entorn natural ben administrat.

- Ubicar habitatges tutelats i residències allà on hi hagi un accés excel·lent a peu de carrer a les instal·lacions locals, molt a prop de zones verdes, però evitant la creació de guetos per a gent gran.

Disseny urbà per afavorir un entorn que no discrimini les persones d'edat avançada

- Crear un paisatge urbà interessant, amb carrils bici segurs, voreres baixes, paviments tàctils i edificis públics amb accessos per a cadires de rodes.

- Bancs còmodes al sol o a l'ombra (en funció del clima) ubicats en carrers i places transitats.

- Lavabos públics, sobretot en punts centrals.

Conclusió

Els urbanistes i els polítics locals tenen una gran responsabilitat a l'hora de reduir les desigualtats que afronta la gent gran, i tota la població. També

s'haurien de preocupar pel cost que representen per a l'erari públic les polítiques de transport i ocupació del sòl que construeixen en condicions poc saludables. Tenir en compte l'impacte que les decisions relatives al desenvolupament tenen sobre la salut i el benestar sempre ha estat una necessitat vital, però d'una manera o altra s'ha oblidat. Ara, la pressió per tenir-lo en compte podria arribar a ser irresistible. Tenim l'oportunitat d'utilitzar el sistema d'urbanisme per al que es va idear en un principi: crear un entorn humà saludable que incrementi les possibilitats obertes a tota la població. Hem de preveure estils de vida actius, hem de tenir en compte la importància del domicili i del barri, del treball i l'oci, de les oportunitats per accedir a tota la gamma de serveis i zones verdes. Això requereix visió de futur a l'hora de concebre les polítiques estratègiques de l'espai, així com un urbanisme i un disseny locals. Cal, a més, actuar amb urgència. 🔑

Referències bibliogràfiques

- BARTON, H.; GRANT, M. (2006). «A health map for the local human habitat.» A: *Journal for the Royal Society for the Promotion of Health*, núm. 126(6), p. 252-253.
- BARTON, H.; TSOUROU, C. (2000). *Healthy Urban Planning*. Londres: Spon Press.
- BARTON, H.; MITCHAM, C.; TSOUROU, C. (2003). *Healthy urban planning: the experience of the cities*. Copenhagen: OMS.
- BUTTERWORTH, I. (2000). *The relationship between the built environment and well-being: opportunities for health promotion in urban planning*. Document de debat per a la Fundació de Promoció de la Salut de Victòria, Melbourne.
- CUMMINS, S.; STAFFORD, M.; MACINTYRE, S.; MARMOT, M.; ELLAWAY, A. (2005). «Neighbourhood environment and its association with self rated health: evidence from Scotland and England.» *J Epidemiol Community Health*, núm. 59, p. 207-213.
- DE VRIES, S.; VERHEIJ, R. et al. (2002). «Natural environments – healthy environments? An exploratory analysis of the relationship between greenspace and health.» A: *Environment and Planning*, núm. 35(A), p. 1717-1731.
- LUI, C.; EVERINGHAM, J. et al. (2009). «What makes a community age-friendly: a review of the international literature.» A: *Australian Journal of Aging*, núm. 28/3, p. 116-121.
- NATIONAL HEART FORUM et al. (2007). *Building Health Creating and Enhancing Places for Healthy Active Lives*. Londres: National Heart Forum, Living Streets i CABE.
- NICE (2008). *Public Health Guidance 8: physical activity and the environment*, <http://www.nice.org.uk/nicemedia/live/11917/38983/38983.pdf>.
- PATTERSON, P.; CHAPMAN, N. (2004). «Urban form and older residents' service use, walking, driving, quality of life and neighbourhood satisfaction.» A: *American Journal of Health Promotion*, núm. 19(1), p. 45-52.
- RUSSELL C.; HILL, B.; BASSER, M. (1998). «Older people's lives in the inner city: hazardous or rewarding?» A: *Aust NZ Journal of Public Health*, núm. 22, p. 98-106.
- RTPI (2009). *Good Practice Note 5: Delivering Healthy Communities*, <http://www.rtpi.org.uk/item/1795/23/5/3>.
- UNEP (1992). *Agenda 21: Report of the UN Conference on Environment and Development*.
- VICHEALTH (2003). *VicHealth Letter: Planning for Health*. Núm. 19, estiu del 2003, <http://www.vichealth.vic.gov.au>
- YEN, I.; MICHAEL, Y.; et al. (2009). «Neighbourhood environmental studies of health in older adults: a systematic review.» A: *American Journal of Preventative Medicine* 37(5) 455-463.

Urbanisme educatiu: educació urbana

Joan Manuel del Pozo. Departament de Filosofia, Universitat de Girona

A la primera part de l'article, a través de l'anàlisi dels mots *urbanisme* i *educació*, desvetllarem perspectives més àmplies que les pures significacions ordinàries i rutinàries que els solem atribuir. El concepte de *ciutat educadora*, que es promou des de Barcelona i ha generat al seu entorn una associació internacional de més de quatre-centes ciutats de tots els continents —en compromís amb aquest concepte que subscriuen els vint principis de la seva Carta—, permet aproximar i harmonitzar els dos mots inicials i obtenir-ne una riquesa de significacions de transcendència educativa i social sobre totes les persones. Algunes de les significacions esmentades s'analitzen en la segona part i es concentren en els temes de patrimoni urbà, espai i temps i, finalment, bellesa com a valors urbans de directa eficàcia educativa i, amb ella, ètica i social.

El valor dels mots: urbanisme, educació, ciutat educadora

La visió pessimista nietzschiana sobre les paraules —«cada paraula és un perjudici»— ens obliga a ser curiosos amb els nostres mots i repensar constantment el sentit i l'eficàcia comunicativa, al capdavant realment *performativa*, del llenguatge; fins i tot si no som tan pessimistes i ens conformem amb el *dictum* més realista wittgensteiniana —«els límits del meu llenguatge són els límits del meu món»— hem de reconèixer que ens hi juguem molt, en allò que donem per suposat en l'ús i l'intercanvi dels mots.

Els mots 'valen' pel que signifiquen, no només segons allò que diuen els diccionaris —recull de significats 'canònics' i mínims—, sinó sobretot per allò que l'ús diari, múltiple i sovint confús els acaba fent significar de debò. Amb tot, el que normalment descobrim, quan analitzem el valor dels mots, és que tendeixen a 'valer' força menys —tant pel seu significat de diccionari com d'ús— del que podrien valer si els pensàvem i repensàvem a partir tant del seu origen —il·luminacions que deriven de l'etimologia— com de les seves desitjables finalitats —orientacions que deriven legítimament de la lliure reflexió i decisió de la voluntat humana, social i política—; és una mena de procés de devaluació. Anem, doncs, a veure quin valor podem reivindicar per als mots que ens interessin principalment: *urbanisme*, *educació* i *ciutat educadora*.

Urbanisme

La seva definició al diccionari és òbviament acceptable i funcional, però a parer nostre insuficient. Diu així: «1 m. Conjunt de normes i disposicions tècniques, administratives, poblacionals, socials i econòmiques que es refereixen al desenvolupament harmònic, racional i humà dels centres habitats. 2 m. Ciència, tècnica i art de l'ordenació de les ciutats i el territori.» (IEC, 2010). Tant la primera com la segona accepció —en un sentit juridicoadministratiu: 'conjunt de normes...'; i en l'altre, acadèmic: 'ciència...'— limiten una concepció més valuosa del mot *ur-*

banisme, concepció defensable o rebutjable, però en qualsevol cas digna de ser considerada, que es deduirà finalment, com un pòsit intel·lectual, del conjunt de l'article, però que podem anticipar aquí mateix: tant si prenem l'aspecte juridicoadministratiu com el científic, hi falta la referència a aquells principis de signe cultural i polític que inevitablement inspiren i conformen tant qualsevol 'conjunt de normes' com qualsevol 'ciència'.

No es tracta ara d'esmenar el diccionari, però sí de prendre'l com a punt de partida per introduir la consideració següent: si les 'normes' o la 'ciència' no es reconeixen a si mateixes com a portadores d'uns principis —que podem considerar a mig camí de posicions filosòfiques, culturals o ideologicopolítiques—, aleshores ens trobem davant d'un intent de fer creure que l'urbanisme és una activitat neutral, asèptica, que no té intencions —ni explícites, ni implícites— relatives als continguts del «desenvolupament harmònic, racional i humà dels centres habitats»; és a dir, que pel sol fet de ser preceptes adoptats en sessions institucionals —normes— o tesis elaborades metodològicament —ciència— ja porten 'harmonia, racionalitat i humanitat'. Encara que sembli que els tres qualificatius de la segona part de la definició reclamen la remissió a alguns principis, sabem que aquests mateixos qualificatius poden ser formalment satisfets des de posicions filosòfiques i ideologicopolítiques no només diferents, sinó confrontades

entre elles. És a dir, que tot urbanisme respon, vulgui o no, explícitament o implícitament, a una concepció de l'existència humana i n'és essencialment deutor; uns mots ben recents de l'arquitecte Riken Yamamoto parlen netament de com li preocupa l'aïllament de les persones en la ciutat contemporània, que ha sorgit, diu, «del fonamentalisme econòmic, d'una globalització que, vagis on vagis, fa que et trobis amb el mateix tipus de disseny» (Yamamoto, 2010, p. 5). El fonamentalisme econòmic, com sabem, és tota una filosofia política i, al final, una duríssima política; i la globalització mateixa no és un fenomen neutral, sinó profundament 'acolorit' per aquell mateix fonamentalisme que promou intercanvis globals sobretot de béns mercantils i d'informació altament mercantilitzada. Dosis altes, doncs, d'ideologia i d'interès polític, sens dubte. O, com diu clarament Oriol Bohigas, «les diverses categories dels espais urbans reflecteixen una idea política de la societat. Si aquesta idea política es fonamenta en el progrés i en valors com la llibertat i la igualtat, la concepció d'espais públics hauria d'incloure elements com la llegibilitat, la identitat i la innovació cultural. Tots tres són vehicles de convivència i instruments educadors» (Bohigas, 2009, p. 21). Xerardo Estévez, que fou alcalde de Santiago de Compostel·la i és arquitecte i urbanista en ple exercici, té clar que el pes de l'interès econòmic immediat dels darrers anys havia arribat a buidar de valor l'urbanisme:

«Ha culminat una fase d'immobilitat que ha actuat en contra de la pràctica de l'urbanisme. L'habitatge i la mobilitat s'han descontextualitzat del planejament» (Estévez, 2009, p. 15). Un alcalde de Bogotà molt valorat que ha estat, després, candidat a la presidència del seu país, Antanas Mockus —que té, per tant, una elevada consciència del compromís polític que hi ha darrere de tot, també de l'urbanisme— diu quelcom de gran interès que, lluny de contraposar perspectives tècniques, en principi neutrals i fredes, amb les polítiques, les acaba harmonitzant —i ens sembla una idea lluminosa— de la manera següent: «Com a alcalde, si els ciutadans no entenen una política pública, era responsabilitat meua de trobar un nou argument per a explicar-la. En aquest sentit em va funcionar una fe, gairebé cega, en els tècnics. Moltes vegades em sentia amb la tasca típica de la pedagogia de recontextualitzar, d'escoltar arguments que tenen validesa en un cert context, en un cert llenguatge, sota uns certs criteris acceptats, i traslladar-los a un terreny on les persones no comparteixen aquest mateix llenguatge» (Mockus, 2009, p. 19). És a dir, practicava l'esperit i la lletra del cèlebre dictum de Campalans segons el qual «política és pedagogia» i no ho feia amb menyspreu del component inevitablement tècnic que té, en aquest cas, l'urbanisme sinó tot assumint-lo i afegint-l'hi valor, el valor justament de l'adaptació entre llenguatges, el tècnic i el del carrer, feina que només

pot fer una persona d'elevada sensibilitat política, perquè al final és una feina política, de dotació i comunicació de sentit a les decisions. Arriba a dir, amb gran expressivitat, i jugant amb un formalisme legal: «La funció del governant com a educand-educador no és tan clara. El jurament hauria de dir: "Juro que tractaré de comprendre millor la meua ciutat i que faré el possible per emprar el coneixement que he adquirit de la ciutat". Alhora, m'agradaria que les lleis diguessin: "Publiqui's, expliqui's, compregui's i compleixi's" en comptes de només "Publiqui's i compleixi's". El governant hauria de tenir sempre una agenda pedagògica» (Mockus, 2009, p. 19). Vet aquí, doncs, com ens hem trobat que, sense rebutjar el component tècnic de l'urbanisme —normes o ciència, tant se val— l'hi hem descobert primer un rerefons polític —al servei de concepcions de la vida i de la societat— i un component —fortament associat— educatiu. Tant Bohigas, amb el reconeixement dels 'instruments educadors' com Mockus amb la seva 'tasca típica de la pedagogia', el sentit del deure de 'comprendre i explicar', ens porten a considerar el valor del següent mot clau: *educació*.

Educació

Al nostre diccionari la definició d'educació és encara més «freda» que la d'urbanisme. Només una, entre altres tres accepcions que no cal reproduir, s'acosta a allò que ens sembla que és indispensable, el reconeixement que

educar és, sobretot, transferir valors entre persones: «2 v. tr. Transmetre (a algú) coneixements, actituds, valors o formes de cultura» (IEC, 2010). És recomanable entrar de ple en la consideració dels valors afegits que trobem en la definició que el filòsof i psicòleg Edward Spranger, pertanyent al corrent historicista i comprensiu de Dilthey, va fer d'educació: «Educar és transferir a un altre, amb amor generós, la resolució de desenrotllar de dins a fora tota la seva capacitat de rebre i forjar valors» (Spranger, 1966, p. 452). Algú podria creure que estem parlant d'un capítol o àmbit especial de l'educació, que seria l'anomenada 'educació en valors'. En absolut: al contrari, es tracta d'acceptar que, més enllà de la dita educació en valors com una mena d'especialitat ètica que incorpora valors al tronc educatiu escolar o formal, els valors proporcionen la base plena i central de l'educació. No pas valors que gairebé només complementen, enriqueixen, refinen i fan més presentable una persona que ja ha adquirit els elements suposadament principals —escolars, acadèmics— de l'educació, sinó una educació feta dels elements nuclears i profunds de la construcció personal, que Spranger anomena 'valors' i podrien ser anomenats 'béns essencials o realitzacions de màxima qualitat de la persona', perquè omplen els seus eixos constitutius com a ésser humà.

Com a breu comentari de la definició, són destacables els elements següents: el caràcter de transferència

interpersonal de l'acte educatiu, que no necessita especial argumentació, però que remarca el factor humà, sempre per damunt de ridículs entusiasmes tecnologistes que el relativitzarien. El factor humà es veu incrementat per la condició de l'«amor generós»: ben segur que es pot discutir sobre el grau necessari d'amor, però el que no sembla que es pugui posar en dubte és la condició de l'«amor»; l'amor, com diria Aristòtil de l'ésser, «es diu de moltes maneres» i una de les maneres o formes de l'amor és la pedagògica. Amor pedagògic —com ens diria també el nostre enyorat Joaquim Xirau—, diferent de tantes altres formes de l'amor, però amor al capdavant, és a dir, disposició emocional sincera, activa i estimuladora de tots els béns possibles en la persona estimada. I bé, allà on apareix un punt d'especial relleu teòric és en l'objecte d'allò que es transfereix: no es transfereix —almenys no en un primer moment— un paquet de coneixements importants o de nobles principis, sinó una «resolució»: és a dir, allò que l'educador transfereix a l'educand, amb amor (que actua com a factor cohesionador entre l'un i l'altre), és sobretot una actitud, podríem fins i tot dir, més col·loquialment, unes «ganes» de fer alguna cosa. És òbviament necessari precisar l'objecte d'aquella 'resolució' o aquelles 'ganes': l'objecte encara no és cap valor o bé essencial de la vida en els seus sentits habituals; l'objecte és tot just un desplegament de dins enfora d'una capacitat, és a dir, és una invi-

tació a l'autonomia constructiva, o la construcció autònoma, de la persona. Es tracta de negar la passivitat, l'actitud purament receptora i acumuladora, i d'estimular una dinàmica interior, l'objecte de la qual, ara sí, és 'rebre i forjar valors'. Ens trobem, al final, amb el concepte que semblava clau, el valor, sotmès a unes exigències de compromís personal —i, per a la dimensió urbana, polític— de primer ordre. Certament, a més, s'ha de remarcar que en relació amb els valors, no només se n'han de rebre —actitud bona, però insuficient— sinó també forjar-ne. Apel·lació, doncs, a la iniciativa, la creativitat, la singularitat.

Transferència emocional, actitud —resolutiva, o 'ganes'—, autonomia, capacitat receptora, capacitat d'iniciativa i valors. Seria una forma de descriure, amb altres paraules, la definició de Spranger.

Ens importa especialment remarcar que amb aquesta concepció de l'educació hem 'sortit' de l'escola, no pas perquè allò que s'hi fa no sigui educació —que, evidentment, ho és i de primera importància—, sinó perquè l'educació —segons aquesta mateixa definició— no queda limitada a l'espai formal escolar o acadèmic, sinó que pot donar-se arreu: per exemple, a la família i a la ciutat. I amb això entrem en el concepte de ciutat educadora.

Ciutat educadora

Més enllà de la important formalitat d'acceptar i subscriure els vint Principis de la seva Carta, una ciutat educadora

és la que, liderada pels seus representants democràtics, estimula i dóna vies de realització a la capacitat educadora en sentit ampli de tots els membres de la ciutat, considerats individualment o associativament. Si prenem com a punt de referència l'educació en el sentit de la definició aportada, és fàcil comprendre que la interacció, espontània o preparada, entre les persones i les associacions, institucions, empreses, agents socials o grups de qualsevol mena té precisament la virtualitat de generar múltiples estímuls per rebre i forjar valors de tota mena entre tots els que conviuen en l'espai urbà. En positiu o en negatiu, perquè es pot dir que tota acció humana individual o grupal té sempre un valor educatiu o deseducatiu, perquè cap acció humana no resulta neutra o indiferent per a les altres persones. La ciutat educadora adquireix i progressa en la consciència d'aquestes repercussions i intenta desvetllar-ne totes les potencialitats positives.

No hi ha cap principi de la Carta que sigui accessori o prescindible, però sens dubte n'hi ha que conformen més essencialment i donen profunditat al conjunt de la Carta. Em semblen destacables, sense que això vulgui dir menystenir-ne cap altre, els principis d'informació, formació i participació; el principi d'igualtat, de solidaritat i de qualitat de l'espai públic i la vida urbana; i el principi de diversitat integrada en una forta cohesió social.

L'evolució accelerada del món demana especial atenció de les ciutats

educadores als moviments migratoris, els seus impactes i les seves necessitats; al moviment i l'acceleració constant de les persones, els vehicles i tota mena de productes i béns materials o immaterials; a la progressiva substitució —o com a mínim relativització— de la realitat cívica i humana per les imatges, els símbols i aparadors que la representen i la mostren; a la instrumentalització dels individus al servei de l'interès mercantil i consumista; a la progressiva pèrdua de consciència del patrimoni cultural i la memòria històrica de la ciutat; a la multiplicació de connexions personals llunyanes i virtuals, que desplacen les properes i presencials; a l'individualisme que interpreta la vida urbana com a risc, on subjectivament predomina més el factor d'oportunitat que el de perill i on s'accentua la competència per guanyar posicions de domini en l'intercanvi constant que la ciutat facilita; individualisme que, al mateix temps, reclama una protecció creixent —i sovint desmesurada— contra els perills que el risc —inicialment assumit com a oportunitat— comporta.

La ciutat educadora ha de concentrar esforços en el sosteniment i reforçament dels vincles comunitaris que encara es mantenen en moltes ciutats; i promoure'n la recuperació on estiguin perduts o en risc de pèrdua. La dimensió comunitària de la ciutat és essencial des d'una perspectiva educadora: els ciutadans i les ciutadanes no poden entendre's en cap cas com a

individus separats que se situen uns respecte als altres en una freda juxtaposició, sinó com a persones en activa cooperació i convivència. La juxtaposició de persones aïllades, com recordava Yamamoto, no fa ciutat, fa magatzem. Només la convivència participativa fa ciutat i dóna contingut a projectes polítics en el seu sentit més noble; cal recordar que, entre els fundadors de la idea i de la consciència de ciutat, els grecs, el verb *politéuesthai* no volia dir fer política en el sentit professional actual, sinó «viure com a ciutadà», «tenir drets de ciutadania»; i aquest viure com a ciutadà estava intrínsecament lligat a l'activitat comunitària i a les condicions idònies de l'espai públic —també, i gairebé sense haver-ho de pensar en el seu cas, en el seu sentit físic.

Es pot afirmar, a la fi, que en el moment present fer «ciutat educadora» és, sobretot, «fer plenament ciutat». En aquest fer-se en plenitud de les ciutats, amb un espai públic que faciliti la igualtat, la convivència cohesionada i la participació dels seus ciutadans i ciutadanes, hi ha la millor educació possible, es fan plenament educadores. I plenament ciutats. En paraules de l'arquitecte i urbanista Josep Maria Llop, «no hi ha un urbanisme millor sense una millor educació. En l'accessibilitat universal a l'espai públic, i en els trets d'harmonia i bellesa, de llegibilitat física, d'innovació cultural i d'identitat, hi ha les claus d'aquesta oportunitat» (Llop, 2009, p. 6).

Valors urbans, valors educatius i ciuta/t/dania

La ciutadania, entesa genèricament com a ‘dret a la ciutat’ i, per tant, com a dret a una ciutat en condicions humanament i socialment dignes —altrament, seria una burla més que un dret—, és feta d’elements i activitats valuoses, de valors. En paraules de Brigitte Colin: «el ‘dret a la ciutat’ es podria definir com el foment de l’accés igualitari de tota la població urbana als beneficis potencials de la ciutat, la seva participació democràtica en els processos de presa de decisions i el compliment dels seus drets, responsabilitats i llibertats fonamentals» (Colin, 2009, p. 55); l’objecte complex d’aquest dret, doncs, el podem redefinir com el dret ‘als valors humans i socials bàsics’ que han tingut històricament lloc precisament en les ciutats, des de la vella *polis* grega, a l’*urbs* —que esdevé ‘civitas’— romana fins als burgs medievals i les ciutats modernes; i podem dir que, sense valors —o contra aquells drets—, la ciutat és el magatzem inhòspit que esmentàvem, fred i hostil, que expulsa la ciutadania cap al clos tancat del seu habitatge o els ‘distreu’ —els treu de si mateixos— al gran centre comercial i d’entreteniment massiu; per això Centelles ens recorda que existeix un «urbanisme tancat», propi de ciutats ‘duals’, «que volta a l’entorn del condomini residencial tancat, el centre comercial tancat i l’automòbil privat per desplaçar-se d’un lloc a l’altre. És la negació de la trobada i l’intercanvi, és

la negació de generar oportunitats de col·laboració, és la negació de la diversitat, és, en definitiva, la negació de la ciutat» (Centelles, 2009, p. 29).

És la negació, o l’alteració, dels valors urbans o cívics tal com els ha entès la cultura de matriu europea i —encara que hi ha un tipus de cultures, com la nord-americana, que consideraria que els valors de la ciutat ‘dual’ són millors— tenim el dret i el deure de considerar i defensar la importància del nostre model com a facilitador d’una òptima educació —en sentit ampli— de les persones en el context de la *ciuta/t/dania* associada a un sistema de relacions interpersonals que estimula valors humans que la cultura nord-americana no gosaria negar, almenys del tot; dit d’altra manera, defensem que els valors universals —que ells també diuen que accepten— de dignitat, igualtat, llibertat, respecte, sensibilitat i diàleg són més accessibles i practicables en el model de ciutat compacta que evita la ‘dualització’ pròpia de l’«urbanisme tancat»; ciutat compacta, sí, urbanisme tancat no, encara que sembli una paradoxa; el caràcter compacte no connota tant —que ho podria connotar— la negació d’obertura dels espais per a una lliure circulació com la inexistència d’espais deserts i d’espais frontera que produeixen el resultat de ciutats desagregades, desiguals i generadores d’actituds negadores de la intercomunicació i, complementàriament, la multifuncionalitat simultània, la barreja d’especialitzacions de

tots els espais i un equilibrat policentrisme. Diu Bohigas: «Una ciutat, per a ser-ho realment [...] ha de ser un espai conflictiu, ordenadament conflictiu. La ciutat està feta d’encontres fins i tot conflictius o casuals, perquè una ciutat sense conflictes no és una ciutat, és un museu. [...] La ciutat no es pot subdividir en funcions, sinó en barris multifuncionals on hi siguin resolts molts elements que van des de les escoles fins al comerç, des dels centres d’esplai i esportius fins als serveis d’atenció sanitària, des de l’adequada relació amb altres sectors i serveis urbans fins a la solució interna de la mobilitat» (Bohigas, 2009, p. 22).

Si acceptem que l’educació és orientada essencialment a estimular la ‘resolució de rebre i forjar valors’ i la ciutat és el lloc, l’escenari, històricament demostrat com a idoni, on es fan possible aquells valors, aleshores els valors de ciutadania i els valors educatius esdevenen intercanviables, mútuament necessaris: com més ciutat, més educació possible, com més educació, més *ciuta/t/dania* possible.

El patrimoni urbà: identitat, pertinença, responsabilitat

Contra una visió simplista, que entén el patrimoni urbà només com a arquitectònic i artístic construït materialment, s’ha de reivindicar també el patrimoni natural, la simple naturalesa que és al seu substrat, al seu voltant, que l’emmarca, la penetra i l’embelleix amb múltiples expressions arbrades, florals,

fluvials, maritimocosteres... L'excalcalde de Curitiba (Brasil) Jaime Lerner, arquitecte i urbanista de professió, diu, per exemple, dels rius: «Els rius són importants. Per això, en comptes de sostreure'ls a la vista o bé d'enterrar-los en formigó, les ciutats haurien d'establir els marges dels rius com a territoris valuosos'» (Lerner, 2009, p. 9). Valuosos, exactament, és a dir, entitats de valor, del valor que reivindicuem com a objecte d'educació i ciutadania. I els rius són un element natural pur, a la vora dels quals la ciutat ha buscat recursos d'aprofitament divers; i sense ells moltes ciutats perdrien el caràcter que les identifica: algú pot pensar que Girona, o Berna, o Londres o Florència —entre tantes altres ciutats— serien el que són i es podrien reconèixer sense els seus rius com a elements definidors de la seva personalitat? La cura, doncs, d'aquest patrimoni natural —ben o mal— harmonitzat amb la ciutat construïda és cura de valor, és acció educativa a més d'acció cívica o acció cívica amb repercussions educatives.

El patrimoni cultural té dues dimensions diferents, de les quals una no és tan directament afectada per les consideracions urbanístiques: es tractaria del patrimoni cultural espiritual, o immaterial, constituït per la producció literària, historiogràfica, les llegendes, els contes, els costums que defineixen la ciutat. Òbviament, és un patrimoni essencial, però depèn de l'urbanisme d'una forma menys immediata que el patrimoni cultural construït, edificis,

monuments, escultures, el que té corporeïtat física i necessita una política urbanística que el posi en valor, que el recuperi i mantingui dignament, que l'integri en la vida real i diària dels ciutadans i les ciutadanes, que el faci accessible a tothom, de dins o de fora de la mateixa ciutat. El patrimoni cultural espiritual, naturalment, necessita polítiques urbanístiques que facilitin els espais físics —biblioteques, cases de cultura, centres cívics o altres— que facin possible l'expressió i la transmissió dels seus valors. Però l'urbanisme és molt especialment responsable de la preservació del patrimoni material, perquè la preservació i posada en valor de la seva mateixa i estricta materialitat és condició *sine qua non* de la seva existència: una llegenda o un poema poden existir i sobreviure només per la voluntat o la memòria de les persones individuals, però no un castell, una catedral, un pont, un carrer d'edificis medievals o barrocs; aquí es necessiten polítiques urbanístiques clares i fermes.

Hi ha abundant literatura sobre aquestes polítiques, però les resumirem en un esment de les conclusions d'un seminari sobre mètodes i experiències d'intervenció en ciutats històriques,¹ que l'autor, tot i que les comenta breument, condensa en tres 'frases' o títols, d'altra banda perfectament intel·ligibles en la seva brevetat: «La misèria no és patrimoni. [...] Els centres històrics no són façanes. [...] La monofuncionalitat no és ciutat» (Vicente, 1997, p. 175). Són expressions eixutes, però

fan diana, molt especialment la darrera, que és tota una declaració de política urbanística, que serveix per a una política de tractament dels espais antics de les ciutats, però es pot reivindicar com un principi general d'urbanisme atent als valors, al qual ja hem al·ludit. La monofuncionalitat, en el cas dels centres històrics, té molt a veure amb el caràcter de 'façana' que també es rebutja: és una monofuncionalitat turística, d'horari i cultiu descaradament consumista per a forasters, que expulsa sense contemplacions la vida espontània i plural, institucional, comercial —no turística—, de serveis culturals, sanitaris i molts altres diversos per als seus habitants, d'habitatge en condicions ordinàries, etc. que és la vida que defineix una ciutat i no un teatre o un parc temàtic.

Hi ha urbanisme que, en relació amb aquest patrimoni, fa o permet que es facin accions de maltractament fins a la destrucció, l'oblit, el descuit, la manipulació —comercial o ideològica—, la banalització que, evidentment, constitueixen actituds deseducadores perquè afecten el procés de memòria, identitat i pertinença que els ciutadans i les ciutadanes tenen dret a viure respecte

1. El seminari va tenir el títol complet de «La ciutat històrica dins la ciutat. Seminari sobre mètodes i experiències d'intervenció». Es va celebrar a Girona els dies 28 i 29 de novembre de 1996. La publicació dels seus textos es cita a la Bibliografia final. Encara que han passat alguns anys, els principis, molt generals, que s'hi resumeixen creiem que continuen tenint plena vigència.

al seu llegat històric. Què és el que cal fer? Potser una anècdota literària escrita per Eduardo Galeano ens situa en la línia adequada, encara que sigui referida a un element natural, però és perfectament aplicable al patrimoni material: «Diego no conocía el mar. Su padre, Santiago, se lo llevó a descubrirlo. Se fueron hacia el sur. El mar se encontraba más allá de las dunas esperándolos. Cuando padre e hijo, después de un largo camino, alcanzaron, al fin, aquellos cúmulos de arena, el mar estalló delante de sus ojos. Y fue tanta la inmensidad del mar y tanto su fulgor que el niño se quedó mudo de belleza. Y cuando por fin alcanzó a hablar, temblando, tartamudeando, pidió a su padre: “Ayúdame a mirar!”» (Galeano, citat per Vidal, 2003, p. 16). Aquesta és la qüestió: ser educat per a la mirada, que la ciutat ajudi els seus ciutadans i ciutadanes a reconèixer —mirant-lo bé— el seu patrimoni i a ‘reconèixer-s’hi’. El que fonamentalment necessita el patrimoni cultural construït és que pugui ser ben mirat, entès, assumit, per a la qual cosa necessita una política urbanística que eviti els tres objectes dels ‘no’ que sintetitzava Vicente.

Què s’hi juga, la ciutat, en l’educació per al patrimoni, que ha de ser facilitada per un urbanisme idoni? Ni més ni menys que una cadena de valors de primer ordre: memòria, identitat, pertinença, responsabilitat; en primer lloc, el patrimoni cultural és la materialització d’una memòria que ens identifica, perquè som el que som com

a resultat de l’acumulació històrica que s’expressa en aquest patrimoni —encara que no només en ell—; diu Bohigas —i ho refereix també, amb raó, al patrimoni contemporani—: «Un dels factors antieducadors més important és la manca de manteniment adequat dels espais públics. Si una plaça restaurada es manté tot el dia atapeïda d’escombraries, si en un nou parc es mor un centenar d’arbres i ningú no els reposa, si els paviments es deterioren, si els monuments es malmeten amb grafitis, tot perd la seva eficàcia educadora i tot s’integra en un procés de degradació» (Bohigas, 2009, p. 21). El primer efecte d’aquest procés de degradació és el fastigueig de la mirada, la seva fugida, i amb ella la fugida de la memòria i de la identificació que aquesta memòria facilita. Quan la memòria no és viva, la identitat es dilueix, perquè s’hi basa de manera principal («qui perd els orígens, perd identitat», cantava Raimon). Mockus, tot citant el sociòleg de l’educació Basil Bernstein, diu: «El context pot tenir marques espacials físiques però, ahora, no és un espai nu, sinó investit culturalment; una persona reconeix on és i això, dins seu, activa un repertori de codis» (Mockus, 2009, p. 17). En efecte, aquest reconeixement activa codis: quins codis, ens podem preguntar? Doncs, sobretot un de fonamental: la pertinença. Les persones necessitem punts de referència que ens donin confiança, que ens facin sentir-nos-hi identificats i que hi confiïm i, aleshores, ens en sentim part, sentim que ‘hi

pertanyem’ i que, en certa forma —no necessàriament mercantil— ens pertanyen. Aquesta pertinença té molt a veure amb la identificació d’un passat amb perfil propi; no és fàcil identificar-se amb entorns sense un mínim de fondària històrica, precaris, fugissers i intercanviables amb qualsevol altre. No t’hi pots reconèixer, senzillament, perquè són de perfil difús i confús, perquè no val la pena ni conèixer-los. Són, per exemple, els cèlebres ‘no llocs’ d’Augé. Qui es pot identificar, més enllà d’una pura relació laboral, amb un aeroport o una benzinera? O amb ciutats-aeroport o ciutats-benzineres? El resultat d’aquesta manca de reconeixement i de pertinença, per seguir amb la cadena de valor, és finalment la pèrdua de responsabilitat. Si no reconec el meu espai i no m’hi reconec, no hi pertanyo i, per tant, no me’n sento responsable: és una exterioritat —freqüentment vista com a hostil— que en el millor dels casos em resulta indiferent i no la respecto i la deixo degradar i potser, si pogués, la destruiria.

Doncs, bé, si les coses són així, estem davant d’un gravíssim problema educatiu, a més de cívic o urbà. Estem davant del subjecte desarrelat, mancat de valors d’entorn que l’acullin i li donin sentit, que l’orientin cap a la participació social i la responsabilitat per les coses del comú. I el problema no haurà estat de l’escola que no li hagi ‘ensenyat’ bé un respecte teòric, sinó d’un urbanisme —que no en mereix el nom— que l’haurà arraconat, l’haurà

oblidat, l'haurà fet sentir indiferent i hostilitzat ; perquè la ciutat no s'haurà fet mirar, no l'haurà ensenyat a mirar-se-la i a veure-s'hi.

Espai i temps a la ciutat

La ciutat és espai construït, però sempre espai; i l'espai, com el temps, és un condicionant ineludible de la vida humana. Kant el va considerar com la 'forma a priori de la sensibilitat externa', i el temps com 'la forma a priori de la sensibilitat interna'. És a dir, no podem 'sentir' res, captar res, si no passa per aquests 'a priori', és a dir, per aquests constituents nostres anteriors i independents de l'experiència. Per tant, més enllà del subjectivisme de la formulació kantiana, vivim sense escapària possible 'en' l'espai i 'a través' del temps. D'aquí l'extrema importància que té saber ocupar l'espai i usar el temps. I encara que el 'temps' tingui aparentment menys relació amb les polítiques urbanístiques —que veurem que n'hi acaba tenint—, l'espai és la seva pròpia especialitat, la seva ocupació específica. Saber planificar la ciutat de forma que les ciutadanes i els ciutadans 'entenguin' l'espai i 'facin servir bé' el temps per moure-s'hi és un tema rellevant humanament, per tant educativament. Temps i espai són valors d'una naturalesa ben singular que hem de 'rebre i forjar', o que ens hi hem d'educar. L'urbanisme d'una ciutat educadora hi té molt a dir, com veurem.

Però avui, molt poc kantianament, hem arribat a formular un concepte

mixt que es pot expressar de la manera següent: l'espai no és el problema, sinó que només ho és el temps del desplaçament a través seu. És a dir, espai i temps es fonen en un únic concepte: mobilitat. Se suposa que, per a la majoria, la mobilitat ho és plenament quan és una mobilitat ràpida; n'hi ha, però, que podem pensar que abans que ràpida la mobilitat ha de ser saludable, sostenible i segura. I, sobretot, que l'espai no es pot subordinar al temps a costa de la seva qualitat. Ja s'endevina la responsabilitat —ben educadora— d'una política urbanística: com s'ordena l'espai urbà, sense perdre qualitat, per aconseguir una mobilitat general que, sense ser lenta, sigui saludable, sostenible i segura? Tornem a recuperar aquí la idea de la ciutat compacta, que ens allunya de la ciutat de 'vies ràpides' entre espais molt diferenciats, desagregats, gens aptes per al passeig, el desplaçament amb bicicleta o a peu.² Un argument potent a favor d'una mobilitat principalment ràpida és l'argument econòmic: la mobilitat ràpida com a sinònim de productivitat. Sobre això diu Ole Thorson: «L'argument que una bona economia exigeix l'estalvi de temps en la mobilitat i que les morts són el preu del progrés és inacceptable. El conductor creu que té dret a matar-se per conduir a altes velocitats, però quan exigeix aquest dret no valora correctament l'elevada possibilitat que hi ha d'investir els seus conciutadans. Si no comencem a valorar més la vida i el futur dels ciutadans, si no posem

la integritat física dels membres de la nostra societat molt per damunt del valor dels temps i del guany econòmic, el fracàs del civisme i de la convivència està assegurat» (Thorson, 2009, p. 40). El clam és educatiu: 'valorar' la vida i el futur, 'no valorar' el guany econòmic o la velocitat³; i les conseqüències, també són educatives: fracàs del civisme i de la convivència, valors de primer nivell.

Pel que fa específicament a la vivència del temps en les nostres ciutats —perquè són els espais on de forma més evident la vida ens ha provocat més acceleració—, podem partir d'una fina observació de Bauman: «La vida, durant l'època moderna, era un assaig quotidià de la durada infinita de totes les coses menys la pròpia vida; la vida en el temps de la modernitat líquida és un assaig quotidià de la fugacitat universal». (Bauman, 2007, p. 30). Aquesta

2. Un dels programes, entre molts, associats a la idea de 'ciutat educadora' és el que desplega amb èxit creixent la ciutat de Barcelona amb el nom de «Camí escolar», l'objecte principal del qual és aconseguir que el màxim d'escolars vagin a peu de casa a l'escola. Sembla estrany que això hagi de ser objecte d'un programa i no el resultat del sentit comú, però és una mostra de com l'espai urbà ha anat arraconant la vida simple; la moda sembla que és portar els nens i nenes —per distàncies gens llargues— en grandiosos 'quatre per quatre' de casa a l'escola. La proporció entre la grandària del cotxe i l'educació cívica és inversa. Enllaç: <http://www.bcn.cat/caminsescolars>

3. Una altra forma de desplaçament 'ideal en una política sostenible', com diu Odón Elorza, alcalde de Sant Sebastià, és el desplaçament amb bicicleta, que respecta els valors reclamats per Thorson, i del qual la seva ciutat és un model que s'està generalitzant (Elorza, 2009, p. 45).

fugacitat és espectacularment visible i practicada, soferta —podem dir— en les nostres ciutats. Bauman parla de la ‘tirania del present’ que ens aclapara o del ‘poder de l’ara’ que ens provoca un presentisme obsessiu, al qual se sacrifica tant la dimensió del passat com del futur. En un assaig de gran interès, Daniel Innerarity ens parla de com aquest presentisme ens fa oblidar radicalment el passat i ens porta a ‘colonitzar el futur’, a viure literalment a costa seva, tot depredant-lo, i de com hem canviat els nostres comportaments en relació amb el temps tot substituint el llarg termini pel curt, la durada per la immediatesa, la permanència per la transitorietat, la memòria per la sensació i la visió per l’impuls (Innerarity, 2008, *passim*). El quadre és profundament preocupant, perquè la vivència del temps té conseqüències directes sobre la qualitat de la vida personal i, des d’una perspectiva educadora, aquesta és una qüestió principal: en efecte, la gent a la ciutat té cada vegada més frustracions derivades de la incapacitat per a l’espera per la seva obsessió presentista; dificultat per a elaborar l’experiència, perquè només s’acumulen impressions sovint deslligades entre elles ‘per falta de temps’ per pensar-hi —i així, la ‘figura’ de la nostra vida, en el millor dels casos, és una mena de ‘puntillisme’—; perquè, en la dimensió més pública o política, s’ha passat de l’elaboració i explicació de projecte a la pura reacció improvisada, en una mena de lluita infantil de tots contra tots i de no poder perdre temps

a pensar i raonar, perquè, mentre es pensa, plouen els atacs, com el correu-escombraria inunda sense parar la nostra safata; arreu tot és urgent,⁴ i això fragilitza les institucions, especialment les educatives, que necessitarien —com els adults per a l’experiència— temps per a l’elaboració dels aprenentatges. Poder introduir polítiques urbanístiques que facin l’espai amable, estimulador de la lentitud —valgui l’aparent paradoxa—, que racionalitzin la mobilitat a favor d’un tarannà de tranquil·la percepció de les coses és una forma de restar impacte a aquesta mena de bogeria consumidora del temps, que és finalment consumidora, tot aprofitant la terminologia kantiana, de la nostra sensibilitat interna.

La ciutat bretona de Rennes ha desplegat un programa, com a ciutat educadora, destinat precisament a un ús més racional, més tranquil, més harmonitzat amb les necessitats i els ritmes naturals de la vida humana, que té per nom «L’oficina del temps» (Bougeard i Touchard, 2009, p. 59), programa que es connecta directament amb l’objectiu d’igualtat entre homes i dones, ciutadanes que són primeres víctimes d’un ús dels temps tan irracional com el que hem comentat —però ens queda la referència necessària a l’organització del treball i de la vida familiar, que és on més discriminació es genera encara entre dones i homes. En resum, han actuat sobre els horaris —fomentant les jornades intensives—, política en principi allunyada de l’urbanisme, però també

en aspectes que són directament de planificació urbana, com ara la creació de llars d’infants en zones de concentració laboral amb horaris molt ampliat; la creació, al centre, però també als barris i les zones de treball, de nombroses accions relacionades amb l’oci —des de concerts al migdia o visites ‘a deshora’ als museus— i han facilitat la mobilitat amb increment de la intermodalitat: trens, autobusos, cotxes, bicicletes i zones de vianants reordenats en funció del millor ús possible del temps. Vet aquí, doncs, com l’espai —responsabilitat directa de l’urbanisme— es pot posar al servei del temps, factor importantíssim d’equilibri de la personalitat de cada ciutadà/ana, en una acció que educativament s’ha de considerar de gran rendiment, perquè, com sabem, ens transfereix ‘ganes de rebre i forjar valors’, els valors vinculats al ritme mateix de la vida: serenitat, equilibri, paciència, possibilitats de bona relació familiar i social i d’oci creatiu, entre altres.

L’estètica, camí de l’ètica

La semblança sonora entre els mots *ètica* i *estètica* és una simple casualitat, però la relació tan directa entre

4. En una oficina de documentació del Congrés dels Diputats, cap als anys vuitanta, els seus pacients funcionaris, cansats de les presses dels diputats per obtenir antics diaris de sessions, informes i papers de tota mena, havien penjat aquest rètol: «Lo urgente no nos deja tiempo para lo importante». Probablement ara Internet hagi fet inútil aquella oficina, però la veritat del rètol encara és més clamorosa aplicada a la vida en general.

ells⁵ ajuda a fixar una proposta: la d'aproximar els seus —només aparentment— allunyats objectius. L'estètica té com a objectiu el pensament i el gaudi de la bellesa, i l'ètica la reflexió i la realització de la bondat. Bellesa i bondat són dos dels valors principals de la vida humana, que justament per això mereixen ser proclamats sense reserves com a grans objectius d'una veritable educació. I si bé és cert que la naturalesa de cada un d'aquests valors té un perfil propi ben diferenciat i que es donen molts casos en què en la vida de les persones l'assoliment de l'un pot ser ple sense l'assoliment de l'altre —hi ha grans artistes èticament insolents i molt bones persones estèticament eixorques—, no és menys cert que hi ha nexes seriosos que permeten proposar l'esmentada aproximació en un sentit vital fort.

El nexa més fort és el fet de compartir un espai de la complexitat subjectiva humana anomenat sensibilitat. L'espai de les emocions, els sentiments, els estats d'ànim, un espai tradicionalment menystingut per l'educació formal, que, encara que esmenti fins i tot legalment una disposició a atendre-la, sembla que té una única preocupació, la del monocultiu de les competències dites racionals. És un espai, aquell, per al qual la tradició pedagògica no ha construït instruments afinats ni ha format educadors amb habilitats per gestionar-lo. La sensibilitat ha semblat sempre a les autoritats educatives, tant legislatives com administratives i fins i

tot escolars, una qüestió d'ordre menor, de resolució estrictament privada i més aviat un espai humà de confusió i feblesa, que havia de ser, si no combatut, superat per la lluminositat i la força de la 'raó'. Ara, segurament perquè de l'altra banda de l'Atlàntic arriben èxits editorials que fomenten l'anomenada 'intelligència emocional' se li comencen a prestar atencions si més no formals. Però, bé, el que aquí sobretot ens interessa és remarcar, i esperar que sigui àmpliament compartit, el principi de la importància de la sensibilitat humana, en tant que és l'espai psicofísic en què les coses 'ressonen' amb signes de gran atracció o d'insuperable rebuig, prèviament a la seva possible elaboració racional; aquest 'ressò', o 'vibració', té la gran importància de ser estimulador de conductes positives —quan la vibració també ho és— o negatives —quan és el cas d'emocions de rebuig.

La sensibilitat és, d'una banda, la que permet la captació i el gaudi de la bellesa de la naturalesa, del món, de la ciutat, de les persones, de les obres d'art, perquè hi reconeix matisos singulars, harmonies equilibradores, contrastos expressius; és la sensibilitat estètica i és, com tot en la persona humana, educable. És allò que vol aprendre el nen del conte de Galeano («ayúdame a mirar»): una 'nova mirada' —no la seva inexperta— sobre allò —la primera visió del mar en aquell cas— que el desborda, que no comprèn, que se li escapa. La sensibilitat, també i d'altra banda, és al mateix temps l'espai —aquí més forta-

ment lligat a processos racionals— on es reconeix emotivament —si s'educa—, a més de racionalment, la igual dignitat dels altres i la necessitat de generar conductes que facin el bé: als altres perquè són tan dignes i valuosos com nosaltres, i a nosaltres mateixos per assolir la felicitat, com volien els filòsofs ja des de l'antiguitat clàssica.

Ja es comprèn que la mateixa paraula, *sensibilitat*, que serveix per a l'estètica i per a l'ètica, és i no és alhora la mateixa capacitat humana: és la mateixa en la mesura que la captació de matisos, diferències, harmonies, contrastos —que juga en el gaudi de la bellesa— és un mitjà, un veritable camí, per aplicar a la relació interpersonal: també les persones tenen matisos, diferències, harmonies i contrastos que mereixen la nostra atenció, però és cert que la diferència ve del fet que el compromís per a fer-los el bé requereix un impuls que no viu només de la sensibilitat, que apel·la al compromís, a la voluntat. En aquest sentit podem dir que la sensibilitat estètica és un camí que ens duu fins a la porta de l'ètica, però que aquesta cal que sigui oberta amb l'ajuda d'un

5. Relació directa que va tenir un moment digne de ser recordat un cop més, el moment de solidaritat del nostre professor d'Estètica i gran poeta, José M. Valverde, quan va solidaritzar-se amb els seus col·legues madrilenys expulsats per la dictadura de la Complutense i va escriure a la pissarra el dia que marxava de la càtedra: «Nulla aethetica sine ethica». Era més que una simpàtica aproximació entre mots de sonoritat semblant: era tota una declaració de principis, que condicionava el gaudi de la bellesa a la realització de la bondat.

procés racional i voluntari que, això sí, resulta facilitat per la sensibilitat estètica. Per què? Perquè —tornem al nen— l'educació estètica transmet la capacitat d'una 'nova mirada' sobre el món. I això, que no sembla discutible, té una expressió conceptual de gran interès ètic: 'respecte'. Etimològicament, respecte ve de *respicere*, on el prefix *re-* significa 'repetició' o 'reforçament', i l'arrel *spic* significa 'mirar', de forma que literalment, des d'un punt de vista etimològic, *respecte* significa 'mirada repetida' o 'nova mirada' o fins i tot —pel 'reforçament' o insistència— 'mirada atenta'. Quan diem que el respecte és un valor ètic de primer ordre, estem precisament dient que l'ètica té una de les seves bases en la capacitat de 'tornar a mirar' o 'mirar atentament' qualsevol altra persona pel sol fet de ser-ho. En aquesta mirada atenta, que supera la vella mirada de l'espècie que només té pels altres un interès depredador o, en el millor dels casos, instrumental —objecte de plaer per la còpula— descobrim la 'plena i igual dignitat' de tota persona i això fonamenta una relació que apel·la al reconeixement —variant del respecte— i a un tracte que, genèricament, podem anomenar bondados. Vet aquí, doncs, que el nexa profund entre estètica i ètica és una qualitat i virtut humana tan delicada, tan necessària, tan fonda, com és la capacitat de respecte: la 'nova mirada' que ens fa descobrir la bellesa és anàloga, i ajuda, a la 'nova mirada' sobre la dignitat dels altres i el mereixement d'un tracte,

com volia Kant, en tant que persones dignes, de 'finalitats en si mateixes, mai d'instruments'.

I què hem de dir de l'urbanisme enmig d'aquestes efusions filosòfiques? Doncs, simplement, que té a les seves mans convertir les ciutats en una font, en un espai, de bellesa, la qual atreu o desperta mirades noves, mirades atentes, les quals al seu temps invoquen el respecte ètic envers les altres persones i envers el patrimoni col·lectiu de la ciutat. No és pas poca cosa.

Si abans ens hem pogut sentir amics del nen del conte de Galeano per la seva tendra necessitat d'aprendre a mirar, ara proposo d'escoltar una altra persona, aquesta real, que també se'ns farà amiga, una àvia d'una favela de Sao Paulo, que va proclamar: «Nosaltres també tenim dret a la bellesa!» (citada per Borja, 1998: *in fine*). El dret a la bellesa que ella reclamava amb tota la raó del món no seria, naturalment, més que una concreció del que ja hem definit com a 'dret a la ciutat'; dèiem que, òbviament, el dret a la ciutat inclou, si no es vol banalitzar l'expressió, el dret a la dignitat de la ciutat que, al seu torn, exigeix la bellesa, entre altres factors que qualificarien aquella 'dignitat' de la ciutat i de totes les parts que la constitueixen. El reclam de l'àvia pot llegir-se, a més, no sols com una reivindicació de canvi físic urbà per viure en un entorn millor, sinó també el dret a 'ser educada en el gaudi' i a 'poder fruit' d'un bon entorn; si només volgués la materialitat d'un habitatge digne

no hauria parlat segurament de dret a la 'bellesa'; en tot cas, de 'normalitat' o de 'dignitat i qualitat' de l'habitatge i el barri; però no: quan demana el 'dret a la bellesa' està fent un pas qualitatiu cap a una reivindicació que no és només material, sinó profundament humana, el dret a 'gaudir', a 'fruit', a poder tenir una 'nova mirada' alegre i dolça sobre el seu espai que alhora la faci «sentir respectada i ser respectuosa», en expressió literal de la Carta de Ciutats Educadores (Carta, 2004, quart paràgraf del Preàmbul). Perquè l'efecte principal de qui rep el gest de respecte d'un entorn urbà ben agençat i fins i tot bell és precisament el de sentir-se convidat a respectar-lo. Tothom rep allò que dóna, solem dir, en la vida. I en la vida de la ciutat els qui reben el bon tracte, respectuós, de la bellesa del seu espai tendeixen a retornar el bon tracte i el respecte percebuts. Per això diu Bohigas: «Divulgar i donar suport a la revolució estètica és segurament un dels actes més essencialment educadors» (Bohigas, 2009, p. 24); no hi podem estar més d'acord, perquè l'estètica és, com dèiem, el camí de l'ètica i l'ètica és, finalment, el nucli, el màxim punt d'interès del procés educatiu. I l'estètica no és l'única finalitat d'un urbanisme democràtic i responsable, però n'és indubtablement un component principal.

No parlem d'estètica en un sentit alambinat i refinat, almenys no d'una manera principal. Evidentment les ciutats poden buscar realitzacions urba-

nístiques d'estètica singular i fins i tot brillant, però no sembla que aquesta estètica —que tendiria a concentrar-se en punts molts selectius, cèntrics o especials— sigui la principalment desitjable; l'estètica millor i més desitjable és l'estètica omnipresent, encara que no sigui brillant i espectacular, la petita estètica difusa i profusa, escampada arreu i reconeguda com un 'bon estil', com un tractament habitual que els responsables de l'urbanisme volen donar a tota la ciutadania en tots els seus espais. Llätzer Moix, en un assaig recent, fa una crítica molt raonable i enraonada de les temptacions de tantes ciutats per unes realitzacions urbanístiques espectaculars, signades per 'arquitectes estrella' que solen desbordar de forma exagerada els límits ordinaris dels pressupostos municipals i harmonitzen malament amb un creixement homogeni i ben repartit de la qualitat i l'estètica mitja de les ciutats. Diu en un determinat moment: «(Sovint) s'han combinat un insuficient estudi de les necessitats reals de la ciutadania amb l'esverament dels seus dirigents, els plantejaments monumentals i els costos desorbitats; també

expansions formals de l'arquitecte amb reptes estructurals capaços d'inquietar l'enginyer més intrèpid; i, lamentablement, processos constructius de durada catedralícia amb posteriors i insostenibles despeses de manteniment. Fins i tot ciutats amb una sòlida tradició democràtica en matèria d'urbanisme, que han crescut de forma ordenada i satisfactòria sobre la base dels plans generals i d'una arquitectura de qualitat, han tacat la seva trajectòria en confiar grans operacions a arquitectes estrella en fase delirant» (Moix, 2010, p. 17). No calen comentaris. L'estètica que podríem anomenar 'democràtica' ha estat a voltes desbancada per l'espectacularisme, per la temptació faraònica. Òbviament, un urbanisme amb sentit educador no se situa en aquest registre, sinó més aviat en el registre proposat, amb elegant modèstia, per Jaime Lerner: «Per tal de tenir èxit en la gestió de les ciutats cal *fazer acontecer*, començant per l'adopció de solucions simples, sumant-hi agents públics i privats i voluntat política» (Lerner, 2009, p. 9). Estaríem, doncs, davant d'una proposta de moderació, de simplicitat, de compromisos creuats, d'evolució positiva

però no forçada de les coses i alhora de sostenibilitat i responsabilitat democràtica; davant, doncs, d'una proposta veritablement inspirada en un sentit educador. Es dóna el cas que fins i tot algun d'aquells arquitectes estrella, Norman Foster, com ens recorda Moix, en un determinat moment va voler marcar distàncies respecte a l'«era del tot s'hi val, regida per la gesticulació, el caprici o les modes. A la seva manera de veure (de Foster): "l'arquitectura allunyada d'obligacions i més connectada amb la superficialitat que amb els principis fonamentals, essencialment trivial, és un símptoma d'haver perdut el bon camí"» (Moix, 2009, p. 13). El bon camí és precisament el que porta, educativament, de l'estètica a l'ètica.

La riquesa educativa urbana que es deriva d'aquest 'bon camí' es pot condensar en una fórmula que ens sembla carregada de significació: *l'urbanisme educatiu és la millor educació urbana*, la millor 'urbanitat' de la venerable tradició que associava la vida de la ciutadania al reconeixement de la dignitat de totes les parts i formes del patrimoni urbà i de les persones que hi viuen, és a dir, del ple respecte envers un i les altres.

Bibliografia

- BAUMAN, Zygmunt (2007). *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida*. Barcelona: Arcàdia.
- BOHIGAS, Oriol (2009). «Entrevista». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1 de l'Associació Internacional de Ciutats Educadores. Barcelona, p. 20-25.
- BORJA, Jordi (1998). «Ciudadanía y espacio público». A: <http://www.laciudadviva.org/export/sites/laciudadviva/recursos/documentos/archivos/JordiBorjaciudadaniayespaciopublico.pdf> [Publicat en paper i en català a: DDAA, *Ciutat real, ciutat ideal. Significat i funció a l'espai urbà modern*, Col·lecció Urbanitats, 7. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.]
- BOUGEARD, Jocelyne; TOUCHARD, Danièle (2009). «Rennes i els temps de la ciutat». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, Barcelona, p. 58-61.
- Carta de Ciutats Educadores*. http://www.bcn.es/edcities/aice/estatiques/catala/sec_charter.html
- CENTELLES, Josep (2009). «Urbanisme tancat i perpetuació de la ciutat dual». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, Barcelona, p. 26-31.
- COLIN, Brigitte (2009). «El dret a la ciutat. Com promoure unes ciutats inclusives a escala internacional». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, p. 54-57.
- ELORZA, Odón (2009). «La bici a Sant Sebastià». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, p. 42-45.
- ESTÉVEZ, Xerardo (2009). «Entrevista». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, p. 12-15.
- INNERARITY, Daniel (2009). *El futuro y sus enemigos*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (IEC). *Diccionari de la llengua catalana*, 2a edició, format electrònic: <http://dlc.iec.cat/results.asp?txtEntrada=urbanisme&operEntrada=0> [Consulta: 1 de setembre de 2010]
- LERNER, Jaime (2009). «Entrevista». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, p. 8-11.
- LLOP, Josep Maria (2009). «Editorial». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, p. 6-7.
- MOCKUS, Antanas (2009). «Entrevista». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores: 2009, p. 16-19.
- MOIX, Llätzer (2010). *Arquitectura milagrosa*. Barcelona: Anagrama.
- SPRANGER, Eduardo (1966). *Formas de vida*. Madrid: Selecta de Revista de Occidente.
- THORSON, Ole (2009). «Civisme en la mobilitat». *Ciutat, urbanisme i educació*. Monogràfic núm. 1. Barcelona: Associació Internacional de Ciutats Educadores, p. 38-41.
- VICENTE, Joan (1997). «Viure les ciutats històriques. Conclusió». A: *La ciutat històrica dins la ciutat*. Girona: Ajuntament de Girona – Universitat de Girona – Fundació “La Caixa”.
- VIDAL, Carles. (2003). «Una altra educació és possible». *Guix*, núm. 294, maig 2003, p. 16-20.
- YAMAMOTO, Riken (2010). «Hay que repensar la casa». *El País* (suplement Catalunya), dimarts 14 de desembre de 2010, p. 5.

Habitatge i cohesió social

Juli Ponce.¹ Facultat de Dret. Universitat de Barcelona

Introducció

L'ús residencial del sòl és un dels usos més rellevants en l'àmbit urbà i un que configura i dona forma a les nostres ciutats. La idea mateixa de ciutat està lligada a l'existència d'habitatges o, dit d'una altra manera, l'habitatge fa ciutat. Així, el Tribunal Constitucional ha assenyalat que (STC 61/1997, FJ 6):

«El urbanismo, como sector material susceptible de atribución competencial, alude a la disciplina jurídica del hecho social o colectivo de los asentamientos de población en el espacio físico, lo que, en el plano jurídico, se traduce en la “ordenación urbanística”, como objeto normativo de las Leyes urbanísticas (recogida en la primera Ley del Suelo de 1956, art. 1). [...] El contenido que acaba de enunciarse se traduce en la fijación de lo que pudiéramos llamar políticas de ordenación de la ciudad, en tanto en cuanto mediante ellas se viene a determinar el cómo, cuándo y dónde deben surgir o desarrollarse los asentamientos humanos, y a cuyo servicio se disponen las técnicas e instrumentos urbanísticos precisos para lograr tal objetivo.»

Tanmateix, l'existència i ubicació de l'habitatge en general i de l'assequible en particular és un factor rellevant per a la cohesió social en les nostres ciutats, com posa en relleu² un informe

recent de l'ONU. Aquest article tractarà d'aquesta relació entre habitatge assequible i cohesió social.

L'article s'estructura com segueix. En primer lloc, ens referirem als dos elements centrals de la nostra anàlisi (cohesió social i habitatge assequible). A continuació, analitzarem algunes tècniques disponibles avui per utilitzar l'habitatge assequible com a eina de cohesió social. Clourem l'article amb algunes reflexions finals de conjunt.

Cohesió social i habitatge assequible. Les relacions entre l'habitatge i altres polítiques públiques i drets

La cohesió social és un concepte vinculat a la idea de solidaritat. El principi de solidaritat és present a la nostra pròpia Constitució, per exemple en l'article 45.2, i el principi mateix de la cohesió social és recollit ara tant en normes no urbanístiques (cfr. art. 42 i 45 de la Llei Orgànica 6/2006, de 19 de juny, Estatut d'autonomia de Catalunya) com en diverses legislacions urbanístiques (art. 3 del Decret legislatiu català 1/2005, de 26 de juliol).

El concepte de cohesió social està sent objecte de debat i construcció a Europa. Teòricament, existeix un cert consens a l'hora d'afirmar que implica uns valors comuns i una cultura cívica, un cert ordre i control social, l'existència de solidaritat social i la reducció de les disparitats en la riquesa, la presència de xarxes socials (la qual cosa reconduïx parcialment a la idea de capital social) i

un vincle personal amb el lloc on s'habita, amb el qual ha d'existir una identificació (vegeu Ponce Solé, 2008). Malgrat la indefinició del concepte, existeixen esforços dirigits a mesurar la cohesió social en l'àmbit europeu i és una idea fortament associada al model social europeu, amb irradiacions cap al model urbà d'Europa. Només nivells acceptables de cohesió social poden garantir el civisme a les nostres ciutats.

L'article 3 del Reglament de desenvolupament de la Llei d'urbanisme de Catalunya defineix la cohesió social vinculada al desenvolupament sostenible i la relaciona amb l'habitatge. Aquesta norma assenyalava que una de les finalitats del desenvolupament urbanístic sostenible és la cohesió social «mitjançant la regulació de l'ús del sòl de manera que es fomenti la barreja equilibrada de grups socials, usos i activitats, i es garanteixi el dret dels ciutadans i ciutadanes a un habitatge digne i adequat». La Llei estatal del sòl aprovada pel Reial Decret Legislatiu 2/2008, de 20 de juny, es refereix a la cohesió social en l'article 2.2, i la vincula amb el principi de desenvolupament sostenible, i en l'article 10.b, a propòsit de les reserves de sòl per a habitatge protegit.

1. jponce@ub.edu
www.urcosos.net

2. Ens referim al contundent informe del relator especial de les Nacions Unides en matèria d'habitatge en referència a Espanya: *Informe del Relator Especial sobre una vivienda adecuada como elemento integrante del derecho a un nivel de vida adecuado*, A/HRC/7/16/Add. 2, 7 de febrer de 2008.

La Llei catalana del dret a l'habitatge al·ludeix a la cohesió social en diverses ocasions, en l'exposició de motius (apartat IV) i en l'articulat: com a finalitat de la Llei, en aquest últim cas vinculada a la diversitat urbana (art. 3.n); definint-la en vinculació, de nou, amb la idea de diversitat i barreja en l'espai urbà (art. 16.1.d), com a condició d'existència del dret —implícit— a la ciutat, connectant-la de nou amb la idea de barreja urbana; com a principi inspirador de les activitats immobiliàries (art. 23); o com a pressupost habilitador per a l'exercici municipal de la potestat de declaració d'àrees urbanes de conservació i rehabilitació (art. 36).

El desenvolupament de les polítiques urbanes de cohesió social s'ha de coordinar amb altres polítiques públiques (seguretat, educació...) que tenen, com veurem, impacte territorial.

Com hem vist, la cohesió social és vinculada amb l'habitatge assequible i la seva situació a la ciutat. Però què significa *habitatge assequible*? Cal aclarir el concepte d'habitatge assequible, de poc ús entre nosaltres però més utilitzat en l'àmbit anglosaxó (*affordable housing*). No existeix cap definició legal d'aquest terme. Ara, la Llei del dret a l'habitatge a Catalunya intenta una definició del concepte d'*habitatges destinats a polítiques socials* en connexió amb l'objectiu de la solidaritat urbana, al qual ens referirem més endavant. L'article 74 assenyala que:

«Definició d'habitatges destinats a polítiques socials
Als efectes del que estableix l'article 73, es consideren habitatges destinats a polítiques socials tots els acollits a qualsevol de les modalitats de protecció establertes per aquesta llei o pels plans i els programes d'habitatge, els quals poden incloure, a més dels habitatges amb protecció oficial de compra o de lloguer o d'altres formes de cessió d'ús, els habitatges de titularitat pública, els habitatges dotacionals públics, els allotjaments d'acollida d'immigrants, els habitatges cedits a l'Administració pública, els habitatges d'inserció, els habitatges de copropietat, els habitatges privats de lloguer administrats per xarxes de mediació social, els habitatges privats de lloguer de pròrroga forçosa, els habitatges cedits en règim de masoveria urbana, els habitatges d'empreses destinats a llurs treballadors i altres habitatges promoguts per operadors públics, de preu intermedi entre l'habitatge amb protecció oficial i l'habitatge del mercat lliure però que no es regeixen per les regles del mercat lliure.»

En aquesta definició, doncs, aquesta mena d'habitatges són habitatges de titularitat pública o *privada*, en els quals, en tot cas, la intervenció pública provoca el control del preu de venda o lloguer, per sota del de mercat, amb

destinació a persones amb necessitats d'habitatge que no poden ser satisfetes mitjançant aquest mercat. Aquest és un bon punt de partida per a la comprensió del concepte d'habitatge assequible en el nostre propi sistema.

És responsabilitat pública assegurar l'existència de suficient habitatge assequible ben ubicat com a garantia de la cohesió social? La resposta és positiva, a la llum del vigent article 4 de l'esmentada Llei del dret a l'habitatge:

«Servei d'interès general

1. El conjunt d'activitats vinculades amb el proveïment d'habitatges destinats a polítiques socials es configura com un servei d'interès general per a assegurar un habitatge digne i adequat per a tots els ciutadans.
2. Als efectes de l'homologació amb la normativa europea en matèria d'habitatge, tenen la condició d'habitatges socials els habitatges que aquesta llei defineix com a destinats a polítiques socials, tant si són resultat de processos de nova construcció o de rehabilitació com si s'obtenen en virtut de programes socials de mediació i cessió.»

Aquesta declaració de les polítiques públiques relatives als habitatges destinats a polítiques socials, o habitatges assequibles, com a servei d'interès general (Ponce Solé, 2008) implica l'existència d'una responsabilitat pública en la garantia de la provisió d'aquesta

prestació, tot i que és coneguda la baixa inversió pública tradicional a casa nostra en matèria d'habitatge assequible (Navarro, 2006, p. 44).³

La crisi econòmica que patim fa pensar que augmentar aquesta despesa serà difícil però imprescindible i que la col·laboració publicoprivada en aquest àmbit haurà d'incrementar-se per força.

En aquest sentit l'anomenat *public-private partnership* (partenariat publicoprivat) també hauria de guanyar pes en el futur en l'àmbit de l'habitatge assequible, i hauria d'emprar per a aquest fi instruments jurídics ja disponibles en el nostre ordenament jurídic (Pareja, Ponce i García, 2004, p. 120 i seg.). En aquest àmbit, és possible utilitzar les reflexions en marxa sobre la necessitat d'un poder cooperatiu i l'aplicació del nou paradigma de la governança com a manera de governar, amb una articulació en xarxa tant de diferents actors públics —ateses les competències existents en relació amb l'habitatge i l'urbanisme en els tres nivells de govern (i aquí té especial sentit l'àmbit metropolità, sobretot ara, després de l'aprovació de la Llei 31/2010, de 3 d'agost, de l'àrea metropolitana de Barcelona⁴)—, com d'aquests amb els actors privats que poden ser implicats en la provisió d'habitatge assequible (empreses privades —promotores, constructors—, cooperatives, consumidors, sindicats...)⁵.

D'altra banda, com he tingut ocasió d'exposar en un altre lloc (Ponce Solé, 2008), el lloc on es viu, és a dir l'allot-

jament de què hom disposa i la seva ubicació en el territori, condicionen el desenvolupament efectiu de nombrosos drets constitucionals: el dret a un medi ambient adequat o, en terminologia més moderna, el dret a la ciutat, el dret a la igualtat i a la no-discriminació, el dret a l'educació (en relació amb el col·legi de la xarxa pública en què obtenen places els infants, i pel que fa a la relació entre el domicili dels infants i l'àrea urbana on es troba, la qual cosa provoca la segregació escolar de la població immigrant ja coneguda a casa nostra, per exemple).

Mantenir i augmentar la despesa en habitatge no només social sinó també assequible, amb una col·laboració privada creixent, sembla un requisit per aconseguir i reforçar la cohesió social urbana i el cercle virtuós amb altres polítiques públiques urbanes. Però mitjançant quines tècniques disponibles avui dia es pot utilitzar l'habitatge assequible com a eina de cohesió social? Malgrat que ara no ens podem estendre en aquestes vies existents (vegeu Ponce Solé, 2009, per a més detalls), sí que voldríem fer una breu al·lusió, almenys, a algunes d'elles.

3. La despesa pública en habitatge social (un concepte més reduït que el d'habitatge assequible, com hem vist) a Espanya és una de les més baixes de la Unió Europea (UE). L'any 2002 va ser de 33 upc (unitat paritària de compra, és a dir, euros modificats per poder comparar el valor adquisitiu de la moneda en diversos països), 101,6 unitats menys que el terme mitjà UE-15, i aquest dèficit del 2002 era superior al que existia el 1993 (76,3 upc; a la UE 89,7, a Espanya

13,4 menys). La despesa pública espanyola és molt baixa (a més, es basa en ajudes indirectes, de tipus fiscal) i està creixent més lentament que la que hi ha per terme mitjà a la UE-15, amb la qual cosa el dèficit de la despesa pública espanyola en habitatge social és cada vegada major. Si considerem aquesta despesa com a percentatge del PIB (0,2% a Espanya), representa la tercera part del terme mitjà de despesa pública en habitatge social (com a percentatge del PIB) de la UE (0,6%). Espanya està entre els quatre països de la UE que van dedicar menys recursos a l'habitatge social. Una altra cosa són les deduccions fiscals, no sempre aplicades a habitatge assequible, sinó adreçades a potenciar la compra en propietat, com és sabut.

4. Aquesta llei crea l'Àrea Metropolitana de Barcelona com a ens local supramunicipal de caràcter territorial amb competències en matèria d'habitatge, com assenyala l'article 22 quan parla del Pla Director Urbanístic Metropolità que aprova aquella inicialment i provisionalment, i que ha de: «Definir polítiques metropolitanes de sòl i habitatge, i també d'activitat econòmica, per a garantir la solidaritat intermunicipal en l'execució de polítiques d'habitatge assequible i de protecció pública, la suficiència i la viabilitat d'aquestes polítiques per a garantir el dret constitucional a l'habitatge i el compliment dels principis establerts per l'article 3 del text refós de la Llei d'urbanisme, aprovat pel Decret legislatiu 1/2005».

5. La Llei catalana del dret a l'habitatge reconeix explícitament aquest paper dels col·laboradors privats dels poders públics en aquest punt (així, per exemple, vegeu entre altres els articles 2.b —que assenyala que una finalitat legal és establir criteris de coherència entre les actuacions públiques i privades de promoció i rehabilitació d'habitatges—, 2.j —en què s'afluïx a una altra finalitat legal en el sentit de potenciar el paper i les actuacions de les cooperatives d'habitatge i de les entitats de caràcter social i assistencial en l'àmbit de la generació d'habitatge i de la seva administració i gestió—, 9 —en què s'incorpora els privats en el Consell Assessor de l'Habitatge de Catalunya—, 39 —en què es crea la figura dels convenis de rehabilitació—, 69 —en què es regula un sistema de concertació publicoprivada per estimular la posada al mercat de lloguer d'habitatges— o 70 —en connexió amb l'article 3.i, que destaca el paper de les entitats sense finalitat de lucre en relació amb els habitatges d'inserció social).

Les obligacions de solidaritat urbana

La Llei catalana del dret a l'habitatge conté una novetat que suposa l'establiment d'obligacions municipals concretes de garantia del dret a l'habitatge (art. 47 de la Constitució espanyola i art. 26 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya 2006). Es tracta del denominat «Objectiu de solidaritat urbana», contingut en els articles 73 a 76.

La Llei catalana es refereix a l'obligació de «tots els municipis de més de 5.000 habitants i de les capitals de comarca» de disposar en un termini de vint anys d'un parc mínim d'«habitatges destinats a polítiques socials» del 15% respecte del total d'«habitatges principals existents», definits a l'article 3 de la Llei, ja comentat, «considerant les circumstàncies pròpies de cada municipi» (art. 73).

Respecte al càlcul del percentatge (15%) sobre el total d'«habitatges principals existents», aquesta referència ha de connectar-se amb altres preceptes de la Llei, la qual, al seu torn, introdueix una primera distinció entre habitatges principals i habitatges secundaris o de segona residència, que desplega els seus efectes al llarg de la Llei.

Habitatge principal és, segons la Llei (art. 3), aquell que suposa domicili en el padró municipal. Es lliga tal condició amb l'empadronament. En canvi, habitatge secundari o de segona residència és l'«utilitzat de manera intermitent o en estades temporals». En definitiva, el que determina la residència principal és el veïnatge administratiu.

La Llei remet a un futur Reglament i a la planificació territorial de l'habitatge la concreció de les obligacions derivades de l'objectiu exposat. Tanmateix, assenyalada que els percentatges al·ludits poden ser modificats per a determinats municipis, tenint en compte les ja al·ludides circumstàncies locals marcades pel pla territorial sectorial d'habitatge, mitjançant decret del Govern català (art. 73.4). També al·ludeix a la possibilitat que els municipis es mancomunin per aconseguir l'objectiu esmentat, «procurant que la nova aportació amb habitatges de protecció oficial quedi repartida de manera equivalent entre tots» (art. 73.3).

El compliment de l'objectiu a vint anys es temporalitza directament a la Llei, sense perjudici del calendari ja al·ludit que s'establirà per reglament, en el sentit que s'estableixen *subobjectius mínims quinquennals*, que no podran ser inferiors a aconseguir (mitjançant nova construcció, rehabilitació o adquisició) el 25% del nombre d'habitatges que falten per arribar a l'objectiu final del 15% en cada lustre (art. 73, apartats 1 i 2).

En tot cas, com s'ha dit, es preveu que els percentatges totals i parcials quinquennals puguin ser modificats també per decret del Govern de la Generalitat per a certs municipis, en funció de les circumstàncies que posi en relleu el futur —i ja mencionat— pla territorial sectorial d'habitatge de Catalunya.

Com a garantia del compliment dels objectius exposats, la llei estableix una

previsió de seguiment i control de la realització dels mateixos, amb remissió a un futur reglament, que establirà el sistema de determinació dels parcs d'habitatge destinats a polítiques socials, la metodologia de quantificació i els procediments de control. S'estableix directament per la Llei l'obligació municipal d'elaborar i mantenir actualitzat un cens d'habitatges que integri els parcs d'habitatges destinats a polítiques socials, d'acord amb la futura metodologia reglamentària; aquest cens ha d'estar permanentment actualitzat a fi de constatar el compliment del mandat legal (art. 75).

Com a tancament del sistema, la Llei preveu que l'incompliment dels objectius legals quinquennals descrits suposarà l'aplicació d'una penalització econòmica fixa a cada municipi incomplidor pel que fa a cada habitatge no construït (s'ha d'entendre que també no rehabilitat o adquirit). La determinació d'aquesta penalització (quant a la forma i les condicions de tal aportació) es remet a un decret futur.

Aquestes quantitats econòmiques que hauran d'aportar els municipis incomplidors de l'obligació legal s'integraran en un «fons econòmic específic de solidaritat urbana», que haurà de ser creat per la Generalitat i gestionat pel departament competent en matèria d'habitatge, amb la finalitat de «donar suport als municipis que acreditin dificultats especials» per donar compliment als objectius legals fixats (art. 76.1). El fons esmentat també es

nodrirà d'altres aportacions (la Llei cita els recursos pressupostaris específics i les quantitats generades pel cobrament de diverses sancions administratives previstes a la Llei),⁶ i podrà ser usat, *subsidiàriament*, per atendre les despeses que es deriven de l'exercici dels drets de templeig i retracte previstos a l'article 15 de la mateixa Llei, quan l'adquirent final sigui una administració pública.

En l'esmentada remissió legal a un decret futur de regulació del fons s'estableixen condicions respecte als criteris de distribució del fons, ja que en tot cas el reglament haurà de garantir que els fons que un municipi obtingui com a resultat d'aquesta distribució no siguin mai inferiors a les quantitats que hagi aportat (art. 76.5).⁷

Aquesta última referència enllaça amb la possibilitat que un municipi rebri un finançament superior a les aportacions que (per incompliment legal) hagi efectuat al fons. Amb la regulació legal esmentada, tal cosa pot succeir, ja que el municipi haurà de rebre, com a mínim, el que hagi aportat ell mateix al fons (i que pot ser res, si ha complert les seves obligacions legals), però podria arribar a rebre més, s'ha d'entendre que en funció de les seves circumstàncies particulars i les dificultats objectives per complir els objectius legals (amb la qual cosa, fins i tot no essent incomplidor, pot arribar a rebre ajuda d'aquest fons, malgrat no haver-hi aportat res), atès que, com hem dit, el fons no es nodreix només de les «penalitzacions» legals als municipis

incomplidors, sinó d'altres fonts, entre elles els recursos pressupostaris que hi destini la Generalitat.

En altres paraules, el que aporti un municipi (sigui per unitat d'habitatge destinada a política social no aconseguida respecte a l'objectiu fixat, sigui per ingrés de les esmentades sancions cobrades) ha de revertir sempre de nou en aquest municipi, però el municipi pot rebre més o fins i tot rebre certes quantitats sense haver-hi aportat res, sempre que acrediti «dificultats especials» per complir les obligacions legals de resultat.

En definitiva, com pot apreciar-se, la Llei instrumenta un dispositiu ambiciós que obliga i ajuda els municipis de més de cinc mil habitants i les capitals de comarca a aconseguir objectius concrets en matèria d'habitatge assequible no segregat, l'existència del qual, de nou, és considerada un interès supralocal.

En relació amb el que s'exposa, ha de prendre's en consideració també el Pacte Nacional per a l'Habitatge, subscrit el dia 8 d'octubre de 2007 per representants del Govern de la Generalitat de Catalunya, de les administracions locals, dels operadors econòmics en l'àmbit immobiliari, dels sindicats, dels grups parlamentaris i de les organitzacions del tercer sector que despleguen la seva activitat en el camp de l'habitatge.⁸ El Pacte s'articula amb un horitzó temporal que va del 2007 al 2016, i inclou cinc reptes, disset objectius, quaranta-tres accions i cent vuitanta mesures.

Aquest pacte inclou també diversos annexos, entre els quals ens interessa ara referir-nos al IV, relatiu a «Les necessitats d'habitatge social en compliment del precepte de solidaritat urbana». S'hi indica que considerant l'escenari de «parc social» (això és, habitatge social gestionat directament per administracions —ADIGSA i empreses municipals d'habitatge—, més els habitatges de protecció social finalitzats des del 1992 i no desqualificats i els habitatges de lloguer de pròrroga forçosa subsistents), Catalunya disposa de 178.895 habitatges d'aquest tipus, per la qual cosa serien necessaris 159.952 habitatges més per aconseguir el 15% d'habitatges principals actuals a Catalunya (que són 2.258.978), això és, 338.846 habitatges (o 7.998 habitatges/any). Si l'escenari es dibuixa per al 2026, el nombre d'habitatges principals es calcula que arribarà a 3.000.000, per la qual cosa el 15% en serien 450.000 habitatges i, en conseqüència, el diferencial a cobrir, és a dir el dèficit d'habitatges de parc social per a compensar en els

6. Es tracta de les sancions imposades per la comissió d'infraccions molt greus (art. 123.3 de la Llei), greus (art. 124.3) o lleus (art. 125.3) en matèria d'habitatge de protecció oficial.

7. Això portaria a entendre que l'obligació legal d'ingressar les sancions cobrades per determinats tipus d'infraccions només és d'aplicació als municipis inclosos en l'àmbit del fons de solidaritat urbana, ja que d'altra manera s'hi aportarien quantitats que després no podrien ser «recuperades». És el cas de municipis de cinc mil habitants o menys que no siguin capital de comarca.

8. Pot consultar-se el document del Pacte a: http://mediambient.gencat.net/Images/43_127253.pdf

vint anys vinents, arribaria als 271.105 (o 13.555 habitatges/any).⁹ En el càlcul del dèficit i la seva compensació futura cal incloure-hi també els habitatges dotacionals públics existents o futurs.¹⁰

Tècniques de connexió entre l'urbanisme i l'habitatge com a garantia de la cohesió social

El compliment d'aquestes obligacions de solidaritat urbana, que són un mínim i no pas un màxim, es pot dur a terme per diverses vies, però ara en voldríem destacar dues. Les reserves de sostre per a habitatge protegit i els habitatges dotacionals públics.

Pel que fa a les reserves, com és sabut, en el cas català s'ha de tenir en compte, sobretot, l'article 57.3 de la Llei d'urbanisme vigent, i els preceptes concordants, els quals xifren ara, després de la modificació operada pel Decret Llei 1/2007, en adaptar-se a la Llei de sòl estatal de 2007, en un 30% l'estàndard genèric establert per als Plans d'Ordenació Urbanística Municipal (POUM) (un 20% del qual s'ha de destinar a habitatges de protecció oficial de règim general i de règim especial i un 10% a qualsevol de les modalitats d'habitatges de protecció oficial que estableixin els decrets de desenvolupament dels plans d'habitatge, en els termes establerts en la disposició addicional 5a de la Llei del dret a l'habitatge de Catalunya (LDHC), que augmenta fins al 40% (amb un 10% destinat a altres mesures d'estímul de l'habitatge assequible) en el cas de municipis de

més de deu mil habitants i capitals de comarca. En el cas de les denominades *àrees residencials estratègiques*, l'estàndard de reserva de sòl per a habitatges protegits arriba fins al 50%.¹¹

És important destacar que en l'àmbit de les àrees urbanes ja construïdes, hi té una particular importància la possibilitat d'injectar habitatge protegit, per la qual cosa cobren rellevància preceptes com l'article 66.4 del Decret català 305/2006, de 18 de juliol, que desenvolupa la Llei d'urbanisme de Catalunya (LUCat), que preveu que el planejament pugui establir qualificacions relatives a habitatge protegit en *sòl urbà consolidat*, tant en cas de noves construccions com de gran rehabilitació de les existents, destinant l'edificació totalment o parcial a habitatge protegit. Ara, l'article 17.3 de la Llei catalana 18/2007, de 28 de desembre, reitera tal habilitació, amb rang legal, amb certes limitacions; i l'article 17.4 consagra l'habilitació legal perquè el Pla Territorial Sectorial d'Habitatge —en fase d'elaboració en redactar aquestes línies— estableixi qualificacions urbanístiques *obligatòries* (reduint així al màxim la discrecionalitat local en aquest punt) per a habitatges de protecció oficial en sòl urbà consolidat, en cas de nova construcció o gran rehabilitació.¹²

Sens dubte, aquestes previsions haurien de permetre polítiques públiques dirigides a aconseguir la sostenibilitat, la barreja social (especialment si en les reserves fetes es combina propietat i lloguer) i la integració també

9. Aquest annex inclou una llista dels municipis obligats legalment, això és, de més de cinc mil habitants i capitals de comarca, amb el detall per a cadascun d'ells dels habitatges vinculats a polítiques socials o assequibles (en l'accepció àmplia d'aquest terme, com ja sabem) que falten per complir el precepte del 15% del total d'habitatges principals. Podem posar un exemple de l'anàlisi de l'annex IV en aquest punt: el municipi de Barcelona. Aquest municipi té el 2006 un dèficit per complir els objectius legals de 82.094 habitatges vinculats a polítiques socials. Això significa que en els pròxims vint anys (fins al 2026) hauria de generar anualment 4.104,7 habitatges d'aquest tipus, és a dir, queden pendents 2,6 habitatges d'aquest tipus per cada mil habitants de Barcelona.

10. Cal tenir en compte l'annex I del Pacte, que inclou un inventari de sòls reservats pels Plans d'Ordenació Urbanística Municipal (POUM) per a la construcció d'habitatges dotacionals públics a data d'octubre de 2006.

11. Aquestes àrees són, d'acord amb la disposició addicional 21a de la Llei d'urbanisme de Catalunya, «aquelles actuacions d'interès supramunicipal que reuneixen els requisits que estableix l'apartat 2, i que són promogudes per l'Administració de la Generalitat amb la finalitat de subvenir els dèficits de sòl d'ús residencial, per fer efectiu el dret de la ciutadania a un habitatge digne i adequat, mitjançant plans directores urbanístics que comporten l'ordenació i la transformació de les àrees delimitades, i, si escau, la modificació de la classificació urbanística del sòl o de les condicions de desenvolupament previstes pel planejament vigent». Encara que no puguem per raó d'espai analitzar aquesta llarga disposició addicional, aquestes àrees són una resposta tant a la necessitat d'habitatge assequible com a l'aturada immobiliària, i intenten en aquesta segona direcció reactivar el sector de la construcció. El preàmbul del Decret Llei 1/2007, de 18 d'octubre, el primer que dicta el Parlament català, gràcies a l'habilitació continguda en l'Estatut d'autonomia modificat el 2006, és explícit sobre això.

12. D'acord amb certs límits i orientacions legals, entre ells només la destinació parcial d'edificis amb més de cinc mil metres quadrats de sostre total edificable, fins a no més d'un màxim del 20% d'aquest).

en les àrees urbanes ja construïdes i no sotmeses a operacions de reforma interior.

Els habitatges dotacionals públics són una plasmació concreta de l'habitatge assequible com a servei d'interès general o servei públic no monopolitzat (art. 4 de la Llei catalana 18/2007, de 28 de desembre, de dret a l'habitatge, ja esmentat). La seva previsió es troba a l'article 34.3 de la Llei d'urbanisme de Catalunya (LUCat) quan regula i preveu els sistemes urbanístics de reserves de terrenys destinats a *habitatges dotacionals públics*, als quals la Llei del dret a l'habitatge també fa referència (arts. 3j, 18, 74 i 81.1). Aquesta darrera, a més, exigeix reserva de sòl per als mateixos, llevat que la memòria social justifiqui la manca de necessitat. Atès que es tracta d'allotjaments adreçats a «satisfer les necessitats temporals de persones amb dificultats d'emancipació o que requereixen acollida o assistència residencial», és evident el paper que hauran de tenir en el reforçament de la cohesió social.

Registre de sol·licitants i adjudicació d'habitatge protegit: immigració i quotes

El que es dirà en aquest apartat només tindrà sentit real si s'arriba a constituir en el futur un autèntic servei públic d'habitatge assequible amb percentatges rellevants que permetin, partint d'una bona ubicació no segregada, utilitzar l'adjudicació com a mecanisme de cohesió social.

La Llei del dret a l'habitatge pel que fa al sistema general d'adjudicació d'habitatges protegits regula les tècniques per gestionar les sol·licituds d'habitatge per tal de casar l'oferta d'habitatges amb protecció oficial (HPO) i la demanda (Ajuntament de Barcelona, 2009).

La Llei fa compatible la satisfacció del dret a l'habitatge, en el sentit del dret a ser inclòs en el procediment d'adjudicació pertinent, amb altres finalitats també perseguides per la Llei. Així l'article 100, en regular l'adjudicació d'habitatges, pretén no només que es garanteixi el principi de concurrència pública, sinó també els de diversitat i mixtura social i lluita contra l'exclusió social.

El principi de concurrència pública obliga a preguntar-se si hi poden córrer els veïns que no són del municipi on es troba la promoció i quants anys cal que hagin estat empadronats en el municipi on s'emplaça la promoció.

La Llei no estableix cap percentatge d'habitatges que necessàriament en cada promoció s'hagi de posar a disposició de ciutadans i/o ciutadanes no empadronats/des en el municipi concret.¹³ Per tant, si volen, els promotors públics poden incloure, discrecionalment, entre les condicions d'adjudicació de la promoció concreta de la qual siguin promotors la condició que tots els habitatges, o una part, quedin reservats als veïns del municipi on s'emplaça la promoció o l'habitatge de protecció pública.

L'article 100.2, però, per garantir «la compensació entre municipis de

l'oferta d'habitatges amb protecció oficial», això és, la cohesió territorial en relació amb el servei d'interès general d'habitatge, habilita el Pla Territorial Sectorial perquè estableixi, «si és procedent», el percentatge màxim d'habitatges que els municipis han de respectar en el contingent general per a persones empadronades en el municipi. Dit en altres paraules, es recupera la idea, que s'havia manejat en esborranys de l'avantprojecte de la llei, de garantir un percentatge d'habitatges «obert» a no veïns, per la via de la possibilitat, hipotètica, que el Pla Territorial Sectorial, ja analitzat, pugui limitar el nombre d'habitatges que determinats municipis catalans puguin reservar als seus veïns. Aquest és, doncs, el resultat final legal de la tensió entre l'autonomia local per prendre aquesta decisió i la necessitat de tutelar els interessos generals supralocals (entre ells els de mobilitat i igualtat, ja exposats).

Pel que fa a quants anys cal que hagin estat empadronats en el municipi on s'emplaça la promoció, la Llei només incideix en l'aspecte del període mínim d'empadronament en el cas de lloguer, que no pot superar els tres

13. Sobre el padró i l'activitat municipal en relació amb la població immigrant, vegeu l'Informe extraordinari de gener de 2008 del síndic de greuges de Catalunya, titulat «Gestió municipal de l'empadronament dels immigrants», amb referències al tema de l'habitatge, però des de la perspectiva de la sobreocupació i l'infrahabitatge (http://www.sindic.cat/site/files/docs/57_Informe%20empadronamentcat.pdf).

anys (art. 100.4). En conseqüència, en el cas de promocions locals en modalitat de compra, un ajuntament pot decidir reservar tots els habitatges per als seus veïns (com en el cas de lloguer) i exigir-los el període d'empadronament que consideri adequat.

Aquesta última afirmació s'ha de matisar. Que la llei obri a la discrecionalitat dels ajuntaments tant la reserva d'habitatges als seus veïns com, en el cas de la venda, la fixació del període d'empadronament no significa que aquests puguin fer no importa què. Les decisions locals estan subjectes en primer terme a la LDHC, però també a altres regles i principis jurídics, que no toleren l'arbitrarietat ni la discriminació (art. 9.3 i 14 de la Constitució espanyola) i volen en tot cas una bona administració (art. 30 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya 2006).

La Llei del dret a l'habitatge, en regular l'adjudicació d'habitatges, obre possibilitats perquè els municipis catalans cerquin un equilibri social urbà sense discriminar. Aquest és el sentit, per exemple, de l'art. 100.3.¹⁴ Aquest es presenta enigmàtic, en una primera lectura. Tanmateix, la seva interpretació sistemàtica amb altres preceptes legals dedicats a la cohesió social (art. 3, lletra n), a la cohesió territorial (arts. 10 i seg.) i a la diversitat, mixtura social i lluita contra l'exclusió social (art. 86.1), per exemple, ajuda a comprendre que aborda una qüestió delicada, amb prou feines tractada en el nostre entorn, però que fa anys i anys que ocupa

la reflexió i el desenvolupament de polítiques públiques concretes en altres països europeus.

D'acord amb aquest apartat, una de les finalitats dels procediments d'adjudicació ha de ser assegurar que «la composició final dels adjudicataris sigui la més semblant possible a l'estructura social del municipi, districte o zona», tenint com a paràmetres «el nivell d'ingressos» i «el lloc de naixement», clar eufemisme dirigit a anomenar els sol·licitants estrangers, amb l'objectiu d'evitar la concentració «excessiva» de col·lectius que puguin causar l'exclusió social de la promoció, en comprometre la «mixtura social» de la mateixa. Per això, les condicions concretes d'adjudicació de cada promoció (que completen, sense vulnerar-la, la regulació legal i reglamentària, autonòmica i local mitjançant ordenances, en el seu cas) han d'establir sistemes per aconseguir aquesta finalitat.

Sens dubte, el mandat legal està farcit de conceptes jurídics indeterminats («composició [...] més semblant possible a l'estructura social»; «concentració excessiva», entre altres), que exigiran la seva concreció reglamentària i en cada promoció concreta mitjançant les condicions concretes d'adjudicació que s'estableixin. Amb tot, l'article 100.3 de la Llei intenta abordar un aspecte espinós: el paper que poden tenir les adjudicacions d'habitatges socials com a factor de barreja social al territori.

Si la barreja social és considerada un objectiu a aconseguir, com ho és en el

cas català per mandat imperatiu de la Llei, aquesta haurà de començar al nivell de la planificació territorial, continuar en el de la planificació urbanística, amb la previsió d'habitatge assequible no segregat territorialment (recordem l'art. 17 de la Llei) i acabar, en el seu cas, amb l'adjudicació de les promocions tenint en compte aquest objectiu.

Ara bé, com ha estat advertit, sorgeix aquí una tensió entre dues finalitats, especialment en contextos com el nostre en què l'oferta existent d'habitatge de protecció oficial és paupèrrima fins ara: d'una banda, garantir el dret a l'habitatge individual de persones i famílies amb necessitat d'allotjament; de l'altra, assegurar que des d'una perspectiva general, la distribució al territori de les persones eviti, en la mesura del possible i sense excedir-se en fantasioses i inútils enginyeries socials, la concentració de poblacions desfavorides, per diversos motius, en les mateixes àrees urbanes, la qual cosa, com ja es va argumentar, avui dia, d'acord amb les millorables dades disponibles, sembla conduir, en certs contextos, a augmentar els riscos

14. Article 100. Llei del dret a l'habitatge

1. [...]

3. Per a garantir una mixtura social efectiva en les promocions d'habitatges amb protecció oficial, les condicions d'adjudicació concretes a cada promoció han d'establir sistemes que assegurin que la composició final dels adjudicataris sigui la més semblant a la de l'estructura social del municipi, el districte o la zona, tant pel que a fa al nivell d'ingressos com al lloc de naixement, i que evitin la concentració excessiva de col·lectius que puguin posar la promoció en risc d'aïllament social.

de vulnerabilitat i exclusió social, amb impactes en altres esferes (per exemple, seguretat pública urbana o rendiment escolar en escoles clarament segregades i mancades de mitjans).

Encara que es tracta d'un tema delicat, en què les correlacions són difícils d'establir amb claredat i d'una vegada per sempre, ja que els contextos socials i urbans evolucionen contínuament, sembla plausible que la intervenció pública, per exemple en adjudicar habitatges protegits, tracti, almenys, de no empitjorar les coses i, si és possible, intenti millorar-les en promoure la diversitat i la barreja (i en definitiva, més enllà d'opinions, així ho exigeix ara l'article 86.1 de Llei).

El problema és que un objectiu (obtenir allotjament, en aquest cas per a la població més desfavorida o discriminada al mercat) pot arribar a ser contradictori amb l'altre (obtenir comunitats amb una certa barreja social que evitin concentracions de persones amb certes característiques comunes que les acabin perjudicant, en generar exclusió social i urbana).¹⁵

En aquestes pràctiques no hi ha sempre una voluntat discriminatòria de tints xenòfobs, sinó una preocupació legítima pels efectes perniciosos d'una concentració «excessiva» de certs col·lectius en un edifici o àrea urbana. Al contrari, podria arribar a sostenir-se, fins i tot, que, per exemple, el sistema de quotes opera com un instrument d'acció positiva per a certs col·lectius, en evitar la seva concentració per les raons ja al·ludides.

En qualsevol cas, les condicions concretes d'adjudicació de cada promoció haurien de tenir molt present com n'és de delicat, aquest tema, i els estrets marges d'actuació entre els dos objectius en tensió al·ludits (dret individual a disposar d'un allotjament digne i adequat *versus* obtenció d'edificis i àrees urbanes sense concentració «excessiva» de col·lectius amb dificultats específiques, que en definitiva es pot connectar amb el dret a un allotjament no segregat).

S'ha de tenir en compte que aquest és un dels casos en què el que és millor, la situació òptima cercada (tenir allotjament en comunitats no segregades), pot ser enemic del que és bo i es persegueix des del primer moment (tenir allotjament simplement, pel fet de necessitar-lo). I per això no es pot demanar només a l'activitat d'adjudicació l'assoliment d'un objectiu (la barreja social) que ha de ser perseguit ja en les fases anteriors connectades amb la planificació del sòl i la qualificació d'aquest per a la construcció d'habitatge assequible, de manera que s'eviti la concentració de persones desfavorides.

De fet la diversitat de modalitats de protecció oficial classificades per preu de compra, per la renda o el cànon i pel títol d'ocupació (lloguer, propietat o dret de superfície), ja injecta diversitat i barreja social al territori, pel fet que els POUM han de preveure reserves obligatòries d'habitatge protegit de totes les modalitats (en els municipis de més de deu mil habitants o capitals de comarca, un 20% del nou sostre resi-

dencial s'ha de destinar a habitatge de protecció de règim especial i general, un 10% a preu concertat i un 10% a concertat amb protecció oficial).

Tot plegat però, no permet descartar de bell antuvi que els procediments d'adjudicació no puguin servir per contribuir a reequilibrar situacions urbanes complicades.

En relació amb aquest tema, cal assenyalar que diverses ciutats europees fa anys que estan utilitzant aquesta activitat pública com a eina per a lluitar contra la segregació i a favor de la barreja social, com posen en relleu diversos estudis d'àmbit europeu.¹⁶

15. En l'àmbit francès, per exemple, en algunes pràctiques públiques d'adjudicació d'habitatges assequibles ha prevalgut l'objectiu de la barreja social (*mixité sociale*) previst, com ja sabem, en la legislació francesa, davant el d'allotjar persones amb necessitat d'habitatge, partint de la idea que s'ha de repartir més «equitativament» les poblacions desfavorides per evitar la formació de guetos. Es reforça així, per exemple, el criteri d'ingressos en la selecció dels candidats, tendint a seleccionar candidats amb ingressos al més elevats possible (intentant no concentrar persones amb recursos escassos i obtenir una certa barreja, una mena de gentrificació, salvant les distàncies, que se suposa benèfica). O rebutjant candidats estrangers, quan n'hi ha «massa» ja en la promoció o al barri (vegeu Brouant, 2002).

16. Així, per exemple, en el cas de la ciutat alemanya de Frankfurt, fa anys que es troba en desplegament l'anomenat «Contracte de Frankfurt», que evita en les adjudicacions concentrar tots els adjudicataris pobres i estrangers en les mateixes promocions, establint limitacions a la concentració, mitjançant una limitació o quota del 30% d'adjudicació a estrangers en cada promoció. D'acord amb les anàlisis disponibles, el sistema serveix per a contrarestar la segregació urbana de forma efectiva (vegeu Lücken-Klaben, 2007).

Òbviament, en tot cas, quan s'implementen polítiques públiques d'aquesta mena, cal analitzar molt curosament, cas per cas, si la decisió administrativa concreta és susceptible de generar discriminació, tenint en compte especialment les directives antidiscriminació dictades per la Unió Europea, especialment la Directiva 2000/43/CE i la seva transposició nacional, si s'ha produït, com és, en el cas espanyol, mitjançant la Llei 62/2003 i, en el català, mitjançant els articles 45 i següents de la Llei del dret a l'habitatge.

Les utilitzacions anòmales dels habitatges i la lluita contra la discriminació residencial i l'assetjament immobiliari

Finalment, atesa la realitat existent, la lluita contra la discriminació en el mercat immobiliari ha d'esdevenir crucial per garantir la cohesió social. En aquest sentit, caldrà estendre la consciència que no és permesa qualsevol cosa, ja que la Constitució i l'Estatut (arts. 9.1 i 37, respectivament) prohibeixen la discriminació entre privats, i caldrà reaccionar contra aquesta mena de comportaments des dels poders públics. A banda de la possible reacció penal, ara la Llei del dret a l'habitatge preveu en els articles 45 i següents, per influència comunitària, un seguit de mecanismes de protecció de la persona discriminada, que culminen amb la tipificació de la discriminació residencial com a infracció administrativa molt greu, un supòsit de la qual és,

per mandat legal ara, l'assetjament o *mobbing* immobiliari.¹⁷

D'igual manera, atès que els fenòmens de *sobreocupació i d'infrahabitatge* són indicadors d'erosió de la cohesió social, cal conèixer i enfortir els mecanismes de solució d'aquests problemes urbans. L'article 41 de la Llei del dret a l'habitatge assenyalava com a utilitzacions anòmales dels habitatges la sobreocupació i l'infrahabitatge, definides, respectivament, pels articles 3d, 3e i 3f de la Llei, considerant la sobreocupació com a incompliment de la funció social de la propietat d'habitatges, d'acord amb l'article 5.2, apartat c.¹⁸ La Llei contempla diversos mecanismes per detectar aquestes situacions i diverses reaccions possibles, i articula els anomenats habitatges d'inserció com una vàlvula per donar resposta a les necessitats subsistents i que poguessin portar a la sobreocupació o a ocupar un infrahabitatge.

Reflexions finals: habitatge assequible, ciutat, desigualtat i cohesió social

Les relacions entre l'existència (o no) de suficient habitatge assequible no segregat i la cohesió social són evidents (Ponce Solé, 2005). Si volem enfortir la cohesió social a les nostres ciutats, la garantia i efectivitat del dret a un allotjament digne i adequat són essencials. Encara que la inversió pública que aquest objectiu pot suposar és rellevant, el cert és que, com hem vist, hi ha mecanismes reguladors i de control

que no exigeixen despesa pública específica, però sí que els gestors públics tinguin un coneixement adequat de les possibilitats (i els límits) de les seves competències i responsabilitats i un clar lideratge públic (en col·laboració amb el sector privat, si és possible), així com unes organitzacions públiques (en termes de personal, de transversalitat de polítiques públiques vinculades amb l'urbanisme i l'habitatge...) adients per a garantir la desitjada cohesió social.

L'esforç paga la pena. I és una qüestió de país, que ens afecta a tots i, específicament, tant a rics com a pobres. El manteniment i la recuperació de la cohesió social en els nostres barris i ciutats portarà a conservar i incrementar el capital social i, en definitiva, la confiança entre nosaltres.

Unes polítiques públiques d'habitatge ben integrades amb les polítiques públiques d'urbanisme, educatives (Ponce Solé, 2007) o de seguretat (Ortiz de Urbina i Ponce, 2008), per exemple,

17. Entès per la llei com: «tota actuació o omisió amb abús de dret que té l'objectiu de pertorbar la persona assetjada en l'ús pacífic del seu habitatge i crear-li un entorn hostil, ja sigui en l'aspecte material, en el personal o en el social, amb la finalitat última de forçar-la a adoptar una decisió no volguda sobre el dret que l'empara per ocupar l'habitatge. Als efectes d'aquesta llei, l'assetjament immobiliari constitueix discriminació. La negativa injustificada dels propietaris de l'habitatge a cobrar la renda arrendatària és indicatiu d'assetjament immobiliari.»

18. «Hi ha incompliment de la funció social de la propietat d'un habitatge o un edifici d'habitatges en el supòsit que:

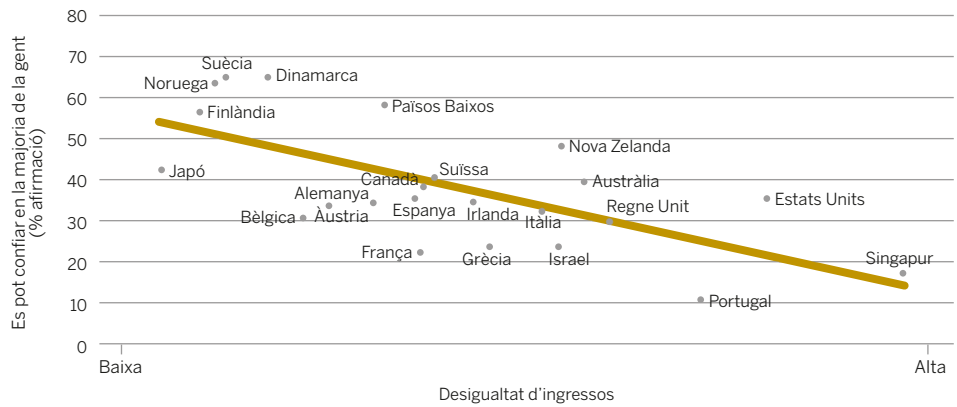
c) L'habitatge estigui sobreocupat.»

promouran la igualtat en el territori. I com ens han demostrat empíricament Wilkinson i Pickett (2009) això ha de ser del màxim interès de tothom, atès que l'habitatge assequible pot contribuir a reduir les desigualtats i incrementar la confiança entre els conciutadans i la cohesió social.

Parafraçant Judt (2010), «alguna cosa va malament» en la convivència en algunes de les nostres ciutats i és a les nostres mans la possibilitat de millorar-ho, més enllà de polítiques públiques purament repressives de l'incivisme i la delinqüència, així com de garantir els drets bàsics implicats.

En aquest sentit, l'habitatge assequible suficient i no segregat hi fa un paper limitat però insubstituïble. 🔑

Figura 1. Relació entre desigualtat i cohesió social

Font: The Equality Trust. [Consultable a: <http://www.equalitytrust.org.uk/why/evidence/trust-and-community-life>]

Bibliografia i documentació

AJUNTAMENT DE BARCELONA (2009). *Funcionament dels Registres Únics de Sol·licitants d'Habitatge Protegit en l'àmbit europeu*. Col·lecció Qüestions d'Habitatge, 16. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

BROUANT, J. P. (2002). «Mixité sociale, droit au logement et communitarisme», a GROUPEMENT DE RECHERCHE SUR LES INSTITUTIONS ET LE DROIT DE L'AMÉNAGEMENT, DE L'URBANISME ET DE L'HABITAT (GRIDAUH) (2002). *Droit de l'aménagement, de l'urbanisme et de l'habitat*, París: Le Moniteur, p. 175 i seg.

COSTAS, A. (dir.). *Llibre blanc de l'habitatge a Barcelona*, 2006. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. [Consultable a: http://www.bcn.cat/habitatge/doc/llibre_blanc.pdf]

GENERALITAT DE CATALUNYA (2007). *Pacte Nacional per a l'Habitatge (2007-2016)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. [Consultable a: http://mediambient.gencat.net/Images/43_127253.pdf].

JUDT, T. (2010). *Algo va mal*. Madrid: Taurus.

LÜCKEN-KLABEN, D. (2007). *Case Study on Housing*. Frankfurt/Main, Germany. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

NAVARRO, Vicenç (2006). *El subdesarrollo social en España. Causas y consecuencias*. Barcelona: Anagrama.

ORGANIZACIÓN DE NACIONES UNIDAS (2008). *Informe del Relator Especial sobre una vivienda adecuada como elemento integrante del derecho a un nivel de vida adecuado, Sr. Miloon Kothari. Adición. Misión a España*. A Internet: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/105/34/PDF/G0810534.pdf?OpenElement>

ORTIZ DE URBINA, I; PONCE, J. (eds.) (2008). *Convivencia ciudadana, seguridad pública y urbanismo. Diez textos fundamentales del panorama internacional*. Barcelona: Fundació Democràcia i Govern Local – Diputació de Barcelona.

PAREJA, M.; PONCE, J.; GARCÍA, L. (2004). *Urbanisme i habitatge com a eines de desenvolupament sostenible*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.

PONCE SOLÉ, J. (coord.) (2009). *Dret a l'habitatge i servei públic d'allotjament català?: el desplegament de la Llei del dret a l'habitatge de Catalunya i els problemes de constitucionalitat de determinades actuacions estatals*. [Consultable a: http://www.gencat.cat/drep/iea/pdfs/IEA_67.pdf]

PONCE SOLÉ, J. (2008). «La provisió de viviendas destinadas a políticas sociales como servicio de interés general. Servicio público y viviendas dotacionales», a PONCE SOLÉ, Juli; SIBINA TOMÀS, Domènec (coords.). *El Derecho de la Vivienda en el siglo XXI: sus relaciones con la ordenación del territorio y el urbanismo. Con un análisis específico de la Ley Catalana 18/2007, de 28 de diciembre, del derecho a la vivienda, en su contexto español, europeo e internacional*. Madrid: Marcial Pons.

PONCE SOLÉ, J. (2008). «Pròleg», a PONCE SOLÉ, Juli; SIBINA TOMÀS, Domènec (coords.) (2008). *El Derecho de la Vivienda en el siglo XXI: sus relaciones con la ordenación del territorio y el urbanismo. Con un análisis específico de la Ley Catalana 18/2007, de 28 de diciembre, del derecho a la vivienda, en su contexto español, europeo e internacional*. Madrid: Marcial Pons.

PONCE SOLÉ, J. (2007a). *Segregación escolar e inmigración. Contra los Guetos Escolares: Derecho y Políticas Públicas Urbanas*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Ministerio de la Presidencia, Gobierno de España.

PONCE SOLÉ, J. (2007b). «La autonomía local ante la planificación territorial, urbanística y de vivienda», a FONT LLOVET, T.; GALÁN, A. (coords.). *Anuario del Gobierno Local 2007*. Fundación Democracia y Gobierno Local – IDP.

PONCE SOLÉ, J. (coord.) (2006). *Derecho Urbanístico, vivienda y cohesión social y territorial*. Madrid: Marcial Pons.

PONCE SOLÉ, J. (2005). *Urbanisme, habitatge i cohesió social*. Barcelona: Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. [Consultable a: http://www.bcn2000.es/ca-es/9_lista_descargas/descargas.aspx?idioma=Ca-Es&_gIdContexto=2]

PONCE SOLÉ, J. (2002). «Ordenació del territori, urbanisme, habitatge i cooperació intermunicipal en la moderna legislació francesa», a FONT LLOVET, Tomàs (dir.). *Les tècniques de cooperació intermunicipal i la seva reforma*. Barcelona: Diputació de Barcelona [Consultable a: <http://www.diba.es/territori/fixers/16elements.pdf>]

PONCE SOLÉ, Juli; SIBINA TOMÀS, Domènec (coords.) (2008). *El Derecho de la Vivienda en el siglo XXI: sus relaciones con la ordenación del territorio y el urbanismo. Con un análisis específico de la Ley Catalana 18/2007, de 28 de diciembre, del derecho a la vivienda, en su contexto español, europeo e internacional*. Madrid: Marcial Pons.

SÍNDIC DE GREUGES (2007). *El dret a l'habitatge: obstacles i límits. Informe extraordinari de juliol de 2007*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya. [Consultable a: http://www.sindic.cat/site/unitFiles/2166/52_Habitatgefinal.pdf]

SÍNDIC DE GREUGES (2008). *La gestió municipal de l'empadronament dels immigrants. Informe extarordinari de gener de 2008*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya. [Consultable a: <http://www.sindic.cat/site/unitFiles/2161/Informe%20Empadronamentok.pdf>]

WILKINSON, R.; PICKETT, K. (2009). *Desigualdad. Un análisis de la (in)felicidad colectiva*. Madrid: Turner.

Monografies

Antiga arquitectura industrial per a la ciutat contemporània

Josep Maria Montaner. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB) – Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)

Una part dels recintes industrials que han sobreviscut a Barcelona s'han dedicat, o està previst que es dediquin, a diverses activitats socials, culturals, educatives o econòmiques. Aquest article es dedica a explicar com aquestes transformacions s'han pogut dur a terme gràcies a les característiques de l'arquitectura industrial, capaç d'allotjar una gran diversitat de nous usos.

Característiques de l'arquitectura industrial

A les grans possibilitats de transformació hi contribueixen les mateixes característiques de l'arquitectura industrial: estratègicament ben situada, a prop de les vies de connexió i de les fonts d'obtenció d'energia, formant un sistema d'edificis i espais oberts, amb els interiors diàfans i flexibles, definits per estructures de planta lliure, que deixen la màxima llibertat d'ús, amb moltes possibilitats d'integrar el creixement. L'arquitectura fabril té unes característiques que n'afavoreixen la reutilització: es basa en un espai diàfan i amb llum natural, de fàcil control visual, que afavoreix l'adopció de nous usos; és capaç d'integrar les innovacions tecnològiques, perquè va ser pensat per a absorbir transformacions contínues; i l'establiment clar dels nuclis de comunicació vertical permet la implementació de noves escales públiques, d'incendis o de seguretat, d'ascensors i de muntacàrregues.

D'altra banda, hem de tenir en compte que hi ha diverses solucions

espacials de fàbriques relacionades amb els processos de fabricació de cada sector. Per exemple, a una farinera li cal una estructura vertical, de superposició de pisos, relacionada amb el procés de fabricació seguint la llei de la gravetat. Una fàbrica tèxtil és adequat que també sigui vertical, amb planta lliure i fileres de columnes de ferro fos, una fàbrica de pisos per així poder aprofitar al màxim la força tramesa pels embarrats des de les turbines. A una fàbrica siderúrgica li convé disposar d'una estructura horitzontal de grans naus, per afavorir la cadena de muntatge, els ponts grua i els moviments de peces pesades; per això ha de ser resolta segons el sistema d'addició de naus. La construcció naval i de vehicles també es realitza seguint la juxtaposició de naus. Una central elèctrica consisteix en un contenidor de planta lliure i gran alçària. Una bòvila destaca pels seus forns i altes xemeneies. Les adoberies se situen en filera i alçada seguint la línia del riu, etc.

Per aquestes raons hi ha també unes possibles relacions idònies entre el tipus de fàbrica —vertical, de naus, sistema d'edificis, etc.— i els nous programes que s'hi poden adaptar.

Patrimoni desaparegut

No podem oblidar que, des del punt de vista contemporani i imprescindible de la sostenibilitat, tenint l'arquitectura industrial tan demostrades capacitats de transformació, intrínseques a les seves formes, ha significat un atac al medi enderrocar-les per a construir de nou.

En aquest sentit, abans de parlar dels edificis i conjunts rehabilitats, hem de recordar alguns dels molts casos en què aquests han desaparegut, sense gaire justificació. És cert que no tot el teixit industrial de Barcelona, tan predominant, es podia salvar, però hi ha hagut enderrocs que han ocasionat pèrdues incalculables, com els Docks projectats per Elias Rogent al Poblenou o com el gran conjunt de La Maquinista, enderrocat totalment per a fer un gran centre comercial que s'hauria pogut incloure perfectament dins de les naus existents.

Pel que fa als Docks projectats per Rogent, no oblidem que l'arquitectura de la segona meitat del segle XIX a Catalunya havia desenvolupat amplament la tècnica de les grans voltes de maó pla, que posteriorment es fusionaria en el Modernisme amb la reinterpretació dels arcs diafragmàtics gòtics. Els Docks d'Elias Rogent al Poblenou i la Fàbrica Casarramona a Barcelona, de Josep Puig i Cadafalch, en serien exemples pioners.

En aquesta evolució, una figura clau va ser el mestre d'obres i arquitecte d'origen valencià Rafael Guastavino i Moreno (1842-1908), que va estudiar a l'Escola Especial de Mestres d'Obres de Barcelona, considerant-se ell mateix deixeble directe d'Elias Rogent i de Joan Torras i Guardiola, i que va realitzar, durant els anys que va viure a Barcelona, obres com la Fàbrica Batlló al carrer del Comte d'Urgell (1870-1875), amb les seves naus i la seva xemeneia. Quan ja

vivia a Nova York, va projectar a Catalunya l'espectacular fàbrica de ciment Asland a Castellar de n'Hug (1900-1904), exemple paradigmàtic de la solució de fàbrica esglaonada o en cascada.

La volta catalana havia partit de la transformació d'una tècnica medieval local, utilitzada per primera vegada al Rosselló com a sistema constructiu contra incendis, i que des d'allí es va estendre cap al Llenguadoc, la Provença i Catalunya. Al segle XVIII, la tractadística tècnica francesa va adoptar aquest sistema constructiu de voltes de maó de pla, essencialment mediterrani. Podríem dir que quan la volta catalana assolix la voluntat d'arribar a les seves màximes dimensions se situa en el lloc central de l'arquitectura a Catalunya, des del Modernisme fins a l'arquitectura moderna, i es converteix en la tècnica constructiva més transmesa pels catalans al panorama internacional. Per tant, aquesta tècnica catalana d'origen medieval es va anar transformant quan va voler arribar a les grans amplades de les voltes de les arquitectures modernistes, des dels citats Docks al Poblenou d'Elias Rogent o les estructures de Rafael Guastavino, passant per obres dels arquitectes moderns catalans Josep Lluís Sert i Antoni Bonet Castellana fins a les del mestre Le Corbusier i de l'uruguaià Eladio Dieste.

Rehabilitacions pioneres

En la direcció de la rehabilitació, hi ha una sèrie d'obres històriques ja realitzades i consolidades. La més pionera

va ser la Fàbrica Batlló, convertida en Escola Industrial i seu de la Diputació de Barcelona. Aquesta fàbrica, tal com hem dit, projectada per l'arquitecte Rafael Guastavino i Moreno entre el 1868 i el 1869, es coneixia pel nom de «Vapor Batlló» i tancà les portes l'any 1895. L'any 1906 fou comprada per la Mancomunitat de Catalunya i des del 1910 es convertí en Escola Industrial, funció que encara avui es conserva. L'autor desenvolupà en el projecte del «Vapor Batlló» la teoria i la pràctica del que seria l'arquitectura industrial catalana en les dècades següents. El conjunt va tenir diverses modificacions, de les quals podem destacar les fetes entre els anys 1927 i 1934 per l'arquitecte modernista Joan Rubió i Bellver.

Del gran conjunt fabril original podem contemplar avui alguns elements destacables: la xemeneia, de 70 metres d'alçada i de planta octogonal, destinada a evacuar els fums produïts per la màquina de vapor de la fàbrica; l'edifici de filatures o del rellotge, a l'esquerra de la porta d'entrada, de planta baixa i quatre pisos, que encara conserva la seva estructura original amb columnes, bigues de ferro i voltes de maó; i la sala de tissatge, una planta soterrani situada per sota de l'actual escola d'Enginyeria Tècnica, que conté 336 columnes, o també la Residència d'Estudiants i la Capella.

De les intervencions contemporànies hi destaca la realitzada el 1989 a l'Edifici del Rellotge, sota la direcció de Joan Margarit, Carles Buxadé i Josep Gómez Serrano; i la remodelació dels

laboratoris de química i física de l'Escola Universitària d'Enginyeria Tècnica Industrial de Barcelona (1997), de Josep Samsó, Francesc Albardané i Guillem Marroig.

Dos exemples de rehabilitació, també ja històrics, són la Central Catalana d'Electricitat, a l'avinguda de Vilanova, i La Sedeta, a l'Eixample, tocant al barri de Gràcia.

La Central Catalana d'Electricitat va deixar de ser productora d'electricitat el 1919, per passar a convertir-se en estació transformadora fins l'any 1977. El 1980, la nova empresa propietària –Hidroelèctrica de Catalunya– encarregà la rehabilitació de l'edifici per convertir-lo en seu d'oficines i atenció al públic. Ha estat d'aquesta manera que l'edifici de Pere Falqués s'ha convertit en un exemple interessant de rehabilitació del patrimoni arquitectònic dins de la nostra ciutat.

El projecte de Pere Falqués constava d'un edifici, originàriament dedicat a habitatges d'empleats i a oficines, que ocupa la major part del xamfrà i té façana al carrer Roger de Flor; dues naus paral·leles, una com a sala de màquines (la que dona a l'avinguda Vilanova) i l'altra, la de dins, dedicada a altres activitats per a la producció d'electricitat; i una xemeneia de 60 metres d'alçada que fou enderrocada l'any 1961. Tanmateix, allò que avui podem veure és producte de l'acurada rehabilitació realitzada entre el 1977 i el 1980 i dirigida per Antoni Torra, José Miguel Sanz i Antoni Lozoya.

I «La Sedeta», una fàbrica de teixits de llana de la casa Pujol i Casacuberta, edificada entre el 1895 i el 1900, que va ser salvada i reconvertida arran de les reivindicacions veïnals. Aquesta reivindicació forma part dels moviments socials urbans que van caracteritzar fortament la Barcelona dels anys setanta, reclamant espais verds, escoles públiques i la revalorització del patrimoni. D'aquesta manera, l'edifici fabril, obert com a fàbrica fins al 1953, fou rehabilitat l'any 1982, segons projecte de Ricard Fayos, Pere Giol, Ferran Llistosella i Xavier Llistosella, i avui acull diversos centres d'ensenyament i el centre cívic del barri. L'actual utilització de «La Sedeta», que també acull un parc públic a l'interior, ens ha de servir de referència per veure la gran quantitat de possibilitats d'un espai industrial rehabilitat dins una gran ciutat com Barcelona.

Intervencions contemporànies

Avui podem gaudir també d'una sèrie d'intervencions fetes ja fa alguns anys per a reconvertir arquitectures industrials representatives del modernisme català en centres d'art.

Una d'elles és la Fàbrica de filats de Casimir Casarramona, un dels conjunts fabrils més interessants a Catalunya, fet tot amb fàbrica de maó i cobert amb voltes gegants de maó pla, que s'han conservat. Avui s'ha convertit en centre d'exposicions de la Fundació La Caixa, el Centre Cultural CaixaFòrum, inaugurat el 2001.

L'altre és l'Editorial Montaner i Simón, de Lluís Domènech i Montaner, transformada en la Fundació Antoni Tàpies segons dues fases ben diferents. La primera projectada per Roser Amadó i Lluís Domènech, entre els anys 1985-1990; i la segona duta a terme molt recentment sota la direcció d'Iñaki Ábalos i Renata Sentkiewicz.

Hi ha també una sèrie d'obres més recents, com Ca l'Aranyó (1872), una fàbrica tèxtil de total influència britànica, fundada per Claudi Aranyó i Aranyó amb patent de la firma Prince Smith and Son, i defensada durant anys perquè no s'enderroqués i que, al final, s'ha convertit en el Campus Audiovisual dins de la Universitat Pompeu Fabra (2003-2007), segons projecte d'Antoni Vilanova, Eduard Simó, Josep Benedito i Ramon Valls.

A les proximitats de Ca l'Aranyó, tocant a la plaça de les Glòries, hi ha una altra intervenció anterior: la reconversió de la Farinera del Clot, l'antiga farinera de Sant Jaume, obra del 1908 de Josep Maria Pericas, en centre cívic, cultural i docent del barri (1997-1999), segons projecte de Carles Sanfeliu i Josie Abascal.

I a prop de la Diagonal, una antiga nau de Can Jaumandreu s'ha reconvertit en Centre de Formació segons projecte de Núria Monfort (2002), mentre les altres dues van ser enderrocades perquè Josep Llinás fes el projecte de dues naus de nova planta, això sí, inspirades en l'arquitectura fabril.

Una altra de les intervencions ja consolidades va ser la transformació de Can Felipa en centre cívic del Poblenou, segons un projecte de Josep Lluís Mateo, que ha esdevingut un potent focus social per al barri i que ha permès que, almenys, es conservés una de les peces claus de la història del barri.

I un altre exemple recent, en la mateixa àrea del 22@, a prop de la plaça de les Glòries, és la reconversió de la fàbrica de Can Framis en espai expositiu de la Fundació Vila Casas (2007-2009), segons projecte de Jordi Badia (BAAS, Badia i Associats). La forma en U de les naus ha potenciat la configuració d'un pati d'accés, juntament amb un jardí públic.

Al Poblenou i a Ciutat Vella, especialment, destaca la reconversió d'algunes antigues fàbriques en habitatges, gairebé sempre desenvolupant la tipologia de *loft*, com és el cas del Vapor Lull, la seu de l'antiga empresa de productes químics Massó i Cía, Societat Colectiva, remodelada per Cristian Cirici i Carles Bassó entre el 1996 i el 1997.

Un exemple de reconversió d'un edifici d'un conjunt fabril en model d'arquitectura sostenible és la denominada Fàbrica del Sol a la Barceloneta, que s'ha instal·lat rehabilitant les antigues oficines del gran conjunt de la Fàbrica de Gas, de la qual, com en altres casos de gasiveria, només n'ha quedat la torre de les aigües, l'estructura metàl·lica dels dipòsits i aquest petit edifici. La reconversió l'ha feta l'arquitecte Antoni Solanas, valoritzant l'obra de l'arquitecte

te que va fer tot el conjunt fabril, Josep Domènech i Estapà. La fàbrica de gas va ser tot un símbol de la introducció de l'enllumenat de gas a Catalunya al llarg del segle XIX, el gran creixement del qual es va produir entre el 1893 i el 1909, quan es va projectar el conjunt que va arribar dempeus fins que es va tancar, el 1989.

I una de les iniciatives més representatives de la societat civil va ser reconvertir la Nau Ivanow a la Sagrera, una nau projectada i edificada entre el 1959 i el 1967, en la Fundació Sagrera, que serveix d'arxiu, acull molt diverses iniciatives culturals del barri i és també un espai de creació, sota l'impuls de l'arquitecte Xavier Basiana, que va ser qui la va restaurar el 1997.

Les fàbriques de creació

El 2006, l'Ajuntament de Barcelona, des de les iniciatives de l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB), va iniciar una brillant i trascendental idea, la de reconvertir algunes antigues fàbriques i recintes en centres per a les arts i la creació. Això té un precedent en Hangar, que durant anys ha estat centre de creació i residència d'artistes dins del conjunt de Can Ricart. La xarxa de les fàbriques de la creació estén aquesta idea a més barris de Barcelona i a més tipologies, més enllà de l'antiga arquitectura fabril.

Fins i tot un dels edificis escollits, amb molta clarividència, ha estat el Canòdrom de la Meridiana, una estructura preciosa, oberta i lleugera

projectada per Antoni Bonet Castellana el 1962, amb la col·laboració de Josep Puig Torné, que s'està reconvertint en un Centre d'Arts, dins de la xarxa de les fàbriques de les arts, segons projecte de Xavier Monteys, i que s'inaugurarà el 2011.

Un altre cas és l'antic i gran conjunt industrial de la Fabra i Coats a Sant Andreu, fundada el 1843 en els moments d'eufòria de la indústria del cotó, de la qual ja es va refer una petita part, transformada en centre cívic (2001-2002) segons projecte de Moisés Gallego, Tomás Morató i Jaume Arderiu, que s'anirà refent per fases i que mentre no estigui acabada en la seva rehabilitació serà cedida temporalment a alguna societat de comissaris o artistes.

O l'antiga fàbrica de moneda de La Seca, al barri de la Ribera, un edifici del segle XIII, que es va dedicar a encunyar moneda entre el 1441 i el 1849, que està en procés de transformació en un nou espai escènic, de producció i difusió teatral, i que estarà gestionat pels responsables del Brossa Espai Escènic, avui amb seu a la plaça Allada i Vermell.

Un cas pendent de transformació és La Escocesa, també al Poblenou i que ja feia anys era seu de molts artistes. La Escocesa forma part del sistema industrial de proximitat de Can Ricart, l'Oliva Artés, i Ca l'Alier. Per la seva mateixa història és, provisionalment, un Centre de Creació, amb artistes residents, que continua amb la tradició d'autogestió de l'espai i que fins a la realització de

les obres gestiona Cooperativa de Ideas. La Escocesa també formarà part del projecte municipal de les Fàbriques de Creació, dins del Pla Estratègic de Cultura de Barcelona 2006.

La llista no s'acaba aquí, ja que també està previst que el graner de l'illa Philips a la Zona Franca passi a formar part de la xarxa.

D'altres conjunts industrials pendents

Les obres més recents o pendents se situen en els barris eminentment d'història industrial, com el Poblenou, Sant Andreu i Sants.

Al Poblenou, on el 2009 es va inaugurar la reconversió d'una part de Can Saladrigues, contigu a la Rambla, en centre d'interpretació i biblioteca, ha engegat el projecte de rehabilitació de la fàbrica Oliva Artés. Després d'una dècada de projectes frustrats de reutilització per a nous usos —entre ells el no realitzat Museu d'Arquitectura del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya— l'Oliva Artés passarà a ser una seu del Museu d'Història de Barcelona, segons projecte de Jordi Badia (BAAS), que va guanyar el concurs el 2008 i que es realitzarà entre el 2010 i el 2012, amb un pressupost de 9 milions d'euros i una superfície de 2.300 metres quadrats. El seu contingut es dedicarà a explicar i reflexionar des de la Barcelona contemporània sobre com s'han modernitzat les ciutats europees.

Per concloure, cal comentar els dos grans conjunts industrials que queden

a Barcelona i que estan pendents de la rehabilitació d'una part: Can Ricart al Poblenou i Can Batlló a Sants.

L'antic recinte de Can Ricart, objecte de lluites urbanes per tal que no fos enderrocat, ha estat durant anys la seu d'Hangar, centre per a la creació i l'experimentació; i està a punt d'iniciar la seva transformació per esdevenir la seu de la Casa de les Llengües. A finals del 2010 començaran, per fi, les obres de la Casa de les Llengües, seguint el projecte de rehabilitació i reconversió de Miralles-Tagliabue (EMBT, Enric Miralles - Benedetta Tagliabue) que van guanyar el concurs convocat a l'efecte l'any 2007.

La història recent de la lluita per salvar Can Ricart s'ha convertit en un dels fets més emblemàtics dels conflictes i desacords a la Barcelona postolímpica i postfòrum. El resultat final, aconseguit *in extremis* amb la intervenció de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya, ha significat un acord possible entre tots els agents que van intervenir-hi i van proposar diferents alternatives: l'Ajuntament, els propietaris i els veïns amb la col·laboració dels tècnics i activistes. Els que van perdre totalment van ser els 250 petits empresaris i treballadors que van ser desallotjats el 2006.

El conjunt dels edificis històrics de Can Ricart té un interès especial, ja que és el millor reflex de l'estat de l'arquitectura catalana a mitjan segle XIX. De tota manera és clau entendre que hi ha dues fases ben diferenciades: la intervenció inicial de Josep Oriol i Bernadet,

dins de l'herència tardana del neoclassicisme, i les ampliacions repetitives de Josep Fontseré i Mestres, ja dins de l'eclecticisme de la segona meitat del segle XIX.

En conjunt, Can Ricart no respon, com Ca l'Aranyó, a la tipologia típica de fàbrica «manchesteriana» de maó vist, de diverses plantes i un sistema repetitiu de columnes de ferro fos, sinó que és una aportació autòctona dels arquitectes catalans formats a Barcelona. Es tracta de l'esforç de projectar des d'un llenguatge tardoneoclàssic primer i eclecticista després, els equipaments del segle XIX, que no són ni monuments —feina exclusiva dels arquitectes acadèmics— ni els habitatges i edificis secundaris i agraris —feina dels mestres d'obres. Es va tractar de trobar la manera de projectar fàbriques i recintes industrials, hospicis, hospitals i hospitals mentals, mercats i escorxadors, etc.

Per tant, ha de quedar ben clar que a Can Ricart hi ha dos llenguatges totalment diferenciats: el tardoneoclassicisme de Josep Oriol i Bernadet i l'eclecticisme de Josep Fontseré.

Josep Oriol i Bernadet (1811-1860) es va formar a les Classes d'Arquitectura de la Junta de Comerç a la Llotja, amb Antoni Celles com a professor, va reva-lidar els estudis a Madrid el 1833, i era expert en geometria i dibuix lineal. Per aquestes raons adopta una fenestració d'arrel classicista i àulica en el primer edifici, en forma de T i amb fort caràcter representatiu referent als camps

d'assecat dels teixits: la imatge que durant dècades apareix com a emblemàtica de Can Ricart.

Format dècades més tard, en un ensenyament més historicista i de lògica reproductiva i industrial, Josep Fontseré (1829-1897), que s'havia titulat com a arquitecte el 1853, utilitzava recursos tecnològicament més avançats, amb estructures lleugeres de ferro fos, i estava ja lluny del neoclassicisme en què s'havien format els primers deixebles d'Antoni Celles, com Josep Casademunt, Francesc Daniel Molina i Casamajó, Francesc Vila, Josep Buxareu, Miquel Garriga i Roca, Antoni Rovira i Trías, Josep Oriol Mestres i Esplugues i Josep Oriol i Bernadet. Fontseré, format en la línia d'Elias Rogent, mestre d'Antoni Gaudí, va desenvolupar un llenguatge ornamental, basat en la tectònica dels materials i nodrit d'un obert repertori eclèctic.

I es manté com a gran assignatura pendent, des de fa molt temps, el cas de Can Batlló a La Bordeta, al barri de Sants. Des de fa molts anys hi ha un gran projecte de construcció d'habitatges de l'empresa Gaudir, formada per antics propietaris, la família Muñoz Ramonet, previ enderroc d'una gran part del conjunt, dins del Pla Especial de Reforma Urbana de Can Batlló i de l'antiga estació de Magòria. Una petita part d'aquest conjunt monumental, amb una entrada en forma d'arc de triomf i un pòrtic amb pilastres a l'entrada de la nau principal, se salvaria com a seu d'organismes oficials de la Generalitat

de Catalunya. La reivindicació veïnal se centra a salvar més patrimoni industrial; poder accedir a l'espai públic, avui en desús; i que es desenvolupin zones verdes i equipaments útils per al barri, com un viver de cooperatives, un centre de recursos i un centre de reciclatge.

Queden exemples pendents de projectes definitius, com la transformació dels magnífics edificis racionalistes dins de l'àrea de l'antiga fàbrica SEAT a la Zona Franca, o els futurs usos culturals d'una part de la gran fàbrica de cerveses Damm, al carrer Rosselló, que ocupa una illa completa de l'Eixample, a prop de la Sagrada Família i l'Hospital de Sant Pau.

La fàbrica Damm té una morfologia fabulosa de gran castell, amb patis, tor-

res i pinacles, que s'assemblen molt a la Farinera Balcells de Tàrraga. August Kuentzmann Damm es va instal·lar a Barcelona el 1876 i la fàbrica Damm es va instal·lar on el 1905 s'havia construït la fàbrica de cerveses La Bohèmia. La que va ser la gran nau transparent d'embotellament, a l'altra banda del carrer Rosselló, es va enderrocar per a fer-hi pisos i en queda, com a record, l'interior d'illa obert al públic i dedicat a Montserrat Roig. Una part de l'edifici, la sala noble, amb els recipients de coure, ha estat acuradament restaurada i, al seu soterrani, es va instal·lant un museu sobre la història de la marca. A la fàbrica s'organitzen tot tipus d'esdeveniments, especialment concerts musi-

cals. La resta del conjunt continua funcionant com a seu actual de la Damm, a l'espera d'un acord amb l'Ajuntament per reconvertir-ho tot en edifici públic.

El que queda ben clar, però, és el paper clau que l'arquitectura industrial remodelada, encara que molta hagi desaparegut, ha tingut i té a la ciutat com a reserva d'espai, per a fer-hi parcs o equipaments, reserva de naus i pisos per a nous usos contemporanis; en definitiva, reserva d'imaginació i de futur. Hem d'agrair a la generositat d'aquesta arquitectura funcional i poc monumental la seva disponibilitat de grans espais per a uns nous usos tan vitals: per a l'art i la cultura, el treball, l'estudi i la creació.

Monografies

Barcelona, segura, sostenible i saludable

Katherine Pérez. Agència de Salut Pública de Barcelona. **Elena Santamaríña-Rubio.** Agència de Salut Pública de Barcelona. **Marta Olabarria.** Agència de Salut Pública de Barcelona. **Àngel López.** Àrea de Prevenció, Seguretat i Mobilitat de l'Ajuntament de Barcelona. **Carme Borrell.** Agència de Salut Pública de Barcelona.

«Les persones que viuen a comunitats tenen dret a uns carrers, places, edificis i sistemes de transport públic accessibles, independentment de la seva edat, habilitats, sexe, nivell d'ingressos, tradició, idioma, ètnia, cultura o religió, enfortint la llibertat i autonomia de tots, i contribuint a la inclusió social, solidaritat i democràcia.»

(Carta Internacional per Caminar, 2008).

Introducció

La mobilitat en l'àmbit urbà mitjançant els mitjans de transport motoritzat té un impacte important sobre la salut i la qualitat de vida de la població. Té un paper clau en l'economia i, depenent del tipus d'organització, pot oferir o restringir les oportunitats d'accés a serveis, educació, ocupació i oci. Durant el darrer mig segle les polítiques de transport han canviat el model de mobilitat, de manera que s'ha donat prioritat al transport privat motoritzat, i gairebé s'han eliminat els vianants de les zones urbanes, particularment a les ciutats mitjanes i grans. Aquest fet té un impacte important en la salut de la població derivat dels efectes negatius que té, com ara el soroll i la contaminació del medi ambient, les lesions de trànsit, l'aïllament social i la manca d'activitat física. A més, cal assenyalar també que l'accés al transport té una distribució desigual en la societat. Les persones socialment més desfavorides experimenten en menor mesura els beneficis del model del transport privat motoritzat

i en pateixen més les conseqüències negatives (The Transport and Health Study Group, 1991).

Caminar és una activitat física gratificant i accessible per a totes les edats i es pot incorporar com a part dels desplaçaments de les activitats de la vida quotidiana. S'ha demostrat que caminar produeix grans beneficis sobre la salut. Caminar almenys trenta minuts al dia contribueix a reduir les malalties lligades a la manca d'activitat física tot i la major probabilitat de contaminació en un entorn urbà. Redueix el risc de malalties cardiovasculars, de càncer, de diabetis, de caigudes i de problemes de l'aparell locomotor (US Department of Health and Human Services, 1996; Physical Activity Guidelines Advisory Committee, 2008; Cavill, Kahlmeier i Racioppi, 2006). L'Organització Mundial de la Salut (OMS) recomana, a través de l'«Estratègia Global sobre Règim Alimentari, Activitat Física i Salut del 2004», dur a terme trenta minuts d'activitat física moderada, cinc dies per setmana, en persones adultes de 18 a 65 anys d'edat i seixanta minuts en el cas de les menors de 18 anys. Les mateixes recomanacions que es fan a les persones adultes serien aplicables a les majors de 64 anys, sempre que siguin activitats d'intensitat i característiques apropiades. Aquestes recomanacions podrien assolir-se a partir de sessions curtes realitzades al llarg del dia d'una activitat moderada com ara desplaçar-se a peu.

Els carrers de les ciutats on vivim són un lloc per desplaçar-se, però tam-

bé per estar-hi, per relacionar-se, per connectar amb les persones i gaudir de la vida social. Malgrat els avantatges que suposa caminar, hi ha moltes barreres i elements que dissuadeixen de caminar, com ara un entorn insegur per la manca d'estructures adequades o pel risc de violència. Els vianants necessiten un espai pensat per als vianants i no pas per als vehicles motoritzats. Cal repensar i redissenar el conjunt de la xarxa viària tenint en ment les necessitats i els requeriments dels vianants, per la vulnerabilitat que tenen en haver de conviure amb la resta d'usuaris de la via pública.

Durant els últims vint anys a Barcelona s'ha produït una important transformació urbanística i de la planificació de la mobilitat així com una millora de la qualitat de l'aire amb una reducció significativa de les partícules-fums negres (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008). Aquest article pretén descriure els canvis que s'han produït a la ciutat els últims anys amb l'objectiu de racionalitzar l'ús del cotxe a la ciutat, per promoure la mobilitat activa (caminant i amb bicicleta), i augmentar la seguretat vial. Es presenten també resultats de l'impacte de les mesures de seguretat viària que s'han pogut avaluar.

Mesures per millorar la mobilitat i la seguretat vial a Barcelona

A finals dels anys vuitanta del segle xx es produïen cada any a Barcelona més de quinze mil ferits i més de noranta

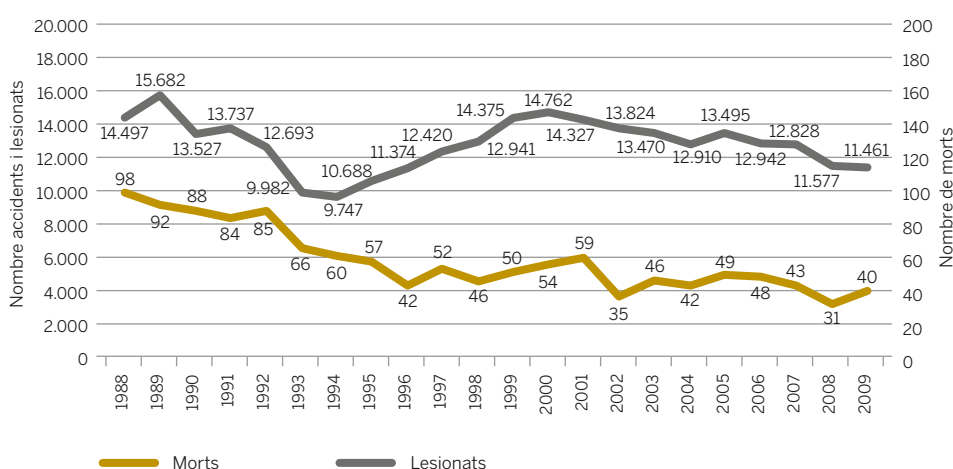
morts per col·lisió de trànsit (figura 1). A començament dels anys noranta el parc de vehicles era superior als nou-cents mil vehicles, el 73% dels quals eren turismes, el 13% motocicletes, el 6% ciclomotors i la resta altres tipus de vehicles.

Des de llavors s'han desenvolupat múltiples intervencions que contemplen els diferents àmbits d'actuació: intervencions dirigides a la modificació de comportaments, a la gestió de la mobilitat i a la modificació de les infraestructures. Per a això s'ha disposat de recursos per a la planificació i actuació des de l'Àrea de Prevenció, Seguretat i Mobilitat, amb la participació i col·laboració multisectorial, a través dels successius Plans de Seguretat Viària per a la ciutat, i el desenvolupament d'un Sistema d'Informació de Lesions i Accidents de Trànsit.

L'any 1983 es va crear el Consell de Circulació de Barcelona per debatre i posar en comú els diferents aspectes de la mobilitat a la ciutat. Com a resultat de l'experiència de participació, de l'actitud de diàleg, i en un intent d'avançar es constitueix l'any 1998 el Pacte per la Mobilitat, en el qual s'impliquen entitats, associacions i Administració local. Es van plantejar deu objectius, entre els quals s'inclou «millorar la seguretat viària, i el respecte entre els usuaris i usuàries de diferents modes de transport» (Pacte per la Mobilitat).

L'any 2000 es va elaborar el primer Pla de Seguretat Viària de la ciutat.

Gràfic 1. Nombre de persones lesionades i nombre de defuncions per accident de trànsit. Barcelona, 1988-2009

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre d'accidents i víctimes de Guàrdia Urbana de Barcelona.

L'any 2007 s'aprova el tercer Pla de Seguretat Viària 2008-2012, que en aquest cas s'integra en el Pla de Mobilitat de la Ciutat.

A principis dels anys noranta es crea un Sistema d'Informació de Lesions i Accidents de Trànsit que s'alimenta de diferents fonts d'informació: registre d'accidents i víctimes de la Guàrdia Urbana de Barcelona, registre d'urgències hospitalàries (DUHAT), registre de morts judicials de l'Institut de Medicina Legal de Catalunya, registre de mortalitat, enquestes de mobilitat i enquestes de salut. Tots aquests registres tenen com a limitació que no poden incloure informació gaire exhaustiva per tractar-se de sistemes rutinaris. Però alhora tenen com a principal avantatge que són sostenibles, i proporcionen informació al llarg del

temps i per tant permeten monitorar indicadors i avaluar intervencions.

Cal assenyalar també que segons la revisió de la literatura científica, les intervencions de seguretat viària més efectives són aquelles centrades en els factors relacionats amb el vehicle o amb les infraestructures, és a dir, les que redueixen o eliminen el risc de patir una lesió de trànsit i que no depenen del coneixement, la cooperació o el canvi de comportament dels usuaris i usuàries (Jagger, 1992). La legislació i regulació també són efectives, però en menor mesura, ja que depenen del compliment dels usuaris, la qual cosa implica un canvi de comportament. Finalment, les intervencions centrades en els individus, com l'educació i formació viària, són les menys efectives (Novoa, Pérez i Borrell, 1992).

Intervencions dirigides a la modificació de comportaments

En el desenvolupament d'intervencions dirigides a la modificació del comportament individual s'ha actuat a través de la informació i a través de mesures de compliment de la normativa.

Campanyes de sensibilització i de formació

En el procés de sensibilització i de formació s'actua a diferents nivells: campanyes d'informació i sensibilització adreçades a la població general; sessions de formació dirigides a col·lectius específics com estudiants, gent gran, professionals, etc. Això s'ha portat a terme amb la implicació de diferents sectors, com ara els serveis de mobilitat, la Guàrdia Urbana de Barcelona, els serveis de salut, l'àmbit educatiu i la comunitat on s'han desenvolupat les intervencions. A més, recentment s'ha començat a fer cribratge de substàncies psicoactives *in situ* en conductors.

Radars de control de velocitat

El març del 2003 es van instal·lar vuit radars fixos a les rondes de Barcelona. Després de dos anys de funcionament se'n va avaluar l'efectivitat en la reducció del nombre d'accidents, de persones lesionades i de vehicles implicats en accidents de trànsit i es va estimar el nombre de casos evitats (Pérez *et al.*, 2007). Es va estimar a les rondes una reducció del 27,4% en el nombre d'accidents, del 26,5% en el nombre de persones lesionades i de 25,6% en el nombre

de vehicles implicats. Utilitzant les vies d'accés com un grup de comparació durant el mateix període, no es van observar diferències en el risc de tenir un accident a les vies d'accés. Es va estimar que després de dos anys de funcionament dels radars s'havien evitat 364 accidents, 507 persones lesionades i 789 vehicles implicats en accidents. Quatre anys després de la seva implantació es va constatar que l'impacte de la instal·lació es manté, amb una reducció del 30% del nombre d'accidents i del 26% en el nombre de persones lesionades.

El permís per punts

L'avaluació de l'impacte del permís per punts dos anys després de la seva implementació ha comportat a la ciutat una reducció d'entre un 6% i un 9% en el nombre d'homes conductors de 18 a 50 anys implicats en accidents amb víctimes. En les persones majors de 50 anys, en les dones i en els accidents que ocorren a les rondes no es va evidenciar un impacte significatiu. Aquesta reducció és similar a la descrita per a la ciutat de Roma.

Intervencions dirigides a modificar infraestructures i mobilitat

Un altre eix important d'actuació ha estat definit per la modificació d'infraestructures amb la finalitat de millorar la mobilitat de tots els usuaris i usuàries de la via pública. Durant els últims anys s'han adoptat mesures de mobilitat per reduir l'ús del vehicle privat, particularment el cotxe. Entre aquestes

mesures trobem l'establiment d'àrees de regulació integral de l'estacionament, l'ampliació d'espais per a vianants, el desenvolupament de camins escolars segurs, l'ampliació de la xarxa de transport públic i la implantació del sistema de bicicletes públiques Bicing.

Àrees d'aparcament

S'han portat a terme intervencions per reduir l'ús del cotxe mitjançant la reducció de zones d'aparcament al carrer i prioritant l'aparcament per als residents a l'àrea (zones verdes). Això suposa una tarifa simbòlica per als residents i en canvi una tarifa molt elevada per als no residents. Aquestes zones es van iniciar al centre de la ciutat l'any 2005 i progressivament s'han anat estenent a altres districtes. Les places d'àrea blava d'aparcament han passat de 6.933 places el 2003 a 10.349 el 2009. L'àrea verda es va implantar el 2005 i el 2009 ja hi havia 35.729 places d'àrea verda «preferent» i 4.541 d'àrea verda «resident». El nombre d'hectàrees destinades a vianants ha augmentat de 61,7 a 71,7.

Zones 30

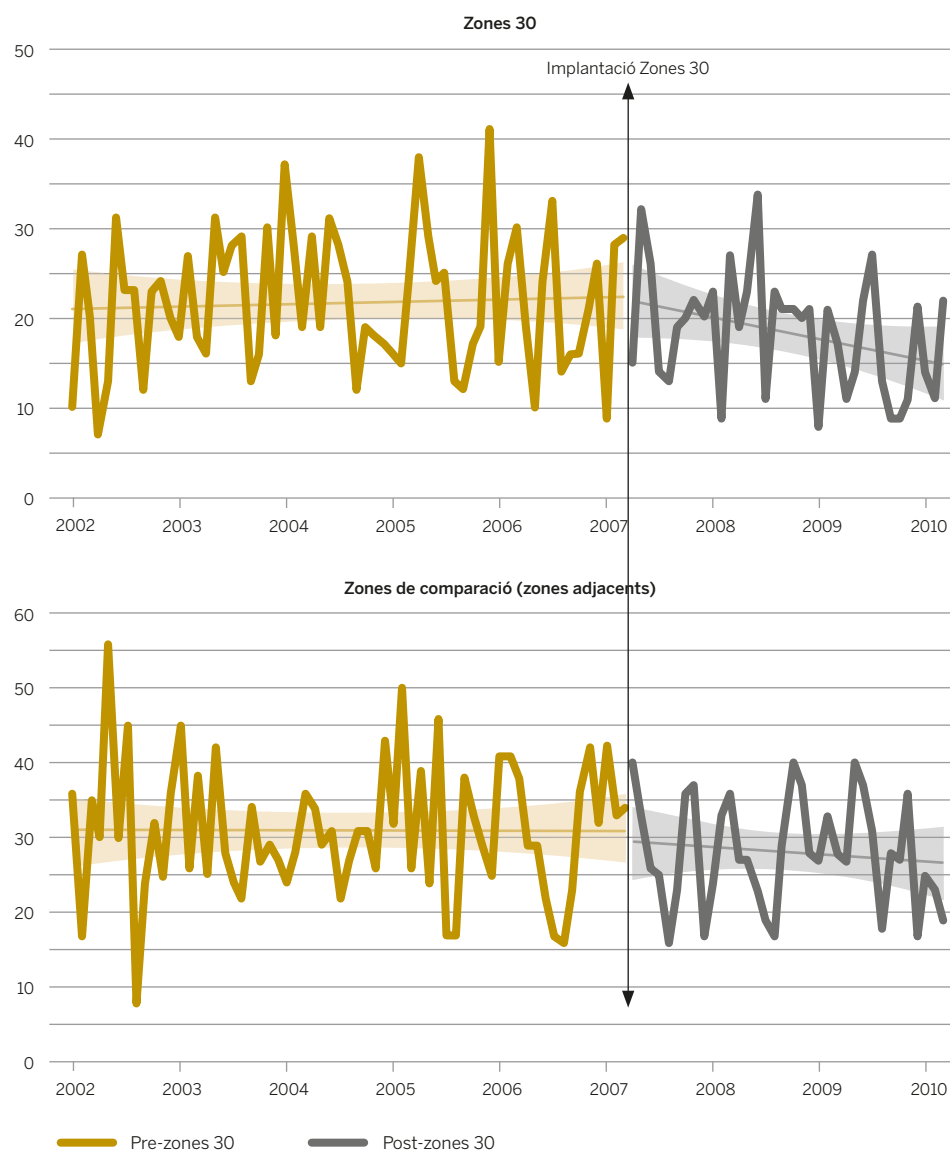
La pacificació del trànsit implica la reducció del nombre de vehicles que circulen i la velocitat a què ho fan i l'augment d'espais segurs per als usuaris i usuàries vulnerables com vianants i ciclistes. Des de l'any 2006 s'han implementat a la ciutat àrees de velocitat màxima 30 quilòmetres per hora (zones 30). L'avaluació de les primeres cinc «zones 30» implantades entre l'any

2006 i el 2007 ha mostrat una reducció anual significativa del nombre de persones lesionades del 12,2%. L'any 2009 en aquestes zones el nombre de persones lesionades va ser un 28,6% menor que l'any 2002. En canvi, en les zones adjacents a les «zones 30», zones que s'utilitzen com a grup de comparació, no s'observa cap canvi en el període posterior a la posada en marxa de les «zones 30» (gràfic 2).

Camins escolars segurs

Implica crear itineraris segurs i agradables perquè els infants puguin anar caminant de casa a l'escola i a d'altres equipaments educatius d'una manera autònoma. Té com a objectius facilitar la mobilitat autònoma, segura i sostenible dels escolars a partir dels 8 anys. Això vol dir que la noia o el noi van sols pel carrer o amb companys i companyes de diferents edats per l'itinerari que té les condicions de més seguretat i a peu. D'aquest objectiu en deriven altres d'individualitzats, com ara: millorar el coneixement del barri; millorar la capacitat d'orientació; identificar les situacions de perill; triar els recorreguts més segurs i agradables; formular propostes de millora i participar en l'execució d'aquestes, si escau; incrementar la capacitat d'adaptació a situacions noves; aprendre comportaments nous adequats a les circumstàncies reals; assolir hàbits més saludables per a l'infant i més sostenibles per a la ciutat; i altres, específics de cada projecte. (Camí escolar, Ajuntament de Barcelona).

Gràfic 2. Evolució del nombre de persones lesionades per col·lisió de trànsit abans i després de la implantació de zones de velocitat màxima a 30 km/h en àrees de zones 30 i en àrees adjacents a aquestes. Barcelona, gener 2002 - 30 març 2010

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre d'accidents i víctimes de Guàrdia Urbana de Barcelona.

L'impuls i la iniciativa d'un camí escolar nou parteix del territori, sovint de la mateixa escola o de l'AMPA o

d'ambdues, però per tal de portar-ho a terme cal tenir en compte la capacitat de compromís i de participació dels

agents principals, tant en el disseny com en la implementació del projecte (Camí escolar, Ajuntament de Barcelona). El procés estàndard d'un projecte de camí escolar respon a les fases següents:

- **Avaluació inicial/diagnòstic:** per conèixer l'itinerari actual que cada nen o nena segueix per anar a l'escola, el grau d'autonomia amb què ho fan, el mitjà de transport que fan servir, la percepció que tenen del recorregut, les dificultats que s'hi troben, la dimensió dels problemes o disfuncions, entre altres. Sovint aquesta tasca s'encarrega a una empresa externa, però requereix la implicació de progenitors, professorat i alumnat per passar l'enquesta del camí escolar i per fer les entrevistes, el treball de camp —imprescindibles per conèixer la situació concreta de cada entorn escolar—, l'anàlisi de la informació i les propostes de millora que cal realitzar. Aquesta fase de diagnòstic es recull en un informe de centre i serveix de referència per a les actuacions posteriors que cal portar a terme.

- **Disseny del projecte específic** i «acordat» de cada centre escolar (o de barri): si partim de l'informe diagnòstic, es configura el pla d'acció en coherència amb allò que s'ha identificat, prioritzant les accions en funció dels criteris tècnics i el pressupost disponible. Tanmateix, s'acorden les accions pedagògiques i de participació que es desenvoluparan durant el curs; òbviament, cada centre té la seva especificitat, però, en tot cas, es recolliran

accions adreçades als infants, al professorat, als pares/mares i a la comunitat-barri-ciutat.

- **Implementació dels projectes:** cada projecte, cada activitat té la seva pròpia dinàmica i recau més en uns agents o altres.
- **Avaluació:** l'avaluació de cada projecte es va realitzant de manera continuada amb la periodicitat que s'acorda amb cada centre escolar. L'avaluació del projecte global de ciutat és compartida amb tots els tècnics i tècniques referents del camí escolar de cada districte, que es reuneixen periòdicament.

El projecte genèric de ciutat es tradueix a la pràctica en diferents formats, depenent de les característiques de l'escola, de l'AMPA, del barri, etc. (Camí escolar, Ajuntament de Barcelona).

Els camins escolars segurs es van començar a desenvolupar a Barcelona a començament del segle XXI, però a partir de l'any 2006 s'hi dóna un nou impuls amb la participació d'escoles en la majoria de districtes. El procés d'establiment de camins escolars segurs comporta la participació de tota la comunitat educativa, de la família i l'associació de mares i pares, el teixit social i comercial del barri, els serveis de mobilitat i la Guàrdia Urbana de Barcelona. Implica coresponsabilitzar la comunitat com a agent educatiu, suposa articular mecanismes de coordinació amb el professorat perquè els objectius del camí escolar es puguin incorporar en les àrees curriculars i compartir les actuacions amb les famílies, perquè

puguin mantenir i complementar els mateixos objectius també en el temps educatiu «fora de l'escola» (es disposa del suport de professionals externs, si escau). També cal donar eines i suport a les mares i els pares més implicats en el projecte per facilitar la seva tasca de representació dins de l'AMPA i per mantenir la coordinació, la informació i la sensibilització respecte d'aquest tema de totes les famílies de l'escola. I afavorir la participació d'altres agents socials interessats en aquesta finalitat. La col·laboració es concreta de manera diferent a cada projecte, depenent de les característiques del barri i del seu teixit social (Camí escolar, Ajuntament de Barcelona).

Extensió de l'horari de funcionament del metro

Amb el volum que ha assolit la mobilitat nocturna en cap de setmana a la ciutat, es va considerar necessari incrementar l'oferta de transport públic col·lectiu amb criteris d'eficiència. Durant els darrers anys ja s'havien adoptat mesures per reforçar i ampliar el servei nocturn d'autobusos urbans i interurbans de Barcelona, i s'havia ampliat l'horari de funcionament del metro els caps de setmana fins les 2 de la matinada. A més, a la ciutat de Barcelona ja existien nombroses experiències d'estendre l'horari d'operacions del metro en dies festius especials, com el cap d'any (des de l'any 1999), Sant Joan (des de l'any 2002), i la festa de la Mercè (des de l'any 2003). En aquest sentit, a

partir de l'abril del 2007, es va acordar impulsar un servei ininterromput de metro els dissabtes a la nit i les vigílies de festiu, durant 6 mesos. L'èxit de la mesura ha fet que aquesta continuï pas-sat aquest període de temps.

Servei públic de bicicletes Bicing

El Bicing és el servei públic d'ús compartit de bicicletes de la ciutat de Barcelona. Està finançat amb part dels ingressos de l'Àrea Verda, les zones de regulació d'aparcament del centre de Barcelona i els abonaments dels usuaris. El Bicing funciona amb estacions distribuïdes arreu de la ciutat, amb una distància entre elles d'uns 300-400 metres. Les estacions es localitzen en punts propers a les estacions de metro, tren, ferrocarrils de la Generalitat i aparcaments públics. El servei es va inaugurar el 22 de març de 2007. A final de l'any 2009 hi havia 6.000 bicicletes a 419 estacions repartides a tots els districtes, 182.062 persones abonades que havien fet gairebé 12 milions de viatges. El nombre de quilòmetres de carril de bicicleta ha passat de 121,7 km l'any 2003 a 146,8 km l'any 2009.

Detecció i tractament de punts de concentració d'accidents

D'altra banda, es treballa coordinadament des de la policia i la mobilitat amb la finalitat d'identificar els punts de major concentració d'accidents de trànsit amb víctimes segons les característiques considerades: vianants, motoristes, ferits greus, etc., i modificar

la senyalització o la via si escau. Es disposa d'una aplicació informàtica que permet dur a terme el seguiment de tot el procés: anàlisi de situació, diagnòstic, execució i avaluació (impacte en el nombre de persones lesionades) per totes les persones implicades en el procés.

La mobilitat i la seguretat vial a Barcelona. On hem arribat?

Durant aquests anys la ciutat s'ha transformat. Joan Subirats descriu aquesta transformació en diverses etapes (Subirats, 2009). En la primera etapa l'Ajuntament va posar en marxa polítiques de promoció econòmica que donessin resposta a la greu situació de crisi i d'atur que va dominar bona part dels anys vuitanta. Les polítiques d'aquests anys van servir tant per donar resposta als desajustos del període de desordre i especulació immobiliària anterior, com als grans dèficits de serveis i equipaments que patia la ciutat. En una segona etapa, a partir de la nominació de Barcelona com a seu dels Jocs Olímpics del 1992, la ciutat va entrar en un període de transformació general, com l'obertura al mar, noves àrees de centralitat, connexions i mobilitat, grans infraestructures, etc.

A finals dels anys noranta s'inicia una nova etapa, marcada per la diversificació tant pel que fa a la procedència dels habitants de la ciutat, com per les estructures d'edat i les necessitats socials que deriven de tot plegat (Subirats, 2009). La distribució de la població ha canviat; primer, per l'emigració de

població autòctona cap a ciutats de l'àrea metropolitana on el preu de l'habitatge era més assequible; posteriorment, a principis del nou segle, per l'augment de la població, degut en part a la immigració procedent de països de renda baixa. També s'han urbanitzat noves àrees, com la Diagonal Mar i la zona del Fòrum.

Aquesta evolució de la ciutat ha coincidit amb canvis significatius pel que fa a les pautes de mobilitat urbana. Destaca particularment l'augment notable de l'ús dels vehicles de dues rodes amb motor, especialment de les motocicletes de fins a 125 cc, que han convertit Barcelona en una de les ciutats europees amb més motocicletes per habitant. S'ha reduït l'ús del cotxe a la ciutat i ha augmentat de forma notable l'ús de la bicicleta.

La mobilitat a Barcelona

Segons l'Enquesta de Mobilitat en Dia Feiner de l'any 2009, el 91,9% dels homes i el 89,1% de les dones residents a Barcelona majors de 15 anys fan desplaçaments els dies feiners. El transport públic és el mitjà de transport utilitzat més freqüentment pels homes de 16 a 29 anys i desplaçar-se a peu en els majors de 29 anys. En les dones, el transport públic és el mitjà de transport més freqüent dels 16 als 64 anys i desplaçar-se a peu en les majors de 64 anys. Per a ambdós sexes, desplaçar-se a peu és més freqüent a mesura que augmenta l'edat, així com el temps total invertit en aquests desplaçaments.

Tot i això, malgrat les recomanacions de l'Organització Mundial de la Salut, segons dades de l'Enquesta de Mobilitat Quotidiana de Catalunya de l'any 2006, un 49,6% dels homes i un 38,8% de les dones residents a Barcelona majors de 15 anys no va realitzar cap desplaçament a peu al llarg d'un dia laborable. Aquest percentatge supera el 50% en els homes i dones de 16 a 29 anys i en els homes de 30 a 64 anys. En ambdós sexes aquests percentatges es redueixen notablement a edats superiors als 64 anys. D'altra banda, un 29,2% dels homes majors de 15 anys residents a Barcelona i un 35,9% de les dones assoleixen les recomanacions d'activitat física a partir dels desplaçaments a peu. Aquesta xifra és especialment destacable en les persones majors de 64 anys, en què el 55,8% dels homes i el 45,7% de les dones es desplacen a peu més de 30 minuts en un dia laborable.

Les lesions per accident de trànsit

L'any 2008 el parc de vehicles era de prop d'un milió de vehicles; els turismes en representen el 62%, les motocicletes el 19% i els ciclomotors el 9%. Segons el Registre d'Accidents i Víctimes de la Guàrdia Urbana de Barcelona, l'any 2009 es van produir a la ciutat de Barcelona 8.791 col·lisions de trànsit que van ocasionar víctimes i van tenir com a conseqüència 11.123 persones lesionades (6.728 homes i 4.395 dones) i 40 defuncions (32 homes i 8 dones) durant les primeres 24 hores després de la col·lisió. Respecte a l'any

1988 el nombre de persones lesionades en accident de trànsit a Barcelona s'ha reduït un 21% i el nombre de defuncions un 59%.

L'any 2009 el 46,6% dels homes lesionats eren usuaris de motocicleta, el 16,6% de ciclomotor, i el 21,8% de turisme, el 3,9% de bicicleta, l'1,6% d'autobús, el 0,2% d'altres tipus de vehicles i el 9,0% vianants. El 27,6% de les dones lesionades eren usuàries de turisme, el 27,1% de motocicletes, el 20,1% de ciclomotor, el 6,7% d'autobús, el 2,4% de bicicleta, el 0,3% d'altres vehicles i el 15,8% vianants. Pel que fa a les defuncions, el 50,0% dels homes i el 12,8% de les dones eren usuaris de motocicleta, el 12,5% en ambdós sexes usuaris de ciclomotor, i el 31,3% i 75,0% respectivament eren vianants.

Els últims anys el nombre de motocicletes i el nombre d'usuaris de motocicletes lesionats en accident de trànsit s'ha incrementat de forma important (gràfic 3). L'octubre de 2004 es va produir un canvi normatiu pel qual els conductors i conductores de turisme amb tres anys d'antiguitat del permís de conduir podien portar una motocicleta de fins a 125 cc. Aquest fet ha comportat un augment exponencial de l'ús d'aquest vehicle, s'ha passat de 149.363 motocicletes registrades l'any 2004 a 193.902 motocicletes l'any 2008, però també del nombre de persones lesionades. Tres anys després del canvi de normativa, el risc de tenir una lesió en un accident amb implicació de al menys una motocicleta era un 46% major que l'any 2004 (Pérez

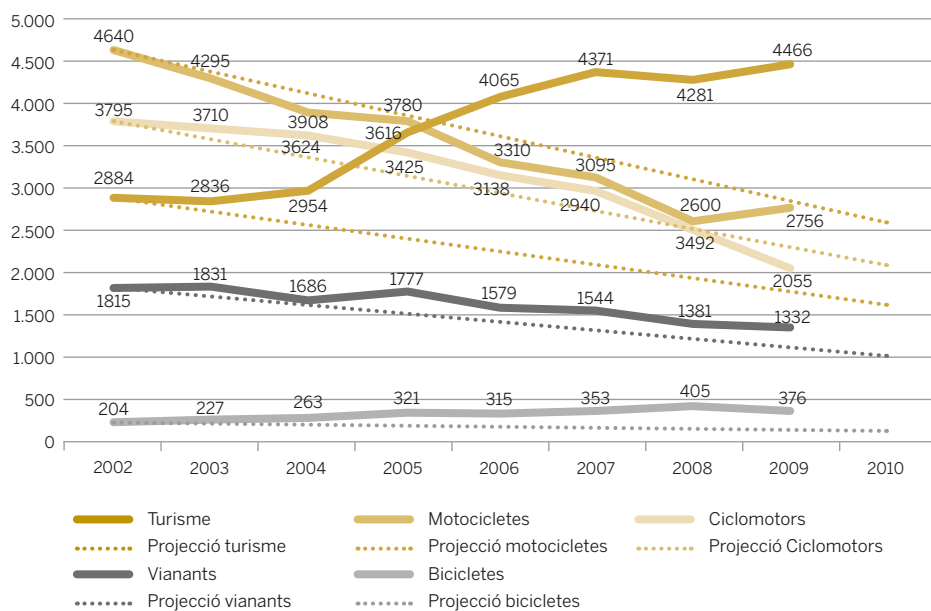
et al., 2009). Es va passar d'una mitjana mensual de 99 persones lesionades usuàries de motocicletes de fins a 125 cc els anys 2003-2004 a 186 persones lesionades els anys 2007-2008. Durant el mateix període la mitjana mensual de persones lesionades usuàries de cotxe disminueix de 328 a 227, i d'usuàries de ciclomotor de 201 a 174. Es va estimar que en els tres anys posteriors al canvi normatiu es van produir 2.099 persones lesionades més de les esperades segons les dades dels anys anteriors.

Conclusions i recomanacions

L'impacte negatiu sobre la salut del model de transport motoritzat i altres efectes relacionats amb la salut de l'actual model de societat desenvolupada, com l'epidèmia d'obesitat, han portat a crear consciència en moltes societats de la necessitat de canviar el model per tal de millorar la salut. Entre altres, s'enguen iniciatives per reduir l'ús del vehicle privat, promoure el transport públic i la mobilitat activa com ara caminar i anar amb bicicleta per anar a treballar i estudiar, tot incorporant-la com a part de la vida quotidiana. Els beneficis de l'activitat física i el caminar en particular han estat clarament demostrats. Resulta urgent promoure el caminar a través de l'adequació dels espais públics per tal de millorar la salut de la població i reduir les desigualtats socioeconòmiques i de gènere en salut.

La Carta europea pel caminar, a la qual Barcelona es va adherir el 2008 i que recentment ha estat ratificada per

Gràfic 3. Nombre de víctimes segons el vehicle en què circulava la víctima i projecció de reducció del 45% el 2010. Barcelona, 2002-2010

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre d'accidents i víctimes de Guàrdia Urbana de Barcelona.

l'alcalde, té com a principis estratègics (Carta Internacional per Caminar, 2008) els següents:

1. Incrementar la mobilitat integral.
2. Dissenyar i gestionar espais i llocs per a les persones.
3. Millorar la integració de les xarxes de vianants.
4. Planificació territorial i usos del sòl com a suport a la comunicació a peu.
5. Reduir el risc d'atropellament.
6. Millorar la sensació i seguretat personal.
7. Augmentar el suport de les institucions.
8. Desenvolupar la cultura del caminar.

Derivat de tot això anterior, suggerim algunes possibles accions encaminades a desenvolupar una ciutat amb més mobilitat activa, més segura, més sostenible i més saludable:

- Desenvolupar polítiques nacionals i locals, i plans que promoguin la mobilitat activa de la població i que donin prioritat a vianants i ciclistes sobre altres modes de transport en l'entorn urbà.
- Comprometre un pressupost per assegurar el desenvolupament de plans estratègics en matèria de mobilitat activa.
- Establir un lideratge, amb aliances intersectorials i la participació de tots els sectors, com salut, educació,

mobilitat, urbanisme, seguretat, entitats cíviques, etc.

- Tornar a dissenyar les zones urbanes i construir les noves àrees de manera que permetin a tota la població fer activitat física, caminar com a part de la vida quotidiana, donant sempre prioritat als vianants.
- Assegurar rutes a peu segures accessibles a tots els barris, un ambient on els infants, joves, adults i ancians puguin desplaçar-se peu o amb bicicleta sense por de la inseguretat.
- Dur a terme polítiques de pacificació del trànsit en les zones de residència.

• Desenvolupar polítiques per reduir l'ús del vehicle privat amb règim de tarifes als aparcaments, així com facilitar l'aparcament en zones properes a la ciutat que es combinin amb l'ús del transport públic.

• Desenvolupar plans de mobilitat a les empreses amb el transport públic i promoure la mobilitat activa dels treballadors.

• Desenvolupar plans de mobilitat a les escoles per tal que els infants puguin anar caminant a l'escola en un ambient de seguretat i suport.

• Concentrar els serveis a prop d'on viuen les persones, és a dir escoles, serveis de salut, treball, etc. Això reduiria els desplaçaments motoritzats i augmentaria la mobilitat a peu. Contribuiria també a reduir les desigualtats socials garantint l'accés a una educació de qualitat i als serveis sanitaris per a totes les persones, sense dependència del vehicle privat. 🔑

Referències bibliogràfiques

- AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2009). *La Salut a Barcelona 2008*. Barcelona: Agència de Salut Pública de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2007). *Dades bàsiques de mobilitat 2006*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. <http://w3.bcn.es/fitxers/mobilitat/2006dadesbasiquesmobilitatok.698.pdf>
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2010). *Dades bàsiques de mobilitat 2009*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Direcció de Serveis de Mobilitat. <http://w3.bcn.es/fitxers/mobilitat/dadesbasiques-s09ok.937.pdf>
- Camí escolar, Ajuntament de Barcelona. http://w3.bcn.es/XMLServeis/XMLHomeLinkPl/0,4022,1013010310_1026522817_1,00.html
- Carta Internacional per Caminar*. Per a la creació de comunitats sanes, eficients i sostenibles on la gent esculli caminar. Congrés internacional WALK21 - Barcelona 2008 International Charter 3. http://www.walk21.com/charter/documents/Carta_Internacional_edicio_catala.pdf [Consulta: 30 de juliol de 2010]
- CAVILL, N.; KAHLMEIER, S.; RACIOPPI, F. (2006). *Physical activity and health in Europe. Evidence for action*. World Health Organization. ISBN 92 890 1387 7.
- Enquesta de Mobilitat Quotidiana de Catalunya de l'any 2006 (EMQ 2006)*. Autoritat del Transport Metropolità i Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya. http://www.atm.cat/cat/apartado4/ap4_04.htm
- FARCHI, S.; CHINI, F.; GIORGI ROSSI, P.; CAMILLONI, L.; BORGIA, P.; GUASTICCHI, G. (2007) «Evaluation of the health effects of the new driving penalty point system in the Lazio Region, Italy, 2001-4». *Injury Prevention*, febrer, núm. 13(1), p. 60-64.
- JAGGER, J. (1992). «Prevention of brain trauma by legislation, regulation, and improved technology: a focus on motor vehicles». *Journal of Neurotrauma*, núm. 9, suplement 1, p. 313-316.
- NOVOA, A. M.; PÉREZ, K.; BORRELL, C. (2009). «Efectividad de las intervenciones de seguridad vial basadas en la evidencia: una revisión sistemática». *Gaceta Sanitaria*, noviembre-diciembre, núm. 23(6), p. 553. e1-553.e14.
- NOVOA, A. M.; PÉREZ, K.; SANTAMARIÑA-RUBIO, E.; MARÍ-DELL'OLMO, M.; TOBIAS, A. (2010). «Effectiveness of speed enforcement through fixed speed cameras: a time series study». *Injury Prevention*, núm. 16(1), p. 12-16.
- PÉREZ, K.; MARÍ-DELL'OLMO, M.; BORRELL, C.; NEBOT, M.; VILLALBÍ, J. R.; SANTAMARIÑA, E.; TOBIAS, A. (2009). «Impact of relaxing licensing requirements for motorcycle driving on traffic injuries: a time series analysis». *Bull World Health Organ*, núm. 87, p. 497-504, doi:10.2471/BLT.08.051847.
- PÉREZ, K.; MARÍ-DELL'OLMO, M.; TOBIAS, A.; BORRELL, C. (2007). «Reducing road traffic injuries: effectiveness of speed cameras in an urban setting». *Am J Public Health*; núm. 97(9), p. 1632-1637.
- PÉREZ, K.; NOVOA, A.; SANTAMARIÑA, E.; MARÍ-DELL'OLMO, M.; BORRELL, C. (2007). «Evaluación del permiso por puntos en la ciudad de Barcelona». *Gaceta Sanitaria*, núm. 21 (Extraordinario, 2), p. 15. Congreso SESPAS, Barcelona 2007 (Comunicación Oral).
- PÉREZ, K.; SANTAMARIÑA, E.; NOVOA, A.; OLABARRIA, M.; BORRELL, C. (2010). «Evaluación de la efectividad de las "zonas 30" en la reducción de lesiones por accidente de tráfico en Barcelona». XXVIII Reunión Científica Anual de la Sociedad Española de Epidemiología, València. *Gaceta Sanitaria*, núm. 20 (Especial Congreso).
- PHYSICAL ACTIVITY GUIDELINES ADVISORY COMMITTEE (2008). *Physical Activity Guidelines Advisory Committee Report, 2008*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, 2008. <http://www.health.gov/PAGuidelines/Report/> [Consulta: 30 de juliol de 2010]
- SUBIRATS J. (2009). «Les polítiques públiques a Barcelona 1980-2008. Una proposta de balanç». *A La Salut a Barcelona 2008*. Barcelona: Agència de Salut Pública de Barcelona.
- THE TRANSPORT AND HEALTH STUDY GROUP (THSG) (1991). *Health on the move. Policies for health promoting transport. The policy statement of the Transport and Health Study Group*. Public Health Alliance (ISBN 1 873514 04 2).
- US DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES (1996). *Physical Activity and Health: A Report of the Surgeon General*. Atlanta, GA: US Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion. <http://www.cdc.gov/nccdphp/sgr/pdf/execsumm.pdf> [Consulta: 30 de juliol de 2010]

La planificació d'equipaments com a eina per a la millora de la qualitat urbana

Sergi Cuadrado, Maite Espinach i Laia Pellejà. Activa Prospect¹

Contextualització

Avui dia, les zones urbanes han de presentar uns paràmetres determinats de qualitat, tal com es dicta des dels actuals plantejaments urbanístics. En aquest sentit, com sovint s'ha assenyalat (per exemple Muñoz, 2008), els equipaments i els serveis públics constitueixen el nucli del desplegament de la infraestructura social en el territori i són un dels elements que esdevenen clau a l'hora de configurar espais urbans integrats tant socialment com cultural. És per això que, des de l'Administració, cada cop més s'afronta el repte de proveir els teixits urbans d'aquells equipaments adequats a les necessitats de la ciutadania; un fet que, al mateix temps, ha de contribuir a la constitució de teixits urbans sòlids i que vagin més enllà de la mera urbanització (*urbs*) per a constituir una autèntica ciutat, entesa com un espai social col·lectiu (*civitas*).

Així s'expressa, de forma clara, en el contingut de la Llei d'urbanisme:² «Les administracions urbanístiques han de vetllar perquè la distribució en el territori dels àmbits destinats a espais lliures i a equipaments s'ajusti a criteris que en garanteixin la funcionalitat en benefici de la col·lectivitat». En la mateixa línia, en relació amb les darreres legislacions en matèria urbanística, entre els requisits que han de complir les Àrees Residencials Estratègiques (ARE³), impulsades en els darrers anys per la Generalitat de Catalunya, es troba el de disposar d'«una dotació suficient de sòl amb destinació al sistema d'espais lliu-

res i d'equipaments [...], i un adequat dimensionament dels serveis per fer front als requeriments generats per la nova població dins de la pròpia actuació». També es puntualitza, en aquest mateix sentit, que l'Administració actuant haurà d'assumir el «cost de construcció dels equipaments previstos, el qual s'ha de dur a terme simultàniament amb la urbanització de l'àrea i la construcció dels habitatges». Igualment, el Programa de Barris i Àrees Urbanes d'Atenció Especial, impulsat per l'Administració pública de Catalunya, també presta una atenció especial a la qüestió dels equipaments. Així, com es pot veure a la Llei de barris, aprovada l'any 2004,⁴ una de les situacions que poden caracteritzar aquestes àrees urbanes d'atenció especial és, precisament, la persistència de dèficits d'equipaments. En conseqüència, el programa contempla, entre les possibles intervencions per realitzar en el marc dels projectes d'intervenció, la provisió d'equipaments per a ús col·lectiu que, així mateix, s'espera que —juntament amb els espais públics— esdevinguin factors de desenvolupament social i personal, generadors de teixit social i cultural, així com elements afavoridors de la cohesió social i cultural.

Aquesta situació, l'actual, contrasta amb aquella que es va viure a finals del règim dictatorial i a l'inici de la democràcia, amb la recuperació de la gestió democràtica dels ajuntaments, que van haver de fer front a importants dèficits i mancances en matèria d'equipaments, heretats del període anterior (Ferrer i

Sabaté, 1999; Muñoz, 2006). En aquest sentit, els darrers anys de la dictadura es caracteritzen per la gran concentració de població en les àrees urbanes centrals, per l'aparició d'extenses perifèries urbanes (trames suburbanes, polígons d'habitatges o àrees d'urbanització marginal) i per les greus mancances en matèria d'infraestructures i equipaments (Ferrer i Nel·lo, 1991; Ferrer, 1997; Carreras, 2002). Cal tenir en compte, així mateix, que durant aquests anys es va assistir al fort dinamisme del moviment associatiu de caràcter veïnal, que ja des de finals

1. Activa Prospect és una organització que ofereix serveis de recerca aplicada i assistència tècnica per a la implementació de polítiques i projectes de caire socioeconòmic per a organitzacions dels sectors públic i privat. Els serveis d'Activa Prospect s'emmarquen, principalment, al voltant dels cinc àmbits temàtics següents: l'empresa i l'activitat econòmica, el treball i l'ocupació, l'educació i la qualificació professional, el territori i l'urbanisme i les persones. Maite Espinach n'és la directora i Laia Pellejà i Sergi Cuadrado en són investigadors/consultors, entre altres. Per a més informació sobre Activa Prospect, podeu consultar-ne el web: <http://www.activaprospect.cat>

2. Tal com es pot llegir en el darrer text refós, Decret legislatiu 1/2010, de 3 d'agost, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'urbanisme, que substitueix l'anterior del 2005.

3. Les Àrees Residencials Estratègiques (ARE) són actuacions residencials d'interès supramunicipal, promogudes per la Generalitat de Catalunya per tal de sufragar determinants dèficits de sòl d'ús residencial, amb l'objectiu de contribuir a fer efectiu el dret a l'habitatge de la ciutadania. Són regulades a través del Decret Llei 1/2007, de 16 d'octubre, de mesures urgents en matèria urbanística, els preceptes del qual han estat incorporats recentment al text refós de la Llei d'urbanisme esmentat amb anterioritat.

4. Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial.

del franquisme reivindicava la dotació d'equipaments bàsics (escoles, centres de salut, instal·lacions esportives, residències per a gent gran, etc., que eren vistos com l'element que reforçaria el cos social dels barris o les ciutats), i que va tenir un paper decisiu en el procés de transformació urbanística d'aquells anys (Huertas, 1997; Domingo i Bonet, 1998).

Com s'ha assenyalat, actualment les administracions públiques treballen per proveir d'una adequada dotació d'equipaments i serveis ciutats, pobles, barris o altres nuclis, de manera que aquesta estigui en consonància amb la seva demografia, i sota paràmetres com ara la localització de la població, les seves demandes i necessitats o l'existència d'uns límits de qualitat sobre la base d'uns estàndards o referents.⁵

En aquest sentit es pot parlar, en primer lloc, dels diferents plans sectorials, com ara els que elaboren els diversos departaments de la Generalitat de Catalunya, en àmbits que són de la seva competència (el Mapa Escolar, en les seves diferents edicions, el Pla Director d'Instal·lacions i Equipaments Esportius, el Pla d'Equipaments Culturals de Catalunya, etc.), però també els que s'han realitzat, sovint, en l'àmbit municipal (plans d'equipaments juvenils, plans directores d'equipaments esportius, plans municipals de biblioteques, plans d'actuació local en matèria de serveis socials, etc.).

A banda d'aquesta planificació de tipus més sectorial, o temàtic, també s'ha anat desenvolupant progressivament una

planificació més global, de caire integral, empenya des de les administracions locals, conscients del fet que la provisió d'equipaments té una gran incidència sobre la qualitat de vida de la ciutadania i la cohesió social dels municipis, al mateix temps que té un gran impacte econòmic sobre els pressupostos municipals, i que per això cal planificar-ne la implantació, partint d'un coneixement acurat i amb visió de futur (Figuerola, Vilà i Bobi, 2007a; Montalbo, 2010). Aquest esforç planificador s'ha concretat, sovint, en la figura dels plans directores d'equipaments, com els que han elaborat alguns municipis (per exemple, Sant Pere de Ribes o Montmeló), i que recull les necessitats i disponibilitats municipals en matèria d'equipaments, al mateix temps que proposa un pla d'actuacions, amb diferents terminis, per tal d'adequar les dotacions existents o crear-ne de noves (Montalbo, 2010), així com en l'elaboració del Pla d'equipaments de Barcelona (Figuerola, Vilà i Bobi, 2007; Figuerola, Bobi i Sánchez, 2007).

En aquest context, de la constitució d'uns teixits urbans de qualitat i el paper que hi té la planificació dels equipaments, s'emmarca el conjunt de treballs interdisciplinaris que aquí es presenten, i que giren a l'entorn de la caracterització poblacional i el diagnòstic i la proposta dimensionada de nous equipaments.

Aspectes metodològics

Els estudis de detecció de necessitats d'equipaments es basen en una metodologia de treball pròpia, elaborada per Activa Prospect, que integra les

òptiques territorial, urbanística i social. Aquest tipus d'estudis, en el seu inici, van respondre a una demanda força concreta, que era realitzar una prospecció de les característiques poblacionals i les necessitats d'equipaments derivades de la intervenció en àrees molt determinades, generalment afectades per una forta transformació urbanística. Per això, en aquell moment, es va recórrer a l'estudi de diferents projectes, com a referències comparatives, extrets, entre d'altres, de l'experiència holandesa (Espinach *et al.*, 2005); uns aspectes en els quals els Països Baixos tenen una tradició llarga i reeixida.⁶

5. Tot i que cada vegada apareixen nous reptes, relacionats amb qüestions com la nova ciutadania (Zapata, 2009) o les relacions de gènere (Quintana, 2009), entre altres, que també s'han de considerar en la concepció i la planificació dels equipaments.

6. A tall d'exemple, es poden mencionar els casos de les ciutats d'Enschede i Hengelo, on es van dur a terme ambiciosos projectes de reconversió de zones industrials. En el cas d'Enschede, es tractava d'una zona propera al centre (Roombeek), principalment d'indústria tèxtil, que passava a acollir usos residencials, activitat econòmica i activitat social. El resultat del procés, que va incorporar un component important de participació (unes tres mil persones), va ser la previsió d'equipaments com ara un centre de serveis a les persones, un centre de cultura, un viver d'empreses i un institut de noves tecnologies. En el cas del projecte de Hart Van Zuid (Hengelo), l'àrea d'intervenció havia estat ocupada predominantment per la metal·lúrgia, i en quedar en estat d'abandonament es volia orientar cap a un ús que combinés l'activitat econòmica (amb set mil nous llocs de treball), la residència i les funcions socials. Els equipaments finalment previstos, també a través d'un important procés de participació, van ser de tipus cultural i de lleure, comunitari i de salut i de promoció econòmica, entre altres.

En un projecte d'aquest tipus, a l'hora d'abordar els aspectes metodològics, cal plantejar, en primer lloc, una sèrie de qüestions de conceptualització (definicions, referències, etc.). Dos aspectes a destacar, en aquest sentit, són l'organització dels equipaments en diferents àmbits d'intervenció o la seva classificació tipològica en funció de la major o menor proximitat dels serveis que ofereixen.

Quant als àmbits d'intervenció, segons Esteban (2007), els equipaments col·lectius generalment es classifiquen en equipaments docents, assistencials, sanitaris, esportius, culturals, cívics, religiosos, recreatius, administratius, de seguretat i comercials (quan es tracta de mercats públics). D'altra banda, en el catàleg que s'inclou en el conjunt de materials del Pla d'equipaments de Barcelona es defineixen onze àmbits d'intervenció (accés a la cultura, promoció social i associativa, accés a l'ensenyament i a l'educació, foment de l'esport, atenció sanitària, atenció i inclusió social, accés al món laboral, informació i tramitació, comerç, sostenibilitat i seguretat) (Figuerola, Vilà i Bobi, 2007) que, a la pràctica, constitueixen una actualització dels definits en el Pla General Metropolità (1976): docents, sanitaris i assistencials, culturals i religiosos, esportius i recreatius, abastiments i subministraments, tècnics, administratius i de seguretat. Així, en els treballs elaborats per Activa Prospect, tot i que amb una certa variació, els equipaments han tendit a classificar-se en vuit àmbits, que en bona

part coincideixen amb els del catàleg plantejat pel Pla d'Equipaments de Barcelona, tot i que suposen una certa adaptació respecte d'aquells. Serien els següents: cultura, promoció social i associativa, educació, foment de l'esport, salut, atenció i inclusió social, accés al món laboral i altres equipaments. En tot cas, com assenyalava Esteban (2007), es tracta d'usos de caràcter col·lectiu, la implantació dels quals es veu dificultada per la mateixa lògica dels mercats del sòl i immobiliari.

Per altra banda, diversos autors (Esteban, 2007, Figuerola, Vilà i Bobi, 2007) han assenyalat que hi ha diferents tipologies d'equipaments en funció del grau de proximitat i especialització dels serveis que presten. Val a dir, en aquest sentit, que en els estudis d'Activa Prospect, els equipaments s'han diferenciat, generalment, entre aquells que són més de proximitat, per donar servei bàsicament a les persones que resideixen al propi barri, i aquells que es consideren d'escala urbana, i que serien d'ús per a les persones que resideixen al conjunt de la ciutat o més enllà.

Un cop plantejades aquestes dues qüestions, per tal de definir les necessitats d'equipaments a la zona de transformació urbanística, es parteix de la prospecció demogràfica i la caracterització social de la població que es preveu que ha de residir a les noves zones urbanes. Aquest exercici de prospecció demogràfica es fa sobre la base de l'anàlisi d'una sèrie de factors urbanístics (nombre d'habitatges, superfície mitja-

na d'aquests, percentatge d'habitatge protegit, percentatge d'habitatge buit, etc.) i sociodemogràfics (població, tipus de llar, nivell d'estudis, taxa d'activitat, etc.) en diferents referents territorials i residencials. En aquest sentit, generalment, es consideren les zones contigües, altres zones de creació recent i el conjunt de la ciutat.

De forma paral·lela, es duu a terme el recull i l'inventari dels equipaments actuals i futurs (aquells que estan en previsió i/o en construcció), organitzats segons els diferents àmbits (cultura, promoció social i associativa, educació, etc.), i que inclou la validació a través del treball de camp. Aquest inventari es realitza amb el suport de diferents formats (documentació, base de dades, cartografia en format paper i digital, etc.). Quant a la cartografia, es genera una sèrie de mapes que representen la localització dels equipaments, per als diferents àmbits.

Un cop determinats el nombre i les característiques de la nova població resident, d'una banda, i el nombre d'equipaments, així com les previsions de nous, dels diferents àmbits de l'altra, es procedeix a l'aplicació de les normatives, els criteris i estàndards vigents (prèviament recollits i sistematitzats a través de l'anàlisi normativa i de les referències comparatives), que són aplicats a la nova població que es preveu que tindrà l'àrea d'anàlisi.

Amb tots aquests elements, es realitza una proposta de necessitats d'equipaments que se sotmet, en primer lloc, a

un contrast tècnic, pels equips responsables de la gestió dels equipaments de l'Administració competent i, posteriorment, a la realització d'un procés participatiu i d'implicació de la ciutadania, que permet la incorporació de les seves visions i/o opinions a la proposta; un fet que, per altra banda, facilita el coneixement i la identificació de la població amb els nous barris i la seva integració a la ciutat. A través d'aquests processos s'acaben definint els nous equipaments que finalment són proposats (el nombre, la tipologia, la superfície necessària, etc.) així com l'establiment de la prioritat que han de tenir.

Presentació de casos

A continuació, es presenta una selecció de quatre casos d'entre la desena d'estudis realitzats fins ara, destacant-ne aquells elements que s'han considerat de més interès. Els tres primers per veure l'evolució de la població i les seves necessitats d'equipaments en casos diferenciats; una zona urbana en profunda transformació, una zona de nou creixement residencial (ARE) i una zona urbana consolidada demogràficament i urbanística. El quart cas se centra en un aspecte de caire més metodològic, que és incloure la participació en els processos de planificació.

La Marina de la Zona Franca: prospectiva demogràfica en un cas de renovació urbana en profunditat

La Marina de la Zona Franca, amb una superfície de 72 hectàrees i amb usos

industrials predominants, es transformarà en una zona mixta d'usos compatibles residencials i productius amb espais públics i equipaments. Està situada a Barcelona en la zona limítrofa amb l'Hospitalet del Llobregat en una posició de centralitat respecte a l'àmbit metropolità (figura 1).

L'anàlisi de les necessitats d'equipaments a la Marina de la Zona Franca, realitzada l'any 2005 com a estudi preliminar per al planejament urbanístic, és un exemple de planificació d'un territori que es pretén transformar en profunditat, en el qual, partint del seu caràcter industrial,

es preveu la construcció de 10.870 nous habitatges.

Per quantificar i caracteritzar la nova població que hi residirà s'ha realitzat un treball prospectiu que té en consideració les característiques de les zones urbanes contigües, la dinàmica global de la ciutat de Barcelona i les noves àrees de creixement i transformació recent a la ciutat.

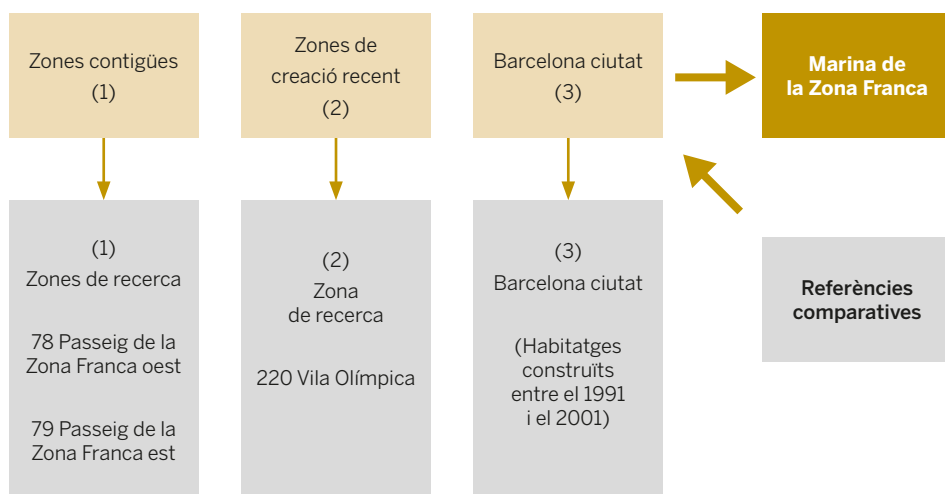
Es basa en la hipòtesi que la composició del nou barri de la Marina respondrà a una combinació dels diferents referents que s'han seleccionat prèviament; als quals s'atribueix diferents graus d'incidència (figura 2 a la p. seg.).

Figura 1. Àrea d'estudi del projecte de la Marina de la Zona Franca

Nota: Delimitada entre el carrer del Foc i les vies ferroviàries i el carrer de la Metal·lúrgia fins a Montjuïc.
Font: Ajuntament de Barcelona. Sector d'Urbanisme.

Figura 2. Model utilitzat en la prospecció demogràfica de la Marina de la Zona Franca

Font: Espinach et al., 2005.

En síntesi, es considera que una zona de nova construcció és previsible que prengui trets característics de la població que resideix en els habitatges de nova construcció de la ciutat. Pel fet que els habitatges es construeixen en una zona de nova urbanització és probable també que la nova població sigui comparable amb la Vila Olímpica, que seria el referent més actual a la ciutat pel que fa a nova urbanització, amb una trajectòria suficientment consolidada, des d'un punt de vista demogràfic, econòmic, social, etc. Finalment, la localització de la zona de la Marina en el seu context més immediat, la Zona Franca, també en determinarà amb més o menys intensitat algunes característiques sociodemogràfiques.

Tanmateix, el mètode de prospecció ha contemplat tres hipòtesis alternatives que donen un major o menor valor a la contribució dels referents a la definició del nou barri. Així, s'han assignat diferents pesos (o proporcions) a cada un d'aquests referents, de manera que la configuració socioeconòmica dels habitatges de nova construcció es constitueix com el referent més important. Tanmateix, el referent de la Vila Olímpica també té una aportació rellevant a la configuració del nou barri. Finalment, es considera que les zones contigües, tot i que corresponen al context territorial en què s'emmarca la Marina, tenen un pes menor.

A partir d'aquestes tres alternatives es realitza un conjunt de tests o anàlisis de sensibilitat amb l'objectiu de

comprovar la robustesa del mètode i la sensibilitat de les estimacions vers el sistema de càlcul establert.

Amb els resultats obtinguts es realitza la caracterització de la població resident a la Marina de la Zona Franca, que s'estima que serà de pels volts de vint-i-dues mil persones, de les quals aproximadament una de cada cinc es trobaran en edat escolar, mentre que el col·lectiu de gent gran en representarà poc més d'una desena part. De la mateixa manera, es preveu que pràcticament tres quarts parts de la població viurà en llars de tres o més persones, que les parelles amb fills i filles menors d'edat representaran pels volts del 30% de les llars, que predominarà un perfil de qualificació més aviat alt i que s'observaran unes taxes d'activitat femenina elevades.

Vallbona. Quins equipaments requereix una ARE?

Aquest projecte, realitzat l'any 2008 per encàrrec de l'agència Barcelona Regional, ha tingut com a objectiu aportar elements d'anàlisi de les necessitats d'equipaments públics en el marc del procés de redacció del Pla Director urbanístic de l'Àrea Residencial Estratègica (ARE) de Vallbona, una de les àrees residencials estratègiques impulsades per la Generalitat de Catalunya.

El pla, aprovat el març del 2009, reordena urbanísticament el barri, situat al límit septentrional de Barcelona, al mateix temps que en planteja un important creixement, tant en habitatges

com en població. Com s'ha assenyalat anteriorment, entre les característiques de les ARE hi ha el fet de disposar d'una dotació suficient d'equipaments adequats als requeriments de la nova població que hi ha de residir. En aquest sentit, la funció de l'estudi, que s'ha inclòs com a annex al Pla Director urbanístic de l'ARE, ha estat quantificar i determinar la nova caracterització demogràfica de la zona, un cop realitzades les actuacions urbanístiques, atès que l'ARE de Vallbona, en la trentena d'hectàrees que ocupa, ha d'acollir uns dos mil habitatges, bona part dels quals seran de protecció oficial.

Per tant, a diferència d'altres projectes, com el de la Marina de la Zona Franca, el projecte es desenvolupava sobre una àrea que s'ha de constituir de bell nou, ja que la zona on s'ha de constituir l'ARE està conformada actualment, en la seva major part, per espais lliures, bona part d'ells dedicats a l'activitat agrícola, en l'explotació que es coneix com l'horta de la Ponderosa. S'ha tractat, doncs, de planificar la dotació d'equipaments, des del mateix inici de la transformació urbanística; una dotació que, per tant, s'hauria d'afegir a la xarxa actual d'equipaments del territori de l'entorn.

Cal assenyalar, tanmateix, les característiques especials del barri de Vallbona, tant pel que fa a la configuració territorial, que queda com una zona segregada i de difícil accés, per les condicions orogràfiques i les importants barreres infraestructurals (autopistes, ferrocarril, etc.),

com en relació amb la seva estructura urbana, amb dos models d'urbanització molt diferents (edificacions unifamiliars d'autoconstrucció i blocs de pisos de caràcter social), així com pel fet de ser una zona eminentment residencial, però, al mateix temps, presentar un volum de població molt minso (unes mil tres-centes persones), almenys en el context territorial en què es troba. En aquest sentit, l'ARE es planteja, a més, conferir al barri una massa crítica de població suficient que li permeti, entre altres coses, tenir una dotació d'equipaments adequada, com un instrument per integrar Vallbona en l'estructura urbana de la resta de la ciutat, i és per això que l'estudi de les necessitats d'equipaments s'ha enfocat en la línia de preveure majors continuïtats i connexions viàries amb les trames urbanes de l'entorn, per tal de millorar la mobilitat entre barris. Al mateix temps, s'ha plantejat que la construcció de nous equipaments que possibilita la transformació urbanística serveixi per a pal·liar alguns dels dèficits existents, en determinades tipologies d'equipaments, a l'àrea territorial propera. D'aquesta manera, l'estudi abasta un territori més ampli que el del barri mateix, atès que per planificar les necessitats de l'ARE es fa necessari valorar també la demografia i els equipaments existents a les zones contigües (figura 3, a la pag. seg.). Així, a més del de Vallbona, s'han tingut en compte també els barris de Ciutat Meridiana, Torre Baró i Trinitat Nova, del districte de Nou Barris, i el de Trinitat Vella, del districte de Sant Andreu.

El procés, en definitiva, ha servit per definir els diferents equipaments que finalment es construiran a Vallbona, que són una escola bressol, un institut de secundària, un centre cívic, una residència d'avis i una zona esportiva, entre altres. En aquest sentit, tot i que —com s'ha assenyalat— la voluntat del projecte ha estat integrar urbanísticament la zona d'intervenció, tot potenciant les relacions amb els barris de l'entorn, i per això en l'anàlisi realitzada no s'ha considerat l'ARE com un element aïllat, sinó que s'ha analitzat la situació també als barris veïns, finalment en els resultats s'han deixat sentir les característiques territorials especials del lloc, sobretot pel que fa als equipaments més de proximitat. D'aquesta manera, en el cas d'alguna de les tipologies, a l'hora d'avaluar la necessitat de la dotació també s'han tingut en compte, en termes més qualitius, aspectes com les particularitats orogràfiques o l'efecte barrera de les vies de comunicació. També s'hi preveu, per a respectar les condicions preexistents del lloc, la constitució de zones amb horts urbans, amb funcions recreatives i educatives.

Nou Barris: la projecció demogràfica com a base per la planificació dels equipaments en un territori dinàmic de cent setanta mil habitants

El projecte, realitzat en el període 2008-2010, per al districte de Nou Barris, ha identificat i caracteritzat les necessitats d'equipaments del districte en l'horitzó

2020, sobre la base d'una informació sòlida i robusta sobre quina serà l'evolució demogràfica, i a partir de l'anàlisi aprofundida de la situació dels equipaments i els estàndards i criteris referents a la seva planificació.

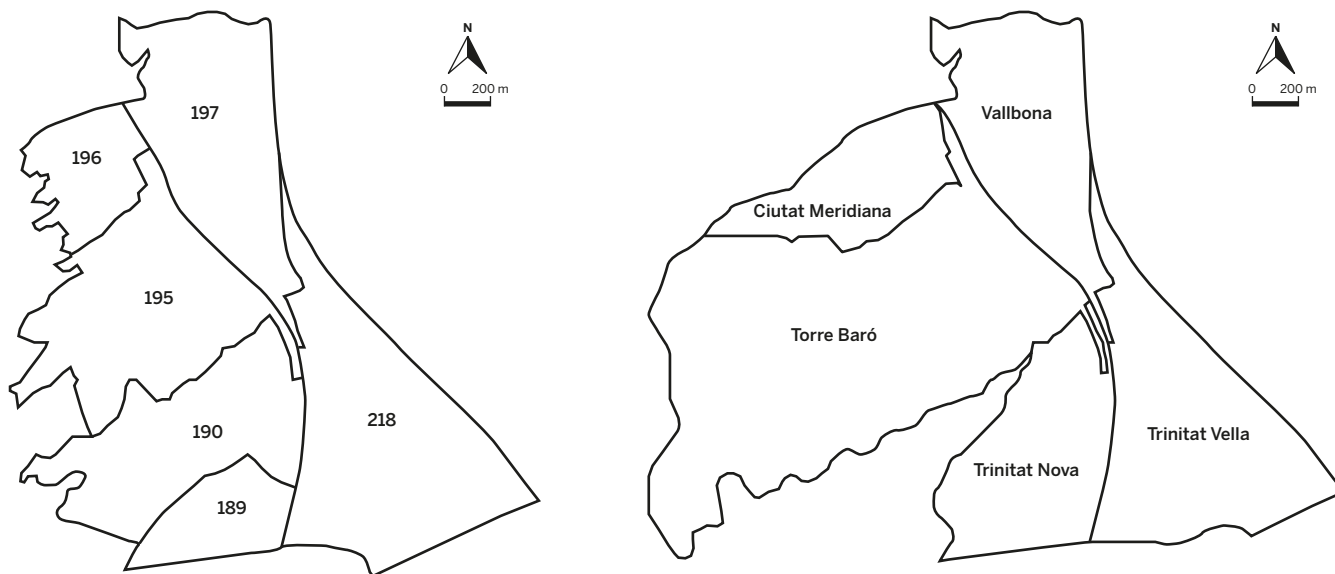
A diferència d'altres projectes, en què la prospecció demogràfica s'ha fet sobre la base de l'anàlisi d'una sèrie de factors urbanístics i sociodemogràfics, en diferents referents territorials i residencials, en aquest cas la planificació dels equipaments s'ha realitzat a partir d'una projecció demogràfica, de tipus més clàssic, sobre quina ha de ser l'evolució del conjunt del districte pel

que fa a la població, tenint en compte la dinàmica demogràfica recent, així com les transformacions urbanístiques en curs (ARE de Vallbona, promocions d'habitatge a Torre Baró, etc.), que comporten la incorporació de nova població a la zona. Així, la projecció demogràfica ha donat com a resultat la població del districte l'any 2020, desagregada per sexe i edat;⁷ un aspecte que resulta molt útil en el cas de la planificació dels equipaments, atès que bona part van dirigits a la població d'unes franges d'edat determinades, com passa en el cas dels diferents centres educatius o dels equipaments per

a l'atenció de la gent gran. Val a dir que, en aquest sentit, el fet de treballar amb un districte, és a dir, amb una unitat administrativa inframunicipal, suposa una dificultat addicional a l'hora d'obtenir determinades informacions; un fet que obliga a aproximar algunes de les dades a partir de les del conjunt de la ciutat.

7. El mètode utilitzat per la projecció ha estat el que es coneix com a mètode dels components, que es basa en l'anomenada equació compensadora, a través de la qual s'obté l'evolució de la població en el futur sobre la base de la combinació dels diferents fenòmens demogràfics, és a dir, naixements, defuncions, immigracions i emigracions.

Figura 3. Zones de recerca i barris utilitzats per a la prospecció demogràfica i l'anàlisi d'equipaments en el projecte de Vallbona

Antigues zones de recerca petita vigents fins al 2008. Utilitzades com a base d'anàlisi de la població.

Font: Espinach et al., 2008c.

Barris, nova distribució territorial vigent des del 2008. Utilitzada com a àmbit d'anàlisi dels equipaments.

Els resultats obtinguts amb la projecció, tot i el context d'alentiment dels fluxos migratoris, esbossen un escenari de creixement moderat però progressiu, ja que es preveu que disminuiran les entrades però també les sortides, que se situaran per sota, amb la qual cosa creixerà la població. Així mateix, la projecció demogràfica planteja una població per al districte, l'any 2020, en què es recupera bastant la forma de piràmide més clàssica, a diferència de l'actual, que presenta una forma més acampanada (figura 4). El motiu és el descens en la proporció de població en edats molt avançades, de la qual, actualment, Nou Barris té un component important, i que serà reemplaçada pels grups d'edat que ara tenen entre 50 i 65 anys, que són comparativament menys nombrosos. Al mateix temps, la piràmi-

de s'eixamplarà en els grups d'edats intermèdies, tant per l'elevat contingent de població que actualment hi ha, com pel fet que les persones que arribaran al districte respondran a aquest perfil d'adults-joves.

L'estudi abasta la totalitat del districte, de manera que s'ha considerat en l'anàlisi tant de la demografia com dels equipaments el conjunt dels tretze barris que el componen. Aquest és un fet força rellevant, ja es tracta d'una unitat territorial d'una grandària considerable, amb una extensió de 8 km² i un volum de població que s'apropa al cent setanta mil habitants, superior al de la gran majoria dels municipis de Catalunya.

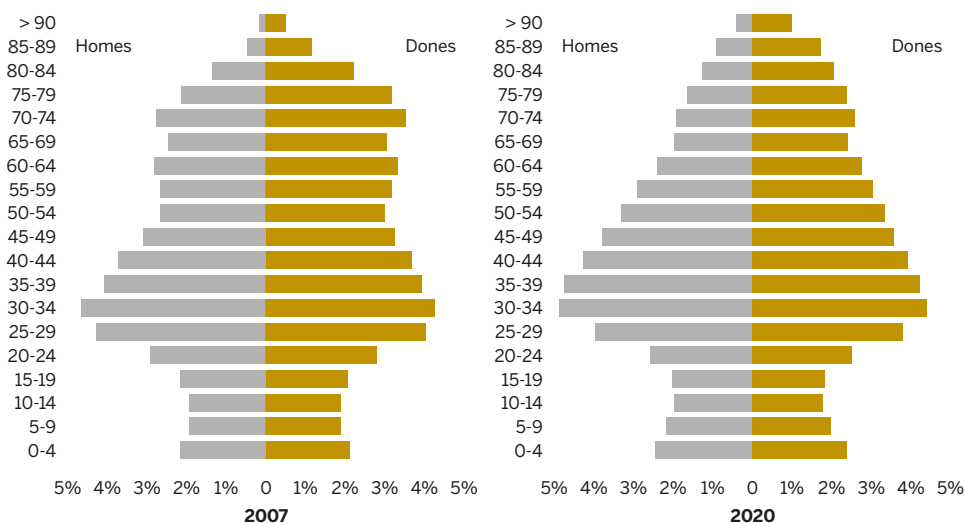
Cal tenir en compte, així mateix, que els tretze barris que formen part del districte conformen unitats força

diferenciades, des del punt de vista territorial, per la configuració orogràfica i el pas de nombroses infraestructures de gran capacitat, però també des del punt de vista social, ja que presenten una forta personalitat, que es reflecteix —en tots els casos— en un gran dinamisme social, amb l'existència d'un ric teixit associatiu integrat per entitats que, en bona part, tenen una trajectòria que es remunta al principi de la democràcia, a les quals posteriorment se n'hi han afegit de noves, que incorporen altres sensibilitats. En aquest sentit, al llarg del treball s'ha desenvolupat un procés participatiu a través del qual una representació del teixit associatiu del districte —amb membres de la Coordinadora d'Entitats de Nou Barris, així com de diverses entitats— ha pogut participar, juntament amb els equips responsables de la gestió dels equipaments del districte, en el debat i el contrast de la proposta de nous equipaments. D'aquest procés, finalment, n'ha sorgit una proposta de trenta-tres nous equipaments públics, corresponents als diferents àmbits: cultural, educatiu, esportiu, etc.

Les Corts: la participació ciutadana en la planificació dels equipaments

La finalitat d'aquest treball ha estat disposar d'elements per tal de donar suport a la planificació dels equipaments derivats d'una sèrie de promocions d'habitatge al districte de les Corts. No obstant això, l'estudi ha abastat el conjunt del districte, pel fet que per planificar les necessitats d'equipaments

Figura 4. Nou Barris: estructura d'edats de la població (2007 i 2020)

Font: Pongiluppi et al., 2010.

de la suma de les diferents promocions (Colònia Castells, Torre Melina, carrer d'Anglesola) cal valorar tant la demografia com els equipaments de tot el conjunt, a més de perquè l'enfocament de l'estudi ha estat el de preveure per al districte una adequada dotació d'equipaments públics, analitzant els possibles dèficits que hi pogués haver en el conjunt, per tal de garantir la igualtat en l'accés de la població a aquests equipaments.

I és que cal tenir en compte, en aquest sentit, les característiques socioterritorials peculiars del districte, que aglutina els barris de les Corts, La Maternitat i Sant Ramon i Pedralbes, per una sèrie d'elements com ara la seva composició socioeconòmica —força diferenciada, entre els diferents barris—, la nombrosa oferta d'equipaments privats en alguns dels àmbits d'inter-

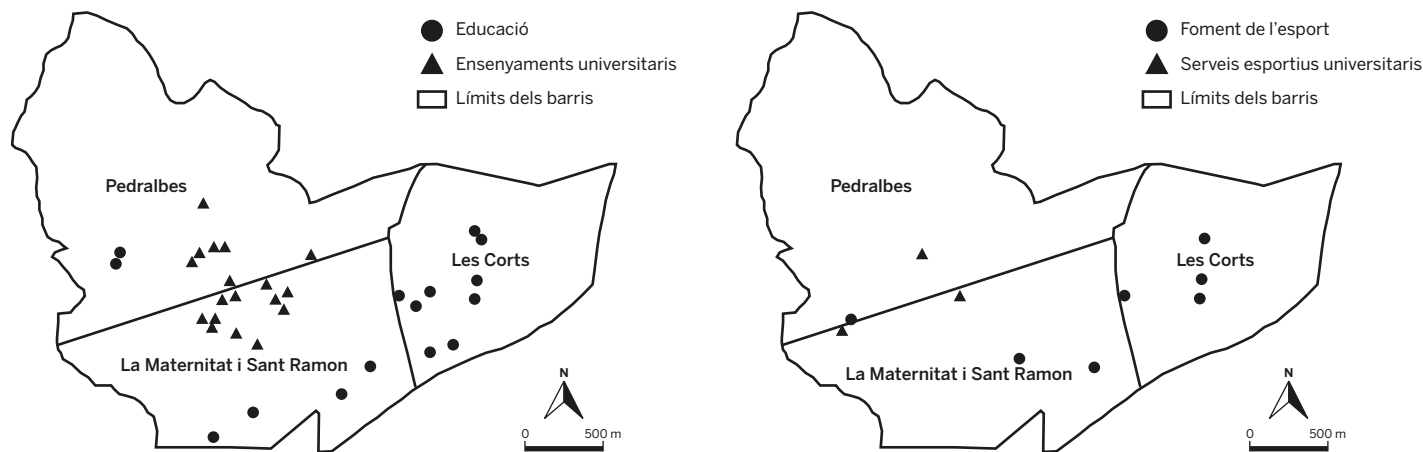
venció (per exemple, l'educatiu, però també l'esportiu) i la gran quantitat de sòl ocupada per equipaments públics i privats de diversa índole (universitaris, esportius, etc.). Des d'aquest punt de vista, l'estudi és un exemple de com, en ocasions, la planificació serveix per mirar de pal·liar determinats desajustos.

Un altre aspecte a destacar del treball són algunes de les solucions a les quals s'ha arribat, a través de les diferents reunions tècniques, en relació amb les propostes d'alguns dels àmbits d'intervenció, com l'educació i el foment de l'esport (figura 5). Així, en el cas dels equipaments educatius, s'ha proposat la construcció d'un nou centre integrat per a la franja de 3 a 18 anys, que inclouria una escola bressol, una escola (de dues línies) i un institut (de tres línies); un fet, el de situar tres centres educatius en un mateix recinte,

que suposa un cert estalvi de sòl, a més de ser una opció educativa d'interès. Per la seva banda, dins de l'àmbit del foment de l'esport, s'ha plantejat la integració de dos dels equipaments proposats, una piscina amb gimnàs i un pavelló cobert, en un únic equipament, tot disposant les diferents instal·lacions en alçada, per tal de minimitzar-ne els requeriments de sòl; un fet, aquest, especialment útil en el context de ciutats com Barcelona, per la dificultat de disposar de solars d'una certa magnitud en determinades trames urbanes.

Finalment, el projecte ha gaudit d'un interessant procés de participació ciutadana, dut a terme amb les entitats de les Corts, molt mobilitzades arran del projecte de reordenació del sòl ocupat per algunes de les instal·lacions del FC Barcelona. A través d'aquest procés s'ha posat un èmfasi especial en els

Figura 5. Districte de les Corts: equipaments públics dels àmbits d'educació i de foment de l'esport

Font: Espinach et al., 2009a.

àmbits de promoció social i associativa, educació, salut i atenció i inclusió social. La participació ha consistit en la celebració de diferents sessions de treball, al llarg de les quals s'han recollit els comentaris i suggeriments dels representants de les entitats. També s'ha realitzat la recepció d'aportacions i comentaris realitzats amb posterioritat a cada una de les sessions, la valoració i anàlisi del contingut de totes elles, la confrontació amb les consideracions tècniques al respecte i, finalment, la inclusió —si era el cas— de les propostes en el document final del projecte. En aquest sentit, s'han incorporat aspectes com ara la inclusió d'una segona residència amb centre de dia per a gent gran, d'una nova llar residència per a persones amb discapacitat intel·lectual, d'un centre de teràpia ocupacional o d'una sala d'estudi oberta en un dels instituts ubicats al barri de Pedralbes. Així, la proposta ha constatat finalment de vint-i-quatre nous equipaments, plantejats per als diferents àmbits d'intervenció.

Consideracions finals

La planificació dels equipaments és una eina necessària en els processos de desenvolupament territorial i és una de les claus per la imbricació entre l'urbanisme i les dinàmiques poblacionals. La funció principal és encaixar els espais comunitaris —que ofereixen serveis a una població determinada— amb les necessitats de la ciutadania. Alhora, pot tenir un caràcter equilibrador i

compensatori del territori, ja que en distribueix els equipaments segons les disponibilitats de sòl i en coherència amb el tipus de servei que s'ofereix.

L'objectiu és dotar equitativament el territori dels equipaments necessaris, corregint dèficits existents i projectant els requeriments d'espais col·lectius en un marc de treball viable i en el context de la societat del benestar actual.

La planificació cal entendre-la a mitjà-llarg termini, com un procés viu que evoluciona a mesura que es va implementant, però cal disposar-ne a priori, com a full de ruta sobre el qual es poden produir ajustos i modificacions.

Es tracta d'una visió integral, que requereix una anàlisi objectiva per fonamentar quantitativament les necessitats, a la vegada que cal fer-ne una lectura més qualitativa en funció d'aspectes específics del mateix context socioterritorial.

Per a l'anàlisi objectiva, un pas essencial en la planificació dels equipaments és la caracterització demogràfica i el perfil poblacional que s'estima per a la zona d'estudi; un segon aspecte és l'aplicació dels criteris normatius i dels estàndards de referència existents. Així mateix, cal tenir en consideració els objectius de cobertura que s'han fixat en alguns àmbits com, per exemple, en el cas de les places de residència pública per a gent gran.

L'anàlisi qualitativa es fonamenta en una visió global de l'àrea d'estudi i la seva interacció amb el territori contigu. Hi ha dos elements per emprar, que

són el contrast tècnic amb les persones responsables de la planificació sectorial a una escala territorial més àmplia, i les sessions de debat i participació amb entitats veïnals i amb la població en general. Aquests recursos metodològics es combinen i s'adapten a les circumstàncies de cada estudi.

Entre les dificultats principals de la planificació dels equipaments cal considerar:

- La multiseccionalitat, ja que és necessari un abordatge integral de les necessitats d'equipaments i la seva optimització i sovint es parteix de criteris i plantejaments situats estrictament en un àmbit de treball específic; per posar un exemple, els serveis de salut.
- La distribució competencial de les diferents administracions en matèria de planificació, construcció i gestió dels equipaments, que pot dificultar o alentir els processos de decisió i les execucions posteriors; per exemple els centres educatius en què els ajuntaments posen a disposició el sòl i la Generalitat de Catalunya els construeix.
- Les dinàmiques històriques que condicionen l'oferta pública de determinats tipus de serveis i substitueixen altres criteris més objectius; per exemple els equipaments destinats a la població amb discapacitat, que tradicionalment s'han proveït des de l'àmbit privat o des del tercer sector.

La planificació contribueix a fer evolucionar els models i les funcionalitats dels equipaments, empeny la provisió

i els nivells de cobertura dels serveis i ajuda a trencar dinàmiques del passat que no es justifiquen únicament amb la inèrcia.

Una darrera reflexió al voltant de les tendències i perspectives de futur en la planificació dels equipaments, que cal considerar en els processos de treball actuals, porta a destacar les idees següents:

- La concepció global del territori més enllà dels límits geogràfics de l'àrea d'estudi: quan s'analitza un àmbit geogràfic, cal contextualitzar-lo en un espai contigu més ampli (local o supramunicipal), per tal de teixir la xarxa de serveis que representen els equipaments.

- La complementarietat entre l'àmbit públic i privat i la concertació de places i/o serveis, així com la gestió privada en equipaments públics o el

copagament dels serveis, desdibuixen els límits tradicionals entre la provisió de serveis d'oferta pública i privada. Aquest fet requereix analitzar l'oferta pública i privada del territori i l'ús que la població fa de l'oferta disponible.

- En la línia d'optimització dels recursos, les tendències avancen cap a la integració d'equipaments quan els seus usos són compatibles, així com a projectar determinades edificacions en vertical, especialment en trames urbanes densament poblades i amb dificultats de disponibilitat de nou sòl.

- Una visió inclusiva dels equipaments que contempli la diversitat de la població i la perspectiva de gènere, incorporant les idees de quotidianitat, flexibilitat i accessibilitat i vetllant pel foment de les xarxes socials i l'intercanvi.

La metodologia d'anàlisi és transferible a diferents territoris, però la planificació dels equipaments és una tasca de caràcter tècnic que ha de saber imbricar-se en les dinàmiques socials, en la història del territori i en les peculiaritats i característiques dels barris contigus. Igualment ha d'incorporar criteris coherents i combinar adequadament el treball més empíric amb la inclusió de la diversitat de punts de vista i les opinions extrems del teixit social i les entitats/agents que operen al territori.

En definitiva, els estudis sobre les necessitats d'equipaments permeten així combinar la visió sectorial dels serveis amb una visió integral del territori per a la consolidació de teixits urbans sòlids, sostenibles i viables socialment i econòmicament.

Bibliografia

Projectes desenvolupats per Activa Prospect

- ESPINACH, M. (coord.); PONGILUPPI, B.; MORENO, D.; VOSMER, H. (2005). *Prospectiva demogràfica i necessitats d'equipaments a la Marina de la Zona Franca*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); MORENO, D.; PELLEJÀ, L.; RENOM, M. (2006a). *Anàlisi i definició de les necessitats d'equipaments a la zona de Can Batlló*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); RENOM, M.; MORENO, D. (2006b). *Planificació d'usos d'equipaments i espai públic. Dinàmiques de participació ciutadana a Torre-romeu i Can Puiggener*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); MORENO, D.; RENOM, M. (2007a). *Estudi de Necessitats d'Equipaments de la zona del Torrent de l'Estadella-Verneda Industrial*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); PELLEJÀ, L. (2007b). *Anàlisi i proposta d'actuació en relació a l'escola d'educació infantil i primària de Callús en el marc de la xarxa d'equipaments i el seu ús*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); MORENO, D.; PELLEJÀ, L.; RODON, T. (2008a). *Anàlisi de les necessitats d'equipaments derivades de les transformacions urbanístiques al Sector Entorn Sagrera de Barcelona*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); MORENO, D.; PELLEJÀ, L.; RODON, T. (2008b). *Anàlisi de les necessitats d'equipaments derivades de les transformacions urbanístiques al Sector de Prim de Barcelona*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.

- ESPINACH, M. (coord.); MORENO, D.; PELLEJÀ, L.; RODON, T.; CUADRADO, S. (2008c). *Anàlisi de les necessitats d'equipaments a l'Àrea Residencial Estratègica –ARE– de Vallbona de Barcelona*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); PONGILUPPI, B.; MORENO, D.; CUADRADO, S.; RODON, T. (2009a). *Anàlisi de les necessitats d'equipaments que generaran els nous creixements al Districte de Les Corts*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- ESPINACH, M. (coord.); MORENO, D.; CUADRADO, S. (2009b). *Anàlisi de les necessitats d'equipaments del Districte de Les Corts en relació a la modificació urbanística del Miniestadi del FCB*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.
- PONGILUPPI, B. (coord.); ESPINACH, M.; CUADRADO, S.; MORENO, D.; PELLEJÀ, L.; RODON, T. (2010). *Anàlisi de les necessitats d'equipaments del Districte de Nou Barris en l'horitzó 2020*. Cerdanyola del Vallès: Activa Prospect.

Bibliografia consultada

- CARRERAS, J. M. (2002). «La redistribució de la ciutat al territori de la Regió Metropolitana de Barcelona». *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 36, p. 25-48.
- DOMINGO, M.; BONET, M. R. (1998). «Urbanisme i participació». *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 7, p. 73-89.
- ESTEBAN, J. (2007). *L'ordenació urbanística: conceptes, eines i pràctiques*. Barcelona: Diputació de Barcelona (2a edició).
- FERRER, A. (1997). «Trames urbanes i polígons d'habitatges en el creixement metropolità de Barcelona». *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 26, p. 71-78.
- FERRER, A.; NELLO, O. (1991). «Barcelona: la transformació d'una ciutat industrial». *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 3, p. 9-30.
- FERRER, A.; SABATÉ, J. (1999). «Introducció: L'urbanisme municipal vist pels professionals». *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 32, p. 9-18.
- FIGUEROLA, M. G.; VILÀ, R.; BOBI, X. (coords.) (2007). *Bases per a l'elaboració del Pla d'equipaments de Barcelona. Primera fase: Coneixement*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- FIGUEROLA, M. G.; BOBI, X.; SÁNCHEZ, M. (coords.) (2007). *Bases per a l'elaboració del Pla d'equipaments de Barcelona. Segona fase: Elements d'anàlisi*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- HUERTAS, J. M. (1997). «El moviment ciutadà a Barcelona i l'aparició del Pla General Metropolità». *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 28, p. 63-68.
- MONTALBO, M. (2010). «El Pla Director d'Equipaments: pensar avui les inversions de demà». *Bulletí Territori i Ciutat*, núm. 42, p. 1-5.
- MUÑOZ, F. (2006). «Fer ciutat, construir territori: la Llei de barris». *Activitat Parlamentària*, núm. 8-9, p. 59-75.
- MUÑOZ, F. (2008). «La urbanització dispersa: reptes nous per a les polítiques socials en el territori». *Quaderns d'Acció Social i Ciutadania*, núm. 3, p. 55-59.
- QUINTANA, I. (2009). «Temps, ciutat i gènere: les polítiques urbanes del temps». *Barcelona Societat*, núm. 17, p. 16-27.
- ZAPATA, R. (2009). «Definició d'una política d'acomodació de la diversitat cultural per a la ciutat de Barcelona». *Barcelona Societat*, núm. 16, p. 52-61.

Monografies

Urbanisme i gènere

L'urbanisme des de la política de les dones

Anna Bofill. Anna Bofill - Estudi d'Arquitectura.

Una altra visió de la ciutat

Considerem que un bon medi físic urbà és aquell que facilita la vida de les persones amb objectius de benestar i sostenibilitat, incloses totes les categories de persones amb totes les seves diferències. Tota política urbanística ha de suposar l'aplicació dels criteris de gènere al planejament i al disseny del paisatge urbà, perquè els criteris de gènere es formulen a partir d'una visió de la ciutat àmplia, holística, que abraça des dels espais del viure íntims fins als de l'hàbitat compartit i col·lectiu; des dels usos domèstics fins a les infraestructures urbanes i el planejament; des dels aspectes de la inseguretat i la por fins als temes de mobilitat; des dels moviments socials urbans i les associacions de veïnat fins a les polítiques urbanes.

La ciutat és sexuada i sexista (Hayden, 1980), l'espai físic no és neutre, crea jerarquies, provoca inequitats i discriminacions. Com sosté McDowell, els espais —com les persones— tenen un gènere, i les relacions socials i les relacions espacials es creen mútuament. La divisió espacial entre el món privat de la casa i el món públic del treball remunerat, la política i el poder, ha estat decisiva a les societats industrials per a la construcció dels atributs assignats a l'home i a la dona (McDowell, 2000, p. 145). Això es pot veure en el traçat de les ciutats, en la separació en zones, en els conceptes de vida sana, d'equilibri social, de família, així com en la distribució dels interiors dels edificis públics, que allotgen institucions, equi-

paments esportius, escoles i altres, on els espais d'ús femení i masculí es distingeixen per signes evidents d'estatus.

Clara Greed—seguint Doreen Massey— també considera que el desenvolupament de l'estructura patriarcal i del capitalisme ha construït les estructures socials i de poder, que es reproduïxen a l'espai físic, i les teories urbanístiques del segle xx han volgut imposar un ordre al món semblant al que van fer les religions, separant el sagrat del profà, la veritat de la falsedat, per crear una realitat en la qual l'home és la veritat i el centre, i la dona és «l'altre». I aquesta divisió a l'espai urbà s'expressa amb la creació de zones separades per a homes i dones i es trasllada a la dicotomia públic/privat en la societat. També constata que les creences dels planificadors sobre com ha de ser el món són un factor crucial per determinar la natura de la política urbanística, o si més no per a determinar el lloc de les dones a la ciutat dels homes (Greed, 1994).

Jane Darke afirma que la ciutat és un espai de propietat patriarcal (Darke, 1998). Pensem que l'afirmació és correcta pel que fa a la propietat estricta del territori d'assentament de les ciutats, que és efectivament de titularitat masculina en la seva quasi totalitat, i també quant a l'estructura dels usos del sòl i l'ordenació dels volums i dels espais lliures. La propietat és també un factor que determina el procés històric de configuració de les ciutats.

Com observen moltes anàlisis feministes, les dones saben que l'espai urbà

no els pertany. Elles no es troben a gust en certs llocs, no passen per certs carrers, no van a certs barris, no utilitzen certs mitjans de transport o no entren a segons quins equipaments o serveis. Saben que estan excloses de certes àrees de les ciutats, especialment a certes hores. Tenen limitada la llibertat d'anar i tornar de molts indrets per manca de seguretat. Aquesta sensació també la tenen les persones grans.

En l'actualitat, l'exclusió de les dones de l'espai urbà es fa mitjançant formes més difícils de combatre perquè són més complexes, més subtils, més inconcretes. Observem que en determinats barris i a segons quines hores del dia o de la nit, les dones rarament van soles, se les veu en grups, mixtos o de dones.

També hem d'agrair els estudis de Daphne Spain (Spain, 1992) sobre els espais des del gènere, en què defineix la casa, l'escola i el lloc de treball com a institucions espacials, que presenten diferents graus de segregació de gènere en les diferents cultures i al llarg del temps. Investiga la interrelació entre gènere, estatus i espai, a través d'una sèrie de casos que pren com a exemples. Qüestiona l'estructura de la diferència d'estatus entre dones i homes i proposa possibles maneres de poder canviar aquestes estructures. El concepte de gènere designa la naturalesa de la feminitat i de la masculinitat construïdes socialment i mútuament dependents. Incorpora les categories feministes d'esfera privada i esfera pública. Invoca la

integració espacial com a camí per elevar l'estatus de les dones. Comparteix amb altres teòriques l'esperança feminista d'una societat futura en la qual es valorin per igual les tasques de cura que les de guanyar-se la vida.

Què significa tenir una visió de la ciutat des de la perspectiva de gènere o des de la política de les dones? Significa mirar la ciutat des de l'experiència femenina de la vida o des del paper que històricament s'ha atribuït a la dona, que és realitzar les tasques de cura i gestionar, per tant, la vida quotidiana de tota la comunitat. També, i a causa d'aquest rol històric de les dones, la política de les dones considera les persones com a protagonistes de la ciutat, les contempla en tota la seva diversitat i les situa al centre mateix de les accions polítiques i estratègiques de transformació de l'entorn i del territori.

Incloure el gènere a l'urbanisme no vol dir considerar les dones com un col·lectiu de persones amb desavantatges, i dissenyar per a elles polítiques assistencials; vol dir desviar el punt de vista, construir nous raonaments i nous objectius sobre el medi físic en què viu la ciutadania.

La política de les dones mira la ciutat no únicament com a territori de producció i consum, ans també com a lloc de vida i de relacions, en què el treball és una de les activitats de les persones a més de la gestió de la vida quotidiana, el lleure o l'oci. És útil analitzar la ciutat considerant el gènere a més de l'edat, l'ètnia i la classe socioeconòmica

de la ciutadania, com van fer algunes acadèmiques geògrafes, antropòlogues, urbanistes, sociòlogues i arquitectes del moviment feminista anglo-americà de la dècada dels vuitanta i noranta del segle xx. A més, els moviments urbans de les dones prenen molta força, proposen models alternatius de ciutadania, amb la inclusió de totes les diversitats, la creació de noves pràctiques polítiques, de noves mediacions i xarxes, amb l'objectiu d'expandir els drets humans amb la inclusió dels drets de les dones (Werkele, 2000).

Tasques de cura – vida quotidiana – entorn físic urbà

Des que es lleva al matí fins que se'n va a dormir, què fa una dona?

Aquí s'evidencia que hi ha molts tipus de dones, naturalment; casades, solteres, joves, grans, sanes, malaltes, amb diferents tipus de renda, d'educació, d'ètnia. Cada una organitza el transcurs del dia d'una manera diferent. Tanmateix, hi ha una sèrie d'accions, de funcions, d'itineraris, de moviments, de sensacions, de situacions, de vivències que en diferents moments faran totes elles, disposades en el temps i l'espai de manera diferent (tret de les que pertanyen al sector de renda alta i que tenen contractada una ajuda domèstica quotidiana): portar les criatures al col·legi o la guarderia, anar a comprar productes de consum diari, portar la gent de casa al metge, fer gestions administratives, tenir cura del manteniment de la llar, fer tasques

de neteja, rentar i planxar roba, cuinar, cosir, ocupar-se de les activitats extraescolars de les criatures. A més, moltes d'aquestes dones tenen una feina remunerada. Compartir aquestes tasques de manera equitativa entre dones i homes encara és lluny.

La gestió de la vida quotidiana no es fa, doncs, només a l'interior de les parets que conformen l'habitatge; és també un conjunt d'activitats, comportaments, sensacions i experiències que es produeixen a l'espai públic, a l'espai fins ara considerat d'ús masculí.

Anar a la feina també forma part de la vida quotidiana, i fer esport, jugar, relaxar-se, anar al cine, al teatre, i en general l'esbarjo, l'oci, l'aprenentatge i la cultura. Encara que es puguin fer de manera esporàdica o no quotidiana, també es consideren activitats diàries.

Les tasques relacionades amb la gestió domèstica esdevenen, doncs, funcions urbanes que, lluny de romandre invisibles, han de ser incorporades als continguts primordials dels assentaments urbans. Són les que fins ara s'han anomenat tasques de cura. I les persones que són l'objecte d'aquestes cures s'han anomenat fins ara incorrectament persones dependents (criatures i joves, persones malaltes, persones grans o amb minusvalidesa), quan de fet el col·lectiu principal d'aquestes persones «dependents» són precisament els homes. El col·lectiu dels homes no podria dedicar-se al treball remunerat sense els treballs de cura assignats històricament a les dones, que han estat

invisibilitzats i no relacionats amb el desenvolupament humà, la força de treball, l'activitat econòmica i el producte nacional. La sociologia comença a canviar el concepte de dependència pel d'interdependència. I l'economia des del feminisme proposa abandonar el mercat com a eix vertebrador de l'activitat economicosocial i substituir-lo per l'esfera de la reproducció (Borderías i Carrasco, 1994).

Divisió de rols – divisió d'espais. Estereotips de gènere

La societat patriarcal va dividir els rols dels homes i les dones a la vida quotidiana a partir del segle XIX d'una manera molt contundent. Mentre la producció de béns es feia dins de l'àmbit de la casa familiar, i tots els membres de la família hi participaven, encara que les dones fossin les responsables principals de la cura, el fet que també treballessin a la producció (o a l'agricultura) comportava que la divisió dels rols no fos gaire precisa. Amb la revolució industrial, l'aparició de fàbriques on es produïen o manufacturaven productes va requerir mà d'obra de persones que van haver d'«anar a treballar» fora de l'àmbit domèstic. La demanda (per tipus de treball i perquè el treball de les dones va ser de seguida menysvalorat) es va orientar majoritàriament cap als homes. Això va propiciar que en certs sectors de la burgesia (no a les classes de rendes baixes, on les dones sempre han treballat dins i fora de casa, encara que els salaris fossin més baixos per a elles) s'establís una cla-

ra divisió de rols. Els homes van acudir en massa a les fàbriques i moltes dones es van quedar a casa.

El model de zonificació, es a dir l'organització del territori per àrees separades d'usos del sòl, no sorgeix únicament per objectius de racionalitat, es basa fonamentalment en el pensar la societat dividida entre homes i dones amb papers estereotipats; els homes amb un treball remunerat aporten el sustent material i van de casa a la feina, les dones són vistes com a mestresses de casa, que s'ocupen de la cura de la família, i els seus moviments pel barri i la ciutat no són considerats rellevants.

Ja a l'inici del creixement de les ciutats s'inicia la separació de les funcions i la suburbialització a gran escala. La divisió de rols segons el gènere i la separació entre la llar i el lloc de treball es dona en tots els assentaments urbans d'Europa. Encara que moltes dones tinguessin un treball remunerat a més de ser mestresses de casa, els urbanistes i altres persones que intervenen en la transformació de la ciutat les veien únicament en el seu paper de cuidadores de la llar. De fet la manca d'equipaments i serveis per a les tasques de cura obligava que, a cada família, almenys una dona s'ocupés d'aquestes tasques.

En l'actualitat, les dones s'incorporen cada vegada més al treball remunerat, les famílies són nuclears, de pocs membres, i representen només la meitat, o menys, dels grups de convivència; la desocupació esdevé important i fa que molts homes s'ocupin de les tas-

ques domèstiques, els equipaments i serveis de cura (llars d'infants, centres per a la tercera edat, clubs de joves, clubs d'esports i d'esbarjo, centres sanitaris, etc.) s'han multiplicat (tot i que encara en calguin molts més) i les dones s'han incorporat massivament als estudis i a l'ús dels espais urbans.

Les àrees d'ús diferenciat a les ciutats crescudes ràpidament a la segona meitat del segle XX estan connectades per xarxes de transport privat i públic que també han estat concebudes amb la visió dels estereotips de gènere, per portar els homes als llocs de treball. Els moviments de les dones, o més precisament els que s'han de fer per al compliment de les tasques de la vida quotidiana, no són tinguts en compte. Són moviments polièdrics, mentre que els primers són lineals. D'aquesta manera les xarxes connecten el centre amb les perifèries i no les perifèries entre si, o connecten segons quins serveis amb les àrees residencials, però no connecten serveis i equipaments i residència.

A totes aquestes característiques avui hem d'afegir el fenomen de la immigració, que a més de les diferències d'edat, de cultura, d'estatus socioeconòmic, de salut, d'opció sexual, afegeix la diferència d'ètnia. Tota aquesta diversitat crea fragmentacions, polaritzacions, guetificacions que repercuteixen en la qualitat de vida de moltes àrees del centre urbà i de determinades perifèries. Àrees que podrien ser vitals i animades per la barreja social esdevenen difícils per a viure-hi quan la majoria

dels residents són pobres, no tenen feina i vagaregen pels carrers. Llavors augmenta la delinqüència i la diversitat ètnica es transforma en tensió racial i social.

Inseguretat i por. Polítiques per a la prevenció de la violència i dels delictes

Aquest tema ha esdevingut primordial en els estudis de dones dels últims anys a causa de la més gran visibilització de la violència domèstica, de la constatació que la separació de l'esfera domèstica de la pública no és real a la vida d'avui i de la degradació d'alguns barris de les ciutats, així com de la no-resolució del tema de la immigració. Les dones limiten els seus desplaçaments i activitats pel sentiment d'inseguretat; tenen por de sortir perquè tenen por de ser agredides, per exemple a vegades al vespre al seu mateix barri. Tanmateix ho han assumit com un fet natural. Ho accepten a vegades inconscientment.

L'espai no és neutre. Hi ha una clara connexió entre el disseny urbà i la violència envers les dones. El sentiment d'inseguretat que experimenten les dones és molt diferent del dels homes, i afecta la manera com les dones s'apropien de l'espai públic. Per tant és fonamental relacionar el sentiment d'inseguretat de les dones amb la concepció de les polítiques d'ordenació de l'espai i de planificació urbana. La inseguretat de les dones és sexual i física, mentre que la dels homes és només física. Les dones temen per llur integritat,

són vistes per la societat i es veuen elles mateixes com a més dèbils i incapaces de defensar-se.

Del total de les accions de planejament i disseny des de la perspectiva de les dones, l'aspecte més desenvolupat fins ara al món occidental és el de la seguretat, entesa com a control i prevenció dels delictes per mitjà del disseny i el planejament de l'entorn físic urbà.

Durant els anys vuitanta i noranta es van elaborar guies, amb la incorporació d'alguns criteris de gènere, per planificar, dissenyar i gestionar les ciutats al Canadà (Toronto), Regne Unit, Holanda, així com a Austràlia. Es van fer auditories per a diagnosticar els delictes i determinar polítiques d'actuació i costos. Es van fer canvis als centres urbans com, per exemple, millores en els sistemes d'il·luminació pública, la seguretat als parcs i als aparcaments, així com en el transport públic. També es va millorar la seguretat als barris (comerços i residències). A les ciutats britàniques s'ha millorat la seguretat pública als parcs, a les estacions d'autobús i trens, als centres comercials, hospitals i escoles. Els Safe Cities Projects¹ han donat alta prioritat a la seguretat de les dones i dels grups ètnics, i també han desenvolupat programes per a joves a escoles i comunitats o barris. Els projectes es fan en col·laboració estreta entre la ciutadania i els governs locals.

Els paràmetres principals identificats a la *Guia per al planejament urbanístic i l'ordenació urbanística amb la incorporació de criteris de gènere* (Bofill Levi, 2005) com a factors de planejament i

disseny per a prevenir la violència i els delictes urbans són, entre altres: les densitats edificades de les àrees residencials; la pluriactivitat, la integració i barreja d'equipaments i de tipologies d'habitatges; el sentit de territorialitat donat per la configuració urbanística dels barris; la visibilitat i lectura clara dels itineraris; la il·luminació dels espais públics; la ubicació, el condicionament i l'adequació dels espais públics; la volumetria i ordenació dels edificis als plans parcials d'ordenació urbanística; el disseny i la distribució del mobiliari urbà; la tria de materials i colors del mobiliari urbà i els elements decoratius; l'estat de conservació i de manteniment dels espais públics; el disseny i la conservació posterior dels espais intermedis d'ús comunitari; el control dels terrenys en desús; la bona visibilitat als espais de trànsit dins dels edificis i la seva transparència interior/ exterior; l'existència de control social als espais públics; el disseny adequat per a poder «veure i ser vist» a tots els equipaments públics i a xarxes de mobilitat (estacions, aparcaments, etc.).

La macroescala urbana²

El model de ciutat americana és el de la ciutat dispersa, extensa, que es dilata

1. És el nom donat a molts dels plans de seguretat amb criteris de gènere realitzats al Canadà, Austràlia i Europa.

2. Els apartats següents recullen un seguit de temes tractats i desenvolupats al llibre *Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones* (Bofill Levi, 2005).

en el territori. Els suburbis es poden estendre fins a més de 100 km del centre urbà. Sense arribar a aquests extrems, les nostres ciutats s'han anat desenvolupant seguint aquest model de la dispersió, a expenses del territori rural i a desgrat de les llargues distàncies entre residència, lloc de treball i equipaments. Barcelona també, malgrat el seu tret històric característic de compacticitat, ha desenvolupat una última fase d'urbanització caracteritzada per la difusió de la població i de les activitats sobre el territori. I el fenomen es fa més palès si es mira la Gran Barcelona Metropolitana, des de Castelldefels fins a Montgat i des del Prat de Llobregat fins al Papiol.

Les dones són les més penalitzades per aquest fenomen, perquè han d'estar molt de temps en moviment per accomplir les tasques de la vida domèstica. En primer lloc, els planificadors han concebut les xarxes de transport públic per resoldre la comunicació casa-treball pensant que l'home és qui surt a treballar mentre que la dona es queda a casa, i han oblidat les connexions entre residència i equipaments, per exemple. En segon lloc, les comunicacions es fan prioritàriament amb vehicle privat, que és utilitzat majoritàriament pels homes (entre un 75% i un 80%)³. Les dones es mouen més a peu i agafen els transports públics, que són insuficients; es desplacen més que els homes perquè van a tots els llocs necessaris per al compliment de les tasques quotidianes, en uns recorreguts que són més aviat

polièdrics o aleatoris: de casa a l'escola de les criatures, a la feina, a les botigues, al metge, a deixar l'avi al centre de dia, a una gestió administrativa i de retorn a casa.

La mobilitat per mitjans privats es fa necessària, doncs, en aquest model de ciutat dispersa i mancada de xarxes de transport públic, amb els consegüents problemes de contaminació del medi i els problemes de salut, que també afecten majoritàriament les dones.

Les solucions verdes o ecològiques, com ara anar amb bicicleta, tampoc no resolen els problemes perquè, com diuen les urbanistes britàniques, els joves ciclistes, vestits de licra i amb màscares antivent, tenen comportaments altament arrogants i agressius, com molts homes conductors de cotxes. Passar del cotxe a la bici és més verd però no necessàriament menys sexista (Greed, 1994).

El disseny mateix dels carrils bici mostra moltes vegades la incompatibilitat amb les persones que van a peu i la poca importància que se'ls dona. I les propostes de restricció de l'ús del cotxe també perjudiquen les dones, perquè són mesures que no tenen en compte l'ús que en fan per a les tasques quotidianes d'assistència, que es consideren menys importants.

L'escala intermèdia de districte i de barri

La tasca de la compra diària és una altra activitat que fa que la frontera entre

l'esfera privada i la pública s'esvaeixi. Tradicionalment es feia la compra cada dia al barri i a peu. Actualment es fa una gran part de la compra els dissabtes i als grans supermercats o hipermercats, situats a determinades àrees dels barris o a les perifèries de les ciutats, i amb vehicle privat, la dona sola o acompanyada del marit o també les criatures. Alguns homes s'han incorporat a la tasca de la compra domèstica, perquè comencen a practicar el compartir o moltes vegades perquè són desocupats. Tanmateix encara són moltes les dones que van al mercat o als comerços del barri amb el seu carret, sobretot les dones grans o les que no treballen en un treball remunerat i/o tenen un nivell de renda baix.

Hi ha molts «barris-dormitori» dels anys seixanta i setanta que no tenen serveis de botigues ni mercats, ni altres equipaments. Els han anomenat «barris-dormitori» els urbanistes —homes— des de la seva experiència, que contempla sols la vida dels homes que hi van només a dormir. Però per a moltes de les dones que hi viuen són el seu barri de tot el dia, un barri mort, sense vida, del qual han de sortir per anar a fer les tasques domèstiques.

El centre de Barcelona s'ha caracteritzat per la complexitat de funcions que hi radiquen, hi han conviscut

3. ATM, DPTOP i ERMB. "Enquesta de mobilitat quotidiana de Catalunya 2006", a Carme Miralles-Guasch (2010). *Dones, mobilitat, temps i ciutats*. Quaderns de l'Institut, 14, Generalitat de Catalunya, Institut Català de les Dones.

tradicionalment els usos residencials, les activitats productives i els serveis. Poc a poc la indústria i altres activitats productives han anat abandonant el centre per instal·lar-se en polígons especialitzats. I també molts serveis, com el comerç destinat a les persones i la llar s'han situat fora, als marges del centre i dels barris perifèrics, en forma de grans superfícies. Aquest fet perjudica especialment les dones i les persones que fan les tasques de cura, que necessiten que l'espai tingui una major complexitat o barreja de funcions per a reduir els desplaçaments, incrementar la seguretat, augmentar els recursos i afavorir la interrelació entre les persones que habiten el barri.

D'aquesta difusió de la població i de les activitats sobre el territori, i de l'especialització de les àrees en usos específics, se'n deriva també una segregació dels grups socials segons el seu nivell de renda.

Els barris crescuts al voltant de les ciutats, tant si són concentrats com dispersos, no responen a les necessitats i la manera de viure la vida quotidiana de les dones. Encara que no hi ha un model ideal d'agrupació residencial que vagi bé a totes les dones a causa de les seves diferències (algunes prefereixen l'habitatge unifamiliar amb jardí, altres la casa unifamiliar en filera, altres el pis en un edifici), els problemes de densitat, d'alçades i la volumetria dels edificis, la pobresa dels equips i serveis, la manca d'integració de les funcions, la poca qualitat del

paisatge urbà, el disseny equivocat dels espais públics, i la manca de transports públics, són comuns a totes elles.

La microescala dels espais urbans

Els carrers i les places no es contemplen pensant en les persones que van a peu. A l'espai urbà és difícil orientar-se i identificar-se, no se sent la pertinença al lloc. Falta continuïtat, varietat i unitat, visibilitat o lectura clara de la ruta, és a dir sensació de seguretat. Amb el desenvolupament lliure de la construcció s'ha destruït una part de la memòria històrica i del *geni*⁴ dels llocs. Molts barris nous manquen d'una imatge que els doni personalitat; són ambigus, anodins. Els fets de la història de les dones i de les cultures en l'entorn urbà, però, han contribuït a la producció de l'espai i a la construcció dels llocs, i per tant han de ser tinguts en compte.

Molts espais urbans, equipaments i serveis no són fàcilment accessibles per a les persones amb cotxets o carrets de la compra, o per a les persones amb discapacitats. Moltes voreres són impracticables amb cotxets de criatures o carrets, o són ocupades pels cotxes o per elements del mobiliari urbà: arbres, pilones, cabines, etc.

Encara hi ha grans dèficits d'il·luminació a molts espais dels barris, encara que en conjunt les ciutats emanen a la nit una quantitat d'energia lumínica considerada desmesurada pels ecologistes; però aquesta energia no està ben distribuïda o està distribuïda en funció d'objectius comercials i no pas funci-

onals. Per exemple, es despèn molta energia il·luminant les vies de trànsit rodat, que ja estan il·luminades pels fars dels mateixos vehicles, en comptes d'il·luminar les voreres i les parts del paviment per on circulen les persones.

El sentit del geni del lloc, que en molts casos s'ha perdut, es podria tornar a recuperar mitjançant la intervenció de les dones a les ciutats. Les dones són més capaces de ser sensibles a la qualitat enfront de la quantitat, al valor de les preexistències ambientals i de la memòria històrica, i no es deixen enlluernar per intervencions monumentals. L'esperit del lloc s'ha de sentir no com una força estàtica lligada al record, sinó com un element dinàmic, una construcció constant de la personalitat del territori.

El concepte de monumentalitat també s'ha d'analitzar, perquè moltes vegades és el motor d'intervencions grandioses a la ciutat, que són excessives o inútils, o representen exclusivament l'ego d'un individu determinat. Es pot analitzar com s'ha utilitzat l'arquitectura per reforçar prototipus de privilegi.

Temes clau de la vida quotidiana

Per totes aquestes consideracions expressades molt succintament, és ineludible considerar els temes clau de la

4. El concepte de *geni del lloc* va ser definit i àmpliament descrit pel professor Christian Norberg-Schulz (1979) a *Genius Loci*. Milà: Electa Editrice.

vida quotidiana com a imprescindibles per a la disciplina urbanística.

Ocupar-se de les tasques de cura i de gestió de la vida quotidiana, a més de realitzar un treball remunerat, dona una altra experiència de la realitat urbana. Et fa comprovar el funcionament de tots els espais i serveis de la ciutat, les llargues distàncies entre residència i equipaments, i residència i lloc de treball, la insuficiència del transport públic, la poca compatibilitat dels horaris dels diferents sectors d'activitat, la manca, encara, de molts equipaments en àrees perifèriques, la poca accessibilitat a molts indrets, la invasió del cotxe a la via pública, els obstacles als recorreguts de les persones que van a peu, la inseguretat a molts espais públics, a més de tots els problemes derivats de la contaminació del medi, fins i tot la contaminació acústica, sobretot a la ciutat de Barcelona. I per allò del paper que a les dones els toca fer a la societat, encara ara, malgrat la incorporació d'alguns homes a les tasques de la vida quotidiana, són elles les qui més pateixen les conseqüències d'aquestes disfuncions.

Planificar amb criteris de gènere significa dues coses fonamentals: d'una banda significa posar no només l'home sinó també la dona en posició de centralitat, és a dir considerar la ciutat no només com a territori de transaccions econòmiques i de desenvolupament i la ciutadania com a clients, productors o consumidors, sinó veure la ciutat com a continent d'activitats i de moviments

de la població en general, amb totes les seves diversitats d'edat, ètnia, estatus socioeconòmic, salut, sexe o orientació sexual. I veure les ciutadanes i els ciutadans com a persones que caminen, i l'espai urbà com un paisatge pel qual se circula o que es viu durant tot el dia. D'altra banda significa que si posem al centre d'atenció també la cura i la gestió de la vida quotidiana, sigui de responsabilitat femenina o masculina, cal transformar els espais perquè també les dones tinguin la llibertat d'anar i venir, amb tranquil·litat i amb plena sensació de pertinença a tots els llocs.

Quant a la ciutat i al seu territori

S'ha de repensar la natura i el significat de la utilització del sòl disponible a les ciutats i al territori, per reflectir de manera més real l'organització de la vida quotidiana, amb noves distribucions dels usos del sòl. La pluralitat d'usos i la multifuncionalitat dels espais fan una ciutat de distàncies curtes i uns barris dotats de les qualitats de la centralitat, animats, amb control social i dissuasius de violència.

Les necessitats bàsiques per a satisfer una correcta vida quotidiana comporten una disposició dels equipaments i serveis que impliqui proximitat o reducció dels temps d'accés, accessibilitat física i seguretat.

Restablir els límits entre els assentaments urbans i el camp contribuirà a contenir l'extensió edificadora i a controlar els seus impactes visuals i ambientals. D'altra banda, fragments de

natura organitzada hauran de configurar una xarxa de verd urbà necessària per a beneficiar la vista, l'olfacte i tots els sentits.

L'organització del territori i el desenvolupament de les ciutats haurà de respondre a les necessitats de mobilitat de les dones, als seus recorreguts poligonals (els dels homes són pendulars, casa/treball remunerat), tant en els teixits urbans com en els rurals, i afavorir l'aproximació entre residència i serveis. A Catalunya la prioritat donada al vehicle privat en general (el 60% de superfície lliure l'ocupa el cotxe, que és utilitzat només per un 37,3% de la població en àmbit metropolità), esdevé dramàtica per a les dones a les zones rurals, on la xarxa de transport públic és quasi inexistent i el vehicle en general el porta l'home (quasi el 62%).

La mobilitat és un element de discriminació social per a les dones (el vehicle privat el sol portar més l'home) i més per a les que tenen limitada la capacitat de moviment. Les dones, en bona part dels seus desplaçaments diaris, van a peu i en transport públic (gairebé el 67%), mentre que en el cas dels homes el percentatge és del 48,5%. En l'àmbit metropolità el transport privat és utilitzat pels homes en un 46,8% i per les dones en un 28,2%. En l'àmbit de les comarques no metropolitanes els homes utilitzen el transport privat en un 61,3% i les dones en un 44,3%.⁵

5. Xifres deduïdes de Miralles-Guasch, 2010 (llibre citat a la nota 3).

A les ciutats la circulació de vehicles privats provoca un dels grans problemes de salut, per la pèrdua de temps, per l'estrès i per la contaminació ambiental. Calen estudis sobre l'organització de l'espai/temps a les ciutats.

Una nova gestió del territori haurà de controlar els abocaments industrials i els urbans, recuperar les aigües i els espais naturals contaminats i planificar les ubicacions correctes de les noves àrees d'expansió de les ciutats.

El territori, les ciutats, els espais rurals i urbans de vida, treball i relació han de ser reorganitzats per a la diversitat de sexe, edat, salut i cultura, i esdevenir assequibles, accessibles, sostenibles, segurs i adequats a les diferents opcions de vida quotidiana que permetin la llibertat individual i social.

Quant a l'espai urbà

Els espais urbans hauran de donar protagonisme a les persones que van a peu, amb el reforçament i l'ampliació de les xarxes de transport públic i la creació d'àrees urbanes només per a vianants o compatibles amb un transport públic no agressiu.

L'espai urbà ha de facilitar l'orientació de les persones que van a peu, els habitants dels conjunts habitacionals o dels barris han de sentir-ne la pertinença; per a satisfer aquestes necessitats els espais han de configurar tancaments amb característiques de continuïtat, unitat i varietat alhora. Això facilitarà la lectura clara de la ruta i contribuirà a la seguretat.

Els espais urbans han de ser contenidors de memòria històrica, amb la recuperació de les seves preexistències històriques i ambientals.

Totes les persones i en especial les dones han de poder transitar per tota la trama urbana a qualsevol hora del dia i de la nit. Sense esquivar cotxes ni obstacles diversos, amb seguretat i llibertat.

El paisatge urbà ha de potenciar la dimensió estètica de les persones pel seu tractament visual i sensual i per la seva adequació a l'esperit del lloc. Aquestes qualitats el faran menys vulnerable, menys vandalitzable i més segur.

L'accessibilitat a tots els llocs privats i públics afavoreix la vida quotidiana i la seguretat urbana. Les rutes han de ser lliures d'obstacles.

Els espais físics s'hauran de dotar de coherència formal i d'equilibri social i ambiental. La coherència formal interna s'obté utilitzant processos de desenvolupament lògics acompanyats de participació ciutadana i de la definició de criteris de diferència sexual en l'ús i la percepció dels espais. L'equilibri s'obté adequant l'entorn físic a les necessitats i desigs de les persones, en un procés de planejament i disseny de dalt a baix i de baix a dalt alhora, en un procés obert i de plena participació de la ciutadania.

Quant a l'habitatge

L'habitatge és l'espai quotidià per a alimentar-se, treballar, descansar, gaudir i procrear, i també per a compartir,

estimar, conèixer, col·laborar, comunicar. Tanmateix per a una dona pot ser l'espai de la submissió, del treball obligatori invisibilitzat, no reconegut, o de patiment, fins i tot de mort.

Els col·lectius familiars diferents de la família nuclear ja constitueixen més del 50%,⁶ per tant és necessari adequar l'oferta dels habitatges a la varietat dels grups habitacionals, al compartir les tasques domèstiques, a les adaptacions segons les etapes del cicle de la vida o al tipus de tasques que s'hi poden fer (treball reproductiu i també productiu); a les diferents cultures, ètnies, capacitats econòmiques (la major precarietat és la femenina), a les persones amb discapacitats (les dones no disposen d'organització ni mobiliari flexible per a adaptar), als criteris de sostenibilitat (com l'estalvi d'energia, la no-contaminació, la no-utilització de productes contaminants en la construcció, i que el reciclatge d'escombraries no sigui responsabilitat única de les dones, etc.).

Les persones amb desavantatge social, com moltes dones i joves, han de disposar d'habitatge de lloguer subvencionat a preu assequible, amb una oferta diversificada, àmplia, flexible, duradora i sostenible.

Cal un canvi de normativa i d'ordenances per a l'habitatge social i un

6. Es dedueix de l'anàlisi de l'estadística de les llars a Catalunya; l'any 2001 consten 577.002 llars sense nucli, 519.040 llars de parelles sense fills, i 948.348 llars de parelles amb fills. Idescat, 2010.
Web: www.idescat.cat

control més gran de l'habitatge de promoció privada, per a la inclusió dels criteris de diferència sexual.⁷

Les dones necessiten una habitació pròpia (que no sigui ni la cuina ni la cambra dels mals endreços), i també cadascun dels membres del grup familiar, i a més reclamen una habitació plurifuncional per al grup.

La configuració de l'espai físic d'un conjunt d'habitatges pot ajudar a superar la separació de les esferes domèstica i pública, que afavoreix la violència contra les dones,⁸ per mitjà de la creació d'espais intermedis de convivialitat veïnal.

A mode de conclusió, el model de ciutat i de barri al qual aboca l'aplicació de les polítiques urbanístiques amb inclusió de criteris de gènere és aquell que configura una distribució de residència, equipaments, serveis, comerç, indústria, per a facilitar la vida quotidiana, afavorir el dret al treball, possibilitar la cohesió i la integració social i, alhora, crear un paisatge urbà que doni sentit de pertinença als llocs i afavoreixi la sensació de seguretat i d'agradabilitat de totes les persones i grups, de tota la ciutadania. A Barcelona, sense anar més lluny, tenim un exemple clar de model urbà que, en la seva proposta inicial, hagués pogut ser excel·lent per a satisfer gran part d'aquestes exigències. El model proposat per Ildefons Cerdà per a la Barcelona del 1850 i el seu desenvolupament futur, amb una visió absolutament lúcida i sensible dels requisits d'organització d'usos, d'espais

lliures i de volums per a una vida «humana» a la ciutat.

En matèria de planejament urbanístic i disseny urbà el feminisme proposa un nou «femi/humanisme»⁹ en el qual se superi la divisió i jerarquització donada pels estereotips de gènere, es creïn nous imaginaris culturals i es vagi més enllà de les dualitats històricament construïdes per la cultura imperant.

Mobilització de les dones i mecanismes de participació

Els moviments urbans de les dones prenen molta força a la dècada dels noranta, en diferents llocs i situacions, per reclamar col·lectivament espais de participació i solucions a les seves necessitats.

Els moviments de dones proposen models alternatius de ciutadania, que inclouen totes les diversitats, creen noves pràctiques polítiques i instauren noves formes de resistència a través de les mediacions i la creació de noves xarxes. Amb un objectiu comú —articular noves formes de poder local arrelat a la política de la vida quotidiana— contribueixen a expandir els drets humans amb la inclusió dels drets de les dones.

En una sèrie de convencions internacionals i conferències de les Nacions Unides, grups de dones de diferents ONG reclamen cercar una veritable igualtat més enllà dels conceptes tradicionals dels drets humans, que enfoqui quatre temes fonamentals:

incloure els drets de les dones com a drets polítics i civils; incloure els drets socioeconòmics com el dret a l'alimentació, a l'habitatge, a la salut i al treball; emfatitzar els drets de les dones en les lleis; i posar la vida al centre (Wekerle, 2000).

Les dones també reclamen una nova organització espacial-temporal per a gestionar millor la vida quotidiana. Les seves experiències i punts de vista es troben exclosos o invisibilitzats pels que decideixen el desenvolupament de les ciutats. A Europa les dones utilitzen els seus drets com a ciutadanes per a estudiar i proposar espais públics i serveis amb la redefinició de necessitats i una nova visió de la sostenibilitat. A l'Europa del Nord estudien, amb fons de la Comunitat Europea, l'habitatge i noves organitzacions d'unitats veïnals i de barris, amb la finalitat que els nous projectes incloguin habitatge, serveis, equipaments i treball. Configuren també nous plans de mobilitat i de seguretat urbana i projecten ordenacions de l'espai a escala intermèdia. Per exemple, el barri de la ciutat de Göteborg, Suècia, projectat per la municipalitat

7. Vegeu Bofill Levi, 2005.

8. Per aprofundir en aquest concepte vegeu Bofill, Anna (1999). «Aménagement urbain et architecture, facteurs de sécurité et de sécurisation», a *Forum Européen Sécurité Urbaine: Sécurité Femmes*, Frankfurt. I també Manifest «Seguridad y democracia», Nàpols, 2000. Consultable a : <http://www.fepsu.es/declaraciones.asp>

9. Paraula proposada per l'autora per a superar el concepte androcèntric d'humanisme.

sobre principis de planejament de gènere.¹⁰

A Itàlia i Alemanya els treballs i les propostes s'orienten cap a la planificació del temps. La reorganització de les activitats diàries per a coordinar els horaris d'oficines, comerços, escoles, administració i treball, i la mobilitat en general.

Les dones reclamen drets de ciutadania, espais de pràctica democràtica, canvis en el procés de planificació per a integrar les veus de les dones i la creació d'estructures institucionals per tal que els governs municipals considerin la perspectiva de gènere de forma transversal.

A Frankfurt el moviment de dones i l'Oficina Municipal de les Dones es preocupen pel tema de la nit i de la inseguretat. En una sèrie de tallers i de jornades de debat replantegen com una ciutat pot esdevenir més amable. Demanen un partenariat entre el poder local i la societat civil, per estudiar estratègies d'organització espacial i territorial, basades en els temes prioritaris de mobilitat, seguretat urbana, habitatge i serveis.

De la pràctica de l'ús dels espais habitats a la presa de decisions

Com poden les dones transformar la dissimetria dels sexes en l'ús de l'espai?

Als moviments socials de les dones, la pràctica de la relació i del partir de si mateixa ha fet que es desenvolupessin polítiques en què la concepció de la llibertat és relacional, substitutiva de l'individu, de la singularitat, en què

l'ordre social és substituït per l'ordre simbòlic. Les dones treballen per sortir dels estereotips de gènere, perquè a l'entrada del segle XXI han entrat plenament al món del coneixement i de la cultura. Gairebé el 60% dels títols universitaris són de dones, elles ja ocupen molts llocs a la jurisprudència, a la medicina, a l'arquitectura, així com en altres professions tècniques i científiques, per no dir en l'ensenyament, on des de fa molts anys hi ha més dones que homes. I també són nombroses a les activitats artístiques, als mitjans de comunicació o a la publicitat, i en tots aquests àmbits treballen per crear nous imaginaris culturals.

Aquesta ha estat una veritable revolució que va esclatar a l'última dècada del segle passat, i en nom d'ella les dones han d'esdevenir els actors principals de la transformació del territori, n'han de ser l'element dinàmic i al mateix temps equilibrador.

Característiques de la lluita de les dones han estat sempre el dinamisme, el moviment, però també l'equilibri demogràfic, ambiental, etc.¹¹

La participació de les dones en la presa de decisions afegeix un plus a la definició del futur del territori, fomenta la cohesió social, supera la passivitat de l'usuari/ària o del consumidor o la consumidora, contribueix a la reapropiació social de l'espai.

La participació de les dones en la presa de decisions per a la transformació del medi urbà ha de comptar amb la posada en escena de solucions

contractuals consensuades per la xarxa de relacions representades per les associacions, les cooperatives, les societats, grups diversos, etc.

És molt difícil canviar l'imaginari cultural masculí de cop i volta. També ho és fer que mètodes i pràctiques de fer ciutat facin un gir de cent vuitanta graus. Tanmateix el moviment de les dones, el seu concepte diferent d'identitat i de llibertat, la seva pràctica d'exercir la vida quotidiana i les relacions, i els coneixements i sabers que emanen de la seva experiència i formació han de propiciar el veritable canvi i garantir l'autèntica sostenibilitat.

Més que buscar l'equitat en l'ús de l'espai cal repensar una ciutat i un territori per a totes les persones.

Conèixer i entendre els mecanismes de transformació i desenvolupament de les ciutats i els pobles, saber utilitzar els entorns urbans o rurals i saber-hi viure i gaudir-ne respectant-los és tot un repte. Aquesta transformació, organització i configuració només serà possible amb la participació de les dones (amb la incorporació d'aquells homes que entenguin els reptes proposats pel feminisme).

10. Consulteu, Horelli, Liisa; Booth, Christine; Gilroy, Rose (2000). *Eurofem-toolkit, for mobilising women into local and regional development*. Hèlsinki: Helsinki University of Technology, Center for Urban and Regional Studies. *Conclusions de la Conferència Internacional d'Eurofem a Hämeenlinna, Finlàndia, 1998*. www.eurofem.net [Consulta: 2007]

11. Vegeu Young, Iris M. (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press.

Referències bibliogràfiques

BOFILL LEVI, Anna (2005). *Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones*. Barcelona: Institut Català de les Dones, Quaderns de l'Institut, núm. 6.

BOFILL LEVI, Anna (2008). *Guia per al planejament urbanístic i l'ordenació urbanística amb l'incorporació de criteris de gènere*. Barcelona: Institut Català de les Dones, Eines, núm. 11.

BORDERÍAS, Cristina; CARRASCO, Cristina (1994). «Instrucción. Las mujeres y el trabajo: aproximaciones históricas; sociológicas y económicas», a BORDERÍAS, Cristina; CARRASCO, Cristina i ALEMANY, Carmen (comp.). *Las mujeres y el trabajo: algunas rupturas conceptuales*. Barcelona: Icaria.

DARKE, Jane (1998). «La ciudad modelada por el varón». *La vida de las mujeres en las ciudades*. Madrid: Narcea.

GREED, Clara (1994). *Women & Planning*. Londres: Routledge.

HAYDEN, Dolores (1980). «What would a non-sexist city be like?», *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, núm. 5 (supl. 3).

HAYDEN, Dolores (1981). «What would a non-sexist city be like? Speculations on housing, urban design, and human work», a CATHERINE R. STIMPSON *et al.* (eds.), *Women and the American City*. Chicago: Chicago University Press, i a R.T. LE GATES i F. STOUT, *The City Reader* (2000). Londres: Routledge.

MASSEY, Doreen (1994). *Space, place and gender*. Oxford: Polity Press.

MCDOWELL, Linda (2000). *Género, identidad y lugar*. Madrid: Ediciones Cátedra.

SPAIN, Daphne (1992). *Gendered Spaces*. University of North Carolina Press.

WEKERLE, Gerda (2000). «Women's rights to the city, a Democracy». *Citizenship and the Global City*. (ed. Engin Isin). Londres: Routledge.

Web

Forum Europeu de Seguretat Urbana
www.efus.eu

Polítiques urbanístiques i moviment associatiu veïnal

Anna Alabart. Universitat de Barcelona. Grup de Recerca en Població, Territori i Ciutadania

L'esclatxa que separa el desig de la realitat és sovint difícil de reomplir. En aquests moments, després d'anys caracteritzats per un neoliberalisme econòmic exacerbada, que ha trencat xarxes de seguretat laboral i social, ha minat —si no ha arruïnat— les condicions pròpies de l'estat de benestar, quan la *societat dels excessos* (Krugman, 2009) ha passat factura, castigant sobretot aquells que n'havien gaudit poc o gens, els desitjos d'equitat i justícia, la necessitat d'aconseguir un *món sostenible* s'està convertint en un objectiu hegemònic. L'objectiu potser és utòpic, però l'altra banda de l'esclatxa, el món real, és tan ple d'injustícies i desigualtats que és inajornable canviar-lo. D'aquí que, com si es tractés d'un pla estratègic en el qual, després de fixar els objectius, es van anotant potencialitats i debilitats reals per aconseguir-los, l'estudi de la societat i de les seves dinàmiques pot significar un pas endavant de cara a minimitzar la distància que ens separa, en el nostre cas, d'una ciutat sostenible.¹

Dues qüestions seran tractades en aquest article, responent al títol: la primera té a veure amb l'urbanisme. Un urbanisme que, entenem, ha d'atendre les necessitats de la *vida quotidiana* i aconseguir que les ciutats siguin «equitatives, diverses, democràtiques, vibrants, saludables i habitables» (Adelaide City Council, 2005). L'altra qüestió es refereix al moviment associatiu veïnal i a la seva *participació* en les polítiques urbanístiques. Participació que depassa la pràctica, per endinsar-se en la

formació del veïnat i en la constitució d'un *capital social*² que és alhora ciment de cohesió, creador de vincles i fomentador d'identitat i de confiança. Ens proposem analitzar aquestes sinergies i comprovar l'evolució de Barcelona vers una ciutat sostenible.

Precedits d'una brevíssima nota històrica que apunta la relació existent entre el moviment associatiu veïnal i l'urbanisme, l'article s'ha estructurat en tres apartats. El primer apartat tracta de l'urbanisme i de les dimensions que en permeten judicar l'eficiència i la legitimitat democràtica: *què es fa* (resultats que s'obtenen), *qui ho fa* (representativitat i responsabilitat dels actors) i *com es fa* (procediment de presa de decisions i seguiment de la realització). El segon apartat es dedica a analitzar el rol del moviment associatiu veïnal en l'urbanisme i les seves potencialitats principals, estudiades en clau de *capital social*. Primer se'n fa un tractament genèric; després un d'específic, referit a la realitat barcelonina, exemplificant situacions. Finalment, l'última part ofereix una breu perspectiva històrica de la relació entre el moviment associatiu veïnal i les polítiques urbanístiques que s'han desenvolupat a Barcelona. Un comentari final clou l'article.

Nota prèvia: moviment associatiu veïnal i urbanisme

La història de les associacions de veïns s'inicia a finals de la dècada dels seixanta del segle xx, tot i que acostuma a assenyalar-se l'any 1970 com el punt

d'arrencada³ del moviment associatiu veïnal de Barcelona. És el moment en què tres barris —Torre Baró, Vallbona i Trinitat Nova— creen la seva associació de veïns i veïnes. Va ser l'11 d'abril de 1970. Els unia la precària situació dels seus barris i la manca d'atenció que l'Ajuntament els dispensava. No tenien aigua corrent, ni clavegueram, ni transport públic. A més, s'estava elaborant un Pla Parcial, de clares connotacions especulatives, que afectava 535 hectàrees, implicava l'enderrocament de 4.370 habitatges i no deia res sobre el destí de les persones afectades. L'11 de maig de 1973, quan el Pla s'havia d'aprovar, els veïns van ocupar l'Ajuntament. L'escàndol fou tal que l'endemà va ser destituït l'alcalde Porcioles i es va retirar el pla (Huertas i Andreu, 1996, p. 60). Un pla d'urbanisme i la defensa de

1. Per ciutat sostenible entenem aquella que atén les necessitats materials, culturals i socials de la seva ciutadania, respectant el medi ambient i sense posar en entredit la satisfacció de les de les generacions futures. Entenem que la sostenibilitat implica, alhora, la sustentabilitat ecològica, la viabilitat econòmica i la sostenibilitat social (equitat, educació, relacions, etc.).

2. Segons Pierre Bourdieu, «El capital social és la suma dels recursos actuals o virtuals de què disposa un individu o grup pel fet que posseeix una xarxa duradora de relacions, de coneixements i de reconeixements mutus més o menys institucionalitzats» (Bourdieu i Wacquant, 1994, p. 96).

3. S'està utilitzant el terme fent un paral·lelisme amb les fases assenyalades per Rostow en referir-se al desenvolupament socioeconòmic d'un país. El *take-off* és el moment en què es produeix «l'enlairament», l'arrencada cap a la maduresa econòmica i social del país (Rostow, 1961).

la qualitat de vida foren, en el cas exposat, el punt de partida de l'organització veïnal.

Moltes altres associacions de veïns se sumaren a les existents. Totes amb objectius idèntics: fomentar la consciència de barri, aconseguir que el veïnat s'adoni de llurs problemes comuns, i que es preocupin, com a part activa, de millorar la qualitat de vida del seu barri; totes amb uns plantejaments similars: participar activament en les transformacions de llurs barris, incidint en les polítiques públiques de manera que aquestes responguin a les necessitats del veïnat. Però per això calia organitzar-se, preparar-se, i col·lectivament pensar, deliberar i actuar (Alabart, 1982).

Si per a les associacions de veïns les qüestions urbanístiques han estat un dels principals centres de preocupació —potser el més important— i per aconseguir resoldre-les han esmerçat temps, treball i esforços, ens preguntem: com es veu la problemàtica des de l'altra banda de la relació, és a dir des de l'urbanisme entès com a política pública? L'apartat que segueix procura donar resposta a aquesta pregunta.

L'urbanisme.

Eficiència i democràcia

Avui la definició políticament correcta de l'urbanisme ha d'incloure els objectius socials com a punt de partida. Això implica atendre les necessitats de les ciutadanes i els ciutadans i, especialment, les de les persones més febles.

Implica també integrar els prerequisits de la sostenibilitat ecològica —minimitzar la petjada ambiental— i assegurar la viabilitat econòmica de les polítiques. Per judicar les polítiques públiques en general i les urbanístiques en particular, atenent els criteris d'eficiència, d'una banda, i els de democràcia, de l'altra, hem considerat tres dimensions: la referida als resultats que s'obtenen; la de la representació ciutadana i responsabilitat política; i la del procediment de presa de decisions i seguiment de la realització (Tomàs, 2010, p. 125).

L'ordre en què s'han transcrit no és pas casual. Respon al moment en què es va anar considerant cada una de les dimensions. Aquí n'invertiré l'ordre, ja que la tercera —introduïda darrerament— és la que té més interès per al tema que ens ocupa. El procediment de presa de decisions i el seguiment de la realització inclou, d'alguna manera, les altres dues dimensions. A més, explicitar «el procediment de presa de decisió» planteja una qüestió prèvia, l'anomenada «qüestió d'agenda», és a dir, la concreció dels objectius i la determinació de les prioritats. Un tema complex, en el qual l'opinió de les persones afectades és tan bàsica com la seva capacitat de deliberació i diàleg. Aquest serà un aspecte clau quan es tracti del paper de les associacions de veïns (AAVV) com a formadores de ciutadania i fomentadores de confiança.

Comencem, doncs, referint-nos a la tercera de les dimensions apuntades. D'entrada, sembla curiós que el proce-

dimient de presa de decisions i el seguiment de la realització aparegui com una innovació pròpia de la modernitat més coetània, atès que, segons sembla, fou una dinàmica corrent en les ciutats italianes a partir del segle XIII. Així ens ho explica Christopher Alexander⁴:

«A Siena, els Estatuts del Comitè dels Camins, compilats el 1290, establien que cada mes de maig un comitè de ciutadans revisava la ciutat en la seva totalitat i decidia els plans de remodelació que es realitzarien durant l'any següent. [...] Normalment, els ciutadans que formaven part d'aquests comitès no eren especialistes. Dante va formar part d'un d'aquests comitès a Florència i quan ell hi va participar es va planificar l'ampliació de la via de San Procolo.»

(Alexander *et al.*, 1978, p. 100)

Avui, la participació del ciutadà, del veí, en la presa de decisions urbanístiques troba no poques reticències a l'hora de ser acceptada. Els entrebancs poden venir dels tècnics, però sobretot és l'Administració que evita posar-la realment en pràctica. Certament la normativa dels plans d'urbanisme determina que per a la seva aprovació

4. Cal tenir en compte que Alexander es refereix a una societat en què les ciutats tenien una grandària demogràfica mitjana (rars vegades superaven els cinquanta mil habitants) i en què solament una petita proporció de la població gaudia dels drets de ciutadania.

cal obrir un període d'informació pública durant el qual seran exposats i explicats. Després caldrà atendre les al·legacions que es presentin. A banda que aquesta dinàmica és lluny de la participació real,⁵ la informació que arriba al ciutadà sovint és incompleta i poc precisa.⁶ A més, els tècnics solen presentar-la d'una forma tan complicada que resulta una autèntica entelènquia per als no especialistes.

Si en la presa de decisions el protagonisme del ciutadà és exigü, en el procés de seguiment la seva participació és pràcticament inexistent. Més encara, l'Administració no mostra cap mena de rubor quan públicament es comprova que el procés no s'ha seguit com havia estat previst. La constatació es pot inferir de la lectura d'un cartell dels que obligatòriament acompanyen les obres públiques, que es converteix en testimoni inequívoc de tot retard del procés, sense que ningú no n'expliqui les causes ni informi sobre l'ajornament previst. I això és sols una mínima anècdota: la manca de control del seguiment obre la porta a la possibilitat de tota mena d'abusos i frauds.

Quan ens referim a Barcelona, la casuística, malauradament, és tan extensa que n'hi ha prou d'esmentar-la perquè immediatament aparegui en el nostre pensament una llarguíssima llista d'afers. En tot cas, i com a mostra, remetem a algunes de les publicacions existents on se'n recullen no pocs exemples: *La Barcelona de Porcoles*, (Alibés et al., 1973); *Barcelona ¿a dónde vas?*

(Martí i Moreno, 1974); «La Barcelona de Maragall», monogràfic de la revista *La Veu del Carrer*, 1992.

Per a èpoques més recents, el tema és present a moltes publicacions però de manera més dispersa, menys monogràfica.

I és que, en tractar de les decisions sobre l'agenda i dels processos d'implantació de les polítiques urbanístiques, és necessari fer aflorar una altra qüestió perquè queda oculta darrere les dinàmiques formals. És el tema dels «agents urbans», considerant com a tals «aquells que, amb les seves pràctiques i d'acord amb els seus interessos, modelen la ciutat i l'espai en general, i que essencialment són: els propietaris dels mitjans de producció; els propietaris del sòl; els promotors immobiliaris i les empreses de la construcció; i, finalment, els organismes públics» (Capel, 1981, p. 85). Caldria afegir-hi el capital financer, que ha anant adquirint importància fins a convertir-se en protagonista d'excepció. S'hauran de tenir en compte les estratègies de tots aquests agents urbans i la seva influència, tant en la determinació dels objectius de les polítiques urbanístiques com en el desenvolupament dels processos d'implementació. Sols així es tindran prou elements per poder avaluar la dimensió plantejada, és a dir, el procediment de presa de decisions i el seguiment de la realització.

Retornem, però, a l'inici de l'apartat. Les dues dimensions que ens queden per tractar són: 1) la que té a veure

amb els resultats que s'obtenen, i 2) la referida al tema de la representació ciutadana i responsabilitat política.

Considerar els resultats d'una política pública pot semblar una qüestió lligada amb l'eficiència i, per tant, guiada només per criteris tècnics. Certament hi ha aspectes dels resultats que depenen de la seva execució, bona o dolenta, i que es deriven, bàsicament, de les actuacions tècniques. Però, com deslligar els resultats finals dels objectius que han orientat l'acció? Tornem a situar-nos en el problema de la presa de decisions i d'establiment de prioritats. I aquí, pràcticament sempre és l'Administració —més o menys condicionada pels agents urbans— qui, en exclusiva, marca formalment l'agenda. A la resta de ciutadans no se'ls reconeix el dret ni tan sols a afegir noves temàtiques en aquesta agenda. Tot un biaix que condiciona els resultats i, sens dubte, el desenvolupament posterior de la ciutat.

Hi ha un altre aspecte important a esmentar, encara que aquí solament es pot deixar apuntat. És el que té a veure amb els valors. Està clar que tant la determinació d'objectius, com les prioritats, com l'avaluació final que es faci dels resultats obtinguts dependrà

5. La participació hauria d'iniciar-se ja en la concreció del diagnòstic. Són els veïns i veïnes els qui més coneixen els problemes, les necessitats i les conveniències dels barris.

6. I això pensem que continua sent així, malgrat la Llei d'urbanisme de 2004, que en determinar el dret d'informació i participació ciutadana ha pogut obrir un cert camí cap a la correcció d'aquests extrems.

enormement del model de ciutat que es cerqui i dels valors socials, polítics i ecològics que orientin la política urbanística. Per tant, cap de les dimensions —ni tan sols els resultats— no són únicament tècnics ni poden ser avaluats solament des d'aquesta perspectiva.

Queda un darrer tema per tractar. És del de la representativitat. Una qüestió tan important com debatuda. Molt ràpidament: sens dubte en les democràcies actuals la representativitat la tenen aquelles persones que han estat elegides i que seran també responsables últims de totes les decisions que es prenguin i dels resultats que s'obtinguin. Amb tot, cal matisar com a mínim dues qüestions, especialment en el cas de les polítiques urbanístiques. La primera té a veure amb les necessitats de la ciutadania i el grau de coneixement que en tenen els polítics i els tècnics. La segona es refereix al desig d'aprofundir la democràcia introduint pràctiques participatives en els sistemes actuals.

I aquí és on pren sentit l'anàlisi del moviment associatiu veïnal i de les seves potencialitats com a formador i potenciador de ciutadans i ciutadanes compromesos, coneixedors de les necessitats de llur barri, que deliberen i debaten sobre les millors polítiques urbanístiques a seguir.

Moviment associatiu veïnal en clau de capital social

El moviment associatiu veïnal va anar consolidant-se com un model d'organització capaç de formar ciutadans i ciu-

tadanes *proactius* (Giner, 2005) i d'esperonar la virtut cívica. Els seus objectius implicaven la constitució d'una xarxa social que facilitava les relacions i fomentava la confiança. Dit d'una altra manera, el moviment associatiu veïnal barceloní s'adequava força al *tipus ideal*⁷ que hom coneix com a organització creadora de *capital social*, i això tant si s'estudia des d'un enfocament estructural com si es fa des d'un enfocament cultural.⁸

L'enfocament estructural del capital social

L'enfocament estructural entén el capital social com un conjunt d'aspectes que faciliten les relacions i actuacions de les persones pertanyents a una determinada organització (estructura). Aquest enfocament ha donat peu a un seguit d'estudis empírics que han aconseguit resultats interessants en la recerca dels factors que fan efectives les organitzacions (Taylor, 2001, p. 144). Així, Esman i Uphoff han trobat una sèrie de factors que tendeixen a afavorir l'èxit d'una organització com a conformatora de capital social. Els apuntem a continuació per rastrejar, després, fins a quin punt les AAVV s'hi ajusten.

S'han assenyalat quatre conjunts de factors. Els resumim:

1. És millor que l'organització tingui caire informal, de manera que la seva estructura generi àmplia participació.

2. Les organitzacions locals funcionen millor quan han estat iniciades

per les mateixes persones residents. Les organitzacions locals que funcionen a partir d'agències externes (agències governamentals) poden funcionar gairebé igual de bé si les agències externes funcionen solament com a «catalitzadores». De no ser així els resultats serien del tot diferents.

3. L'eficàcia de les organitzacions depèn de les relacions internes i externes que estableixen. Internament és millor que les relacions siguin horitzontals, no jeràrquiques.⁹ Externament la millor situació és la d'aquelles associacions que mantenen, alhora, vincles horitzontals —relació entre organitzacions del mateix rang— i verticals, és a dir amb associacions de segon i tercer nivell (federacions i confederacions).

4. Finalment, pel que fa als factors que tenen a veure amb la relació que s'estableix entre l'organització i el govern, s'ha comprovat que la millor situació és aquella en la qual entre el

7. S'utilitza el terme en el sentit weberian, és a dir referit a un model teòric, sense implicacions valoratives.

8. La distinció es recull en el número 94-95 de *Zona Abierta*, dedicat a tractar el capital social. A la introducció, F. Herreros i A. de Francisco tracten en un epígraf «els dos enfocaments del capital social» i consideren que la definició estructural del capital social es deriva fonamentalment dels treballs de Boudieu i Coleman, mentre consideren que «l'obra de R. Putnam *Making Democracy Work* és sens dubte el treball més influent sobre capital social» (Herreros i Francisco, 2001, p. 6).

9. Putnam arriba a afirmar que les associacions amb una organització jeràrquica no creen capital social. I com a exemple cita les organitzacions de la màfia. (*Ibidem*).

govern i les organitzacions hi ha certa interacció però no gaire. La segona millor seria aquella en la qual les organitzacions són autònomes, sense cap tipus d'intervenció governamental. La pitjor de les combinacions es caracteritza per una direcció unilateral del govern. Aquesta darrera situació «tendeix a produir resultats desastrosos» (Esman i Uphoff, 1984, p. 153-154).

El moviment associatiu veïnal de Barcelona, d'acord amb els factors assenyalats, resultaria ser una organització del tot eficaç com a creadora de capital social: facilita la informació necessària per a l'acció i la interrelació a tots els seus associats (i potser al conjunt del veïnat, atesa la flexibilitat que caracteritza les entitats) alhora que, en haver estat creades directament pels ciutadans i les ciutadanes, les associacions de veïns han mantingut un caire força informal que els ha permès defugir la burocratització. D'altra banda, les associacions de veïns estableixen contactes (*ponts*) amb entitats del mateix rang i amb altres de segon i tercer rang; i, alhora, mantenen uns vincles dèbils amb les administracions.

Val la pena ampliar mínimament el darrer paràgraf, aportant experiències concretes que ratifiquin el que s'ha afirmat respecte al moviment associatiu veïnal de Barcelona. Ho farem punt per punt:

1. En relació amb l'organització informal que facilita la participació, tan sols constatar dos extrems. El primer té a veure amb la forma com es desenvolupa

pen les juntes en la majoria d'AAVV: les reunions són generalment obertes (poden participar-hi tots els socis i sòcies que ho desitgin) i el consens acostuma a ser la forma habitual de prendre els acords, després de discussions tan aferrissades com es vulgui. El segon comentari es refereix a les assemblees de persones afectades, on directament són aquestes —siguin o no sòcies de l'entitat— les qui porten la reunió. Sovint l'associació només actua de reforç, facilitant informació, mecanismes, i relacions (contactes).

2. De ser cert —com pensem— que les organitzacions locals funcionen millor quan han estat iniciades per les persones que hi resideixen, sens dubte les AAVV es troben en la millor de les situacions. Fins i tot aquelles que van tenir l'origen en associacions de «Cabezas de Familia» (Alabart, 1982) van evolucionar de tal manera que complementarien la tipologia assenyalada en el punt dos: «les organitzacions locals que funcionen a partir d'agències externes (governamentals) poden funcionar gairebé igual de bé si les agències externes tenen un paper catalitzador». I, en aquest sentit, les AAVV de Barcelona han fet més: en alguns casos en què l'Administració (Ajuntament, Generalitat) ha intentat crear entitats i imposar-les, el moviment associatiu veïnal ho ha denunciat i ha lluitat per impedir-ho (Huertas i Andreu, 1996, p. 40).

3. Que l'eficàcia de les organitzacions depèn de les relacions internes i externes és quasi obvi. Però resulta interessant

conèixer quines són les circumstàncies òptimes per a aquestes relacions. Molt sintèticament: en el punt 2 s'afirma que la millor combinació és aquella en què les relacions internes són horitzontals, no jeràrquiques, i les externes combinen vincles horitzontals (entre associacions d'igual rang) amb vincles verticals, és a dir, amb entitats de segon i tercer nivell (federacions i confederacions).

Les relacions que el moviment associatiu veïnal de Barcelona ha establert constitueixen una llista ben llarga. Segurament, aquesta és una de les seves característiques més distintives. Les associacions de veïns són obertes i cerquen tota mena de relacions amb altres entitats, organitzacions i moviments que, com elles, es proposin aconseguir un funcionament social millor i més igualitari. Intentem mostrar-ho:

- Caldrà anotar, en primer lloc, la relació de les associacions de veïns entre elles. La Coordinadora Sant Antoni, primer, i la mateixa Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB) a partir del 1974, van garantir no solament la relació sinó la coordinació del moviment veïnal barceloní, evitant així el perill del localisme, parany en què poden caure les entitats territorials (Alabart, 1982, p. 323).
- En la lluita per millorar les condicions urbanes van tenir un paper destacat altres protagonistes: col·legis professionals, alguns periodistes i alguns partits polítics d'esquerra (Huertas i Andreu, 1996, p. 17).

- Es podrien afegir molts altres actors, però la relació no és tan directa. D'aquests, els més destacats foren determinats sectors de l'Església, i en particular els més lligats als joves d'Acció Catòlica, tot i que van ser més personals que institucionals: «A mesura que varen anar desvetllant-se les activitats socials —la Caputxinada, les vagues estudiantils, vagues obreres, les associacions de veïns i veïnes de barri, etc.— trobem en totes elles persones implicades que procedeixen dels diferents moviments de catòlics Juventud Estudiante Católica (JEC), Juventud Independiente Católica (JIC), Juventud Obrera Católica (JOC), i escoltisme» (Costa, Gómez i Santajuliana, 1998, p. 98).

- També la universitat hi ha tingut, a través dels membres més actius del professorat i de l'alumnat, un paper important. Sense la participació de molts dels universitaris compromesos amb llur associació, possiblement el moviment associatiu veïnal no hauria aconseguit l'impacte sociopolític que va tenir.

- La llista seguiria, especialment si ens apropem al moment actual, en què el funcionament de l'associacionisme es desenvolupa a partir de xarxes cada vegada més àmplies i compactes. Dins d'elles, les AAVV i les seves organitzacions de segon i tercer nivell continuen sent un nòdul important.

4. Finalment, si en analitzar la relació entre l'organització i el govern s'ha comprovat que la millor situació es dona quan hi ha certa interacció però no gaire, les AAVV s'han mogut, intuïtivament, dins d'aquesta àrea estratègicament privilegiada.

L'enfocament cultural del capital social

Fins aquí el capital social des d'un enfocament estructural. Però, com s'ha dit al començament, les definicions més culturals del capital social el conceben com un fenomen lligat a valors i actituds. Per als autors que mantenen aquest enfocament, l'element central és la *confiança social*.

Però què s'entén per confiança social? Habitualment les relacions de confiança es donen entre persones pròximes i es deriven del coneixement mutu. És la *confiança particularitzada*. Hi ha un altre tipus de confiança menys directa, que podríem anomenar «confiança transitiva», que és la base del que anomenem «informes»: informes laborals, informes sobre capacitats o informes sobre honradesa. Puc demanar a un conegut informació sobre una persona que ell coneix i jo no. Fins aquí es tractaria de confiança personal i es basaria en el coneixement directe que tenim sobre els altres a partir de relacions directes o indirectes.

Hi ha encara un altre tipus de confiança, la confiança genèrica o confiança social, que és la referida a persones no conegudes, i que es deriva de les

xarxes de relació de les quals formem part i dels valors i actituds que aquestes trameten als seus membres: puc confiar en una persona, encara que vingui de l'altre cap de món i mai no l'hagi vist, perquè pertany a una entitat, partit o església que em mereix confiança.

Les consideracions sobre la confiança ens podrien portar lluny. Expliquen els diferents tipus de capital social de què disposen les persones; el perquè de determinades escoles superiors són molt preuades, a banda de la preparació que ofereixen, per la xarxa de relacions que faciliten al seu alumnat; o poden explicar per què l'aval d'un ajuntament o d'una entitat de reconegut prestigi pot ajudar a aconseguir béns materials (habitatge, crèdit bancari, entrada en una escola, etc.); també permeten entendre els avantatges de què gaudeixen els membres de determinades famílies prestigioses i, en fi, poden explicar les causes de moltes oportunitats i també de moltes desigualtats (Bourdieu i Passeron, 2003).

Quan s'analitzen les AAVV des de l'enfocament cultural del capital social es comprova que han estat, i són, fonts de transmissió de valors, creadores d'identitat i agents de formació cívica. També constitueixen una estructura capaç de generar capital social, tant en la forma de confiança generalitzada com de confiança particularitzada. Intentem exemplificar-ho:

El moviment associatiu veïnal, com ja s'ha dit, va desenvolupar-se estretament lligat als valors d'equitat i demo-

cràcia. Però les AAVV, que eren i són organitzacions territorials interessades a aconseguir una major qualitat de vida per a tothom, també han fomentat, i en alguns casos creat, la consciència de pertinença al barri. La identitat. La base per al desenvolupament d'una comunitat¹⁰ que es reconeix a si mateixa malgrat la flexibilitat i laxitud de les seves relacions. Així doncs, «sense l'existència de les AAVV els barris de Barcelona haurien estat un record de certes realitats històriques, però no el lloc on la gent viu, el lloc que els serveix de referència» (Alabart, 1982).

Pot argüir-se que la identitat territorial té un perill: el localisme. Però les AAVV barcelonines rara vegada han oblidat la ciutat a la qual pertanyen. El cartell de l'exposició que la FAVB va preparar per a la II setmana de les AAVV resava: «Fem nostra Barcelona. Vida als barris». La manera de fer ciutat és a través dels barris. És el primer valor que les AAVV van defensar des de l'inici (Alabart, 1982), i que han mantingut després, com ho demostra el títol de la publicació que amb certa periodicitat edita la FAVB: *La Barcelona dels barris* (FAVB, 1991, 1999 i 2008). No són els barris de la ciutat; és la ciutat que el veïnat dels barris conformen.

S'ha escrit moltes vegades que les AAVV han estat escoles de ciutadania. I, certament, els veïns i veïnes s'han trobat a les AAVV per, entre tots, conèixer millor la realitat dels seus barris, parlar dels seus problemes comuns i, plegats, buscar la manera de resoldre'ls. «Els

problemes de tots entre tots els hem de resoldre», es llegeix en un dels cartells del moviment. No obstant això, si ha calgut, han demanat informació a l'Administració i, han recorregut als experts, perquè els ajudessin en la comprensió d'alguns documents i els assessoressin en la formulació de noves propostes. Han lluitat per defensar les seves necessitats i els seus drets. També han fet propostes i han col·laborat amb l'Administració quan els ha semblat pertinent. S'han convertit en agents ciutadans proactius. Han practicat la virtut cívica.

I per finalitzar aquest apartat, una referència a la confiança social. Mai no l'han anomenat així, però intuïtivament les AAVV han servit de suport efectiu i eficaç tant per a la consecució de confiança particularitzada —fomentadora de relació entre veïns i de vida als barris— com de confiança genèrica, que en el cas de les AAVV ha servit per refermar el col·lectiu associatiu i per fer pinya plegats, en les seves relacions amb l'Administració. Ho deixem aquí perquè la casuística sobre aquest aspecte donaria per força més d'un altre article.

Moviment associatiu veïnal i polítiques urbanístiques. L'experiència de Barcelona

Arribem a la darrera part de l'article. Com s'anunciava al principi, es pretén dedicar-la a la relació entre el moviment veïnal i les polítiques urbanístiques seguint l'experiència de la ciutat

de Barcelona. Això vol dir contemplar un període temporal de quaranta anys en el qual s'han produït canvis polítics, econòmics i socials de la màxima importància. Per no perdre'ns en l'intent, per no ofegar-nos, hem decidit fer una brevíssima al·lusió als diferents períodes de l'urbanisme i la dinàmica del moviment veïnal a Barcelona.

Com si es tractés d'un clúster, la primera gran divisòria queda assenyalada, com no podia ser d'altra manera, per la implantació de la democràcia. I encara que la frontera no és una línia temporal, sinó una franja que va del 1977 (primeres eleccions legislatives) al 1979 (primeres eleccions municipals), en tractar-se d'un estudi sobre entitats de caire local, acceptem les darreres com a més determinants. Dins de cada un dels dos períodes, així dibuixats, poden considerar-se dues etapes:

Primera etapa: abans del 1979

El moviment associatiu veïnal s'organitza i es coordina. És un moviment defensiu que es proposa, a més d'evitar que els interessos especulatius dels agents urbans destrossin llurs barris, lluitar per aconseguir un seguit de reivindicacions que van des de les qüestions materials més peremptòries —neteja, habitatge, semàfors, transport públic, centres de salut, centres de planificació familiar, etc.— a les més ideològiques —una ciutat igualitària, cohesionada,

¹⁰. S'està utilitzant el terme en el sentit teoritzat per Tönnies (1979).

amb una qualitat de vida comuna a tots els barris—, passant per aquelles que impliquen desenvolupament cultural i social —ensenyament, espai públic, biblioteques...—. Dins d'aquest període distingim dues subetapes:

- La primera s'estén fins la mort de Franco (1975). L'urbanisme, teòricament determinat pel Pla Comarcal del 1953, es caracteritzà per una permissivitat sense límits. No solament s'aproven plans parcials especulatius, es toleren també clars abusos i reiterades il·legalitats. És llavors quan s'inicia el moviment associatiu veïnal. Les primeres associacions es creen en els barris on els problemes són més greus. Si les associacions de veïns s'haguessin aturat en aquest punt, segurament estaríem davant d'un moviment tradicional: seria la *precarietat de recursos*, l'exigència vital per cobrir les necessitats més bàsiques, el que hauria donat lloc a l'agrupament dels veïns i veïnes per resoldre els problemes estrictament materials. Però, d'una banda, el moviment es va estendre a tots els barris de Barcelona, inclosos aquells que com Sarrià, Sant Gervasi o l'Eixample gaudien d'un nivell de vida envejable, i, de l'altra, els objectius del moviment es van dirigir a cercar un altre tipus de ciutat, amb millor qualitat de vida, més democràtica i solidària. Objectius, tots ells, superadors dels corresponents a moviments orientats per la «precarietat de recursos».

- La segona subetapa (1975-1979). És l'època més dinàmica del moviment i

també la més polititzada. Les reivindicacions es multipliquen. El moviment fa un esforç notabilíssim de dinamització cultural, política i cívica del veïnat. En matèria d'urbanisme, les deliberacions sobre planificació¹¹ s'alternaven amb les campanyes contra l'especulació i la reclamació d'equipaments i serveis. Per aconseguir tot el que es demanava calia que els ajuntaments fossin sensibles a les necessitats dels barris i de la ciutat. Però això no era possible amb un govern dictatorial: no hi havia diàleg. Funcionava solament la lluita reivindicativa. I, entre les reivindicacions puntuals, s'hi afegien la reclamació de la democràcia, la llibertat i l'autonomia. S'entenia que només així els veïns podrien obtenir l'estatus de ciutadans.

Al final d'aquesta etapa, el grau de coneixement que la població barcelonina tenia del moviment era molt elevat; la seva imatge, altament valorada. Les AAVV havien aconseguit cobrir pràcticament tota la ciutat, creant sentiments de pertinença i identitat. La seva veu era escoltada i, malgrat que van aturar tota acció que no fos estrictament urgent, sota el lema «Salvem Barcelona per a la democràcia», la seva rellevància fou màxima.

La segona etapa: l'època de democràcia municipal

S'estén des del 1979 fins avui. També en aquest cas és factible diferenciar-hi diferents subetapes:

- La primera correspon als primers anys de democràcia municipal. S'inicia,

per tant, l'any 1979 i s'allarga fins l'any 1986, quan Barcelona és nominada seu olímpica dels Jocs del 1992. Inicialment, les polítiques urbanístiques van anar dirigides a cobrir els dèficits de la ciutat i en especial els dels barris perifèrics, donant resposta a les reivindicacions veïnals que s'havien anat acumulant. Els *objectius* prioritaris eren, doncs, els d'una agenda preparada col·lectivament. Consegüentment hi va haver acord en les transformacions i operacions que s'executaven. La reconstrucció i millora de la ciutat existent orientava el model de ciutat, un model que es volia compactat, divers i igualitari.

El *procediment* d'actuació es basà en la preparació i execució de *projectes* concrets. Així era possible emprendre una «política d'urgència», donant resposta a les necessitats més urgents, i fer-la compatible amb la migradesa dels recursos del Consistori.

11. En parlar del paper que van fer les AAVV en l'urbanisme d'aquesta època, cal diferenciar entre les campanyes d'oposició als plans parcials, derivats encara del Pla del 1953, i les afectacions que implicaria el Pla del 1976. Les primeres gairebé sempre van aconseguir que es tinguessin en compte les reivindicacions dels veïns i, en alguns casos, van poder aturar els plans. Les segones campanyes anaven encaminades a la necessitat de fer comprensibles les determinacions del nou pla i, amb aquesta finalitat, es van organitzar seminaris, es van preparar exposicions... Els col·legis professionals van tenir en aquells moments un paper molt important, i van treballar braç amb braç amb les AAVV, defensant els seus objectius i ajudant a la confecció de plans alternatius; també en l'estudi de les implicacions derivades del Pla del 1976.

Des del punt de vista democràtic, s'aposta per la *participació* i el moviment associatiu veïnal és considerat amb la màxima deferència. A més d'atendre les seves reivindicacions, se'ls convida a participar en la preparació de l'organització territorial de la ciutat (Alabart, 1980) i, de comú acord, es promouen mesures de descentralització municipal. Tanmateix, s'obren les primeres fissures quan es posa sobre la taula la qüestió de la *representativitat*. A partir d'aquest moment (1982) sembla iniciar-se una certa desconfiança entre l'Ajuntament i les AAVV que complica les relacions.

No solament la relació entre l'Ajuntament i el moviment associatiu canvia en aquells anys, quan es comença a preparar la candidatura olímpica; es promou un nou tipus d'intervenció urbanística que, com observa Oriol Nel·lo, constitueix «un salt d'escala» (Nel·lo, 1992, p. 7): «allò que dóna coherència a les actuacions olímpiques i a tota la pràctica urbanística en aquest moment són les “noves centralitats”».¹²

• Segona subetapa: la concessió dels Jocs Olímpics (1986) significa, doncs, la consolidació d'una etapa projectada tímidament des d'anys enrere. Els grans projectes marcaran l'agenda de l'urbanisme barceloní, fent alterar l'ordre de prioritats de la ciutat. I, malgrat que les AAVV van vetllar perquè els projectes que afectaven llurs barris es mantinguessin, no sempre van poder evitar que quedessin postergats i, en tot cas, per aconseguir els seus objectius els

calia tornar a la lluita reivindicativa.¹³ L'*agenda* ja no els corresponia. Ara era el Consistori qui la determinava tenint com a criteris la urgència i els interessos econòmics, encoberts sovint per les exigències de la trobada olímpica.

Quant als *resultats*, els Jocs van implicar la dinamització urbanística, econòmica i social de Barcelona; també la construcció d'importants infraestructures; les rondes en són el millor exemple. Fomentant l'autoestima ciutadana i l'orgull de sentir-se membres d'una comunitat emprenedora i culturalment avançada, multiplicaven, alhora, la capacitat d'atracció de nova població (estable o de pas), la qual cosa era garantia d'obertura, diversitat i internacionalisme. Segurament aquesta va ser la consecució més important de la política del Consistori. A partir d'aquell moment es va parlar del «model Barcelona» amb una vehemència que semblava resistir tota crítica. El «model» abraçava des de l'organització dels Jocs fins al desenvolupament urbanístic de la ciutat, passant pels plans estratègics que li havien servit de base orientativa. Barcelona va ser, indiscutiblement, posada al món i presentada com una ciutat moderna i dinàmica.

Tanmateix, no tots els *resultats* van ser lloables: algunes de les intervencions provocaven veritables esventraments que arrasaven immobles, part del patrimoni històric dels barris i, sovint, afectaven la seva pròpia idiosincràsia. Paral·lelament, a partir del 1986, s'assisteix a l'escalada de preus dels

habitatges sense que l'Administració intervingués ni dictés cap norma correctora dels abusos del mercat. Aquest fet tergiversà la funció social de l'habitatge, provocant la gentrificació¹⁴ d'alguns barris i l'emigració dels més joves cap a municipis amb habitatges a preus més assequibles. A més, el nou model va implicar l'abandonament dels aspectes més socials de la política anterior.

Pel que fa a la *participació*, eren moments de mínims per al moviment associatiu veïnal. No obstant això, les AAVV no van deixar mai de fer sentir críticament la seva veu. Tampoc no van deixar de reclamar informació municipal, completa i intel·ligible, i participació en els projectes preolímpics. El llistat de reivindicacions que en el llibre *Barcelona en lluita* ocupa el capítol de «Cronologia», permet comprovar que

12. Les àrees de nova centralitat previstes foren: (1) Diagonal-Pedralbes, (2) Montjuïc, (3) Vila Olímpica, (4) Vall d'Hebron, (5) Diagonal-Sarrià, (6) Carrer Tarragona, (7) Carrer Numància fins a la plaça d'Espanya, (8) plaça Cerdà, (9) el port vell, (10) Diagonal-mar, (11) Glòries, (12) la Sagrera. Algunes d'aquestes àrees són residencials, altres d'infraestructures o comercials. Totes estan molt ben dotades d'equipaments i serveis. Totes són prou allunyades del centre de negocis per constituir contrapunts descentralitzadors.

13. Les reivindicacions d'aquesta època poden consultar-se a Huertas i Andreu, 1996.

14. El paradigma d'àrea gentrificada fou la Vila Olímpica, aixecada sobre antics terrenys industrials i d'habitatge obrer, «sense voluntat de diàleg amb el teixit urbà del vell barri industrial» (Clarós, 2010, pàg. 17), on es construïren els habitatges que, durant els Jocs van aixoplugar la «família olímpica», i després van ser adquirits per professionals de nivell socioeconòmic mitjà-alt.

la dinàmica del moviment associatiu durant aquests anys no va reduir-se pas gaire (Huertas i Andreu, 1996, p. 143).

• Tercera subetapa: el model que s'inicia amb els Jocs Olímpics es consolida després, accentuant els seus objectius més mercantilistes i competitius, fins al punt que molts consideren que cal parlar d'un tercer moment en el desenvolupament urbanístic de la Barcelona democràtica.¹⁵ En tot cas, és cert que el model ha anat endurint-se. Les polítiques urbanístiques han prioritzat el creixement econòmic de la ciutat i han afavorit la conversió de la urbs en «parc temàtic», abocat al turisme i a l'oci, en la qual els aspectes culturals, històrics i relacionals han deixat de ser valors primordials. Un model de ciutat que, en protegir més els interessos del capital que els de la ciutadania, ha segmentat i segregat l'espai, ha anul·lat la diversitat i ha foragitat els veïns i veïnes joves i amb pocs recursos, trencant nexes de relació i solidaritats familiars i socials. Un model de ciutat en què els seus edils, tot omplint-se la boca de la conveniència de la participació, pensen que aquesta consisteix en l'obligació que té el ciutadà d'escoltar-los, assentir i aplaudir.

Com diu l'Horacio Capel, a Barcelona hi ha molts exemples en aquest sentit; «casos paradigmàtics de rebuig al diàleg poden ser les actuacions relacionades amb el 22@ i, en general les realitzades en el Poblenou», (Capel, 2007, p. 28). Se'n podrien afegir altres de més recents, alguns particularment

preocupants, com el cas de l'hotel del costat del Palau de la Música, o esmentar exemples tan particulars de diàleg i debat com l'utilitzat per a la remodelació de la Diagonal.

Cal afegir, mitigant aquest panorama crític, que tant des de la normativa urbanística com des de la pràctica ciutadana s'han obert espais de participació i col·laboració que esdevenen preats exemples d'una altra manera de fer ciutat i d'organitzar les relacions; de canvi cap a una democràcia més madura i sòlida. Entre aquests, el Pla Comunitari de Trinitat Nova (PCTN): un pla que s'inicia amb l'elaboració d'un *diagnòstic participatiu* dels problemes i les oportunitats del barri i que, liderat per l'Associació de Veïns, ha aconseguit implicar altres col·lectius, amb la col·laboració de tècnics i professionals i amb el recolzament i la complicitat de les administracions públiques.¹⁶

Comentari final

L'article es proposava, a partir d'un mínim cos teòric, exposar el paper del moviment associatiu en les polítiques urbanístiques, centrant l'anàlisi en el cas de Barcelona.

Per fer-ho s'han diferenciat dos períodes separats per les eleccions municipals del 1979. Durant el primer període, el de la dictadura, no es pot parlar de participació ni de democràcia. El paper del moviment associatiu veïnal era defensiu i de lluita. El diàleg amb l'Administració no era possible. I així fou com les AAVV van incidir en les

polítiques urbanístiques de l'època: reivindicant el que era just i fent sentir la seva veu per impedir els abusos.

Tres foren les aportacions més remarcables del moviment veïnal barceloní: la defensa de la qualitat de vida als barris; la superació del localisme, a partir d'un model de ciutat basat, això sí, en les necessitats dels barris; i, finalment, el derivat de la mateixa pràctica, fent que les AAVV generessin una dinàmica democràtica i de mútua col·laboració, que preparés els seus associats i associades per a la participació democràtica i crítica. La transmissió d'informació i la deliberació sobre les problemàtiques les convertí en escoles de ciutadania. El debat sobre la ciutat del futur i els valors a potenciar va significar una garantia de virtut cívica.

Quan les primeres eleccions van situar en els consistoris els partits d'esquerra, les AAVV van celebrar la victòria com a pròpia. Inicialment les polítiques urbanístiques van anar dirigides a

15. Per exemple, pot consultar-se l'article d'Ismael Blanco «Does a "Barcelona Model" Really Exist?» (Blanco, 2009).

16. Referències sobre el (PCTN):
 – Tatger, Mercè (1995). *La Trinitat Nova*. Colecció Els Barris d'ADIGSA, núm. 30. Barcelona: Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.
 – Blanco, Ismael; Rebollo, Óscar (2002) «El plan comunitario de Trinitat Nova: un referente de la planificación participativa local» a Blanco, I. i Gomà, R. (coords.). *Gobiernos Locales y Redes Participativas*. Barcelona: Ariel.
 – Asociación de Vecinos de Trinitat Nova, *Plan de desarrollo comunitario de la Trinitat Nova (Barcelona, España)*.

cobrir els dèficits de la ciutat. Els objectius prioritaris del Consistori donaven resposta a les reivindicacions veïnals no resoltes. Hi havia acord. La transformació i millora de la ciutat s'orientava cap a un model compacte, divers i igualitari. Les associacions tenien la paraula, si bé la manca de pràctica democràtica provocava algunes tensions.

Tanmateix, apareixen ja les primeres fissures entorn del tema de la representativitat, o potser aquesta era tan sols la punta de l'iceberg. Cap al 1982 comença a preparar-se la candidatura olímpica i amb ella, es produeix un «canvi d'escala». La prioritat ja no són els barris ni les seves necessitats sinó aconseguir posar Barcelona al món. S'inicia l'època dels grans projectes, que es fa visible quan s'implementen les «noves centralitats». A partir

d'aquest moment, l'urbanisme esdevé més tècnic i els models de ciutat dels veïns i veïnes i del Consistori barceloní tendeixen a divergir.

En aquest context, i després d'una llarga època de desconcert, les AAVV van optar per sustentar la seva estratègia en tres pilars bàsics. El primer, reforçant el coneixement del barri i de les seves necessitats. El segon, establint una plataforma que els permetés debatre i sustentar les seves opinions crítiques (positives o negatives). El tercer, la defensa dels valors democràtics i igualitaris. Així el moviment associatiu veïnal ha anat conformant, junt amb altres organitzacions i entitats, un model de ciutat lligat a la solidaritat i la sostenibilitat, sense abandonar, en cap moment, la reivindicació i el compromís.

I acabarem amb el que és més conclusió que resum: si les polítiques urbanístiques es proposen atendre les necessitats de la *vida quotidiana* i aconseguir que les ciutats siguin «equitatives, diverses, democràtiques, vibrants, saludables i habitables», han de fomentar la participació ciutadana i en especial aquella que a través de la pràctica col·lectiva pot oferir una major maduresa. Com s'ha vist, el moviment associatiu veïnal de Barcelona hi pot aportar la seva experiència, sempre que existeixi la voluntat política d'escoltar-lo, en lloc de dirigir-lo, i de permetre que participi en totes les dimensions del procés, des de la presa de decisions i la determinació de l'agenda fins al seguiment de la implementació de les polítiques urbanístiques. 🔑

Bibliografia

ADELAIDE CITY COUNCIL (2005). *Workforce Growthplan 2005-2010*. Adelaide City Council. Web: www.adelaide-citycouncil.com/adccwr/publications/policies_strategies/workforce_growth_plan_2005-2010.pdf

[Consulta: setembre 2009]

AADD (1992). «La Barcelona de Maragall». *La Veu del Carrer*, núm. 10/11, juliol, Ed. FAVB.

ALABART, Anna (1982). «Els barris de Barcelona i el moviment associatiu veïnal». Tesis doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.

ALABART, Anna (1980). «Mapa de barriades de Barcelona». CAU, núm. 33.

ALIBÉS, J. M. et. al. (1973). *La Barcelona de Porcioles*. Barcelona: CAU.

ALEXANDER, Chistopher et al. (1978). *Urbanismo y participación*. Barcelona: Gustavo Gili.

ASOCIACIÓN DE VECINOS DE TRINITAT NOVA. *Plan de desarrollo comunitario de la Trinitat Nova (Barcelona, España)*.

BLANCO, Ismael (2009). «Does a “Barcelona Model” Really Exist? Periods, Territories and Actors in the Process of Urban Transformation». *Local Government Studies*, vol. 35, núm. 3, p. 355-369, juny 2009.

REBOLLO, Oscar; BLANCO, Ismael (2002). «El Plan Comunitario de Trinitat Nova (Barcelona): un referente de la planificación comunitaria». Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

BOURDIEU, Pierre; PASSERON, Jean-Claude (2003). *Los Herederos: los estudiantes y la cultura*. Buenos Aires: Siglo XXI.

BOURDIEU, Pierre (1991). *La distinción*. Madrid: Taurus.

BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D (1994). *Per a una sociologia reflexiva*. Barcelona: Herder.

CAPEL, Horacio (1981). *Capitalismo y morfología en España*. Barcelona: Libros de la Frontera.

CAPEL, Horacio (2007). «El debate sobre la construcción de la ciudad y el llamado “Modelo Barcelona”». *Scripta Nova*, vol. XI, núm. 233, 15 de febrer de 2007.

COSTA, Joan; GÓMEZ, Joan; SANTAJULIANA, Xavier (1998). «Església, nous i vells moviments socials». *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 7.

CLARÓS, Salvador (2010). «Ciudadanía y transformación olímpica en el levante barcelonés». *La Veu del Carrer*, núm. 117, juliol, Ed. FAVB, p. 17.

ESMAN, Milton J.; UPHOFF, Norman T. (1984). *Local Organizations: Intermediaries in Local Government*. Ithaca: Cornell University Press.

FEDERACIÓ D'ASSOCIACIONS DE VEÏNES I VEÏNS DE BARCELONA (ed.) (1991). *La Barcelona dels barris*. Barcelona: Federació d'Associacions de Veïnes i veïns de Barcelona.

FEDERACIÓ D'ASSOCIACIONS DE VEÏNES I VEÏNS DE BARCELONA (ed.) (1999). *La Barcelona dels barris*. Barcelona: Federació d'Associacions de Veïnes i veïns de Barcelona.

FEDERACIÓ D'ASSOCIACIONS DE VEÏNES I VEÏNS DE BARCELONA (ed.) (2008). *La Barcelona dels barris*. Barcelona: Federació d'Associacions de Veïnes i veïns de Barcelona.

GINER, Salvador (2005). «Ciudadanía pública y sociedad civil republicana». *Documentación Social*, núm. 139.

HERREROS, Francisco; FRANCISCO, Andrés de (2001). «Introducción: el capital social como programa de investigación». *Zona Abierta*, núm. 94-95.

HUERTAS, Josep M.; ANDREU, Marc (1996). *Barcelona en lluita*. Barcelona: Federació d'Associacions de Veïnes i veïns de Barcelona.

KRUGMAN, P. (2009). «La venganza del exceso». *El País*, 29 de març de 2009.

MARTÍ, Francisco; MORENO, Eduardo (1974). *Barcelona ¿a dónde vas?* Barcelona: Dirosa.

NELLO, Oriol (2009). «Les repercussions urbanístiques dels Jocs Olímpics de Barcelona '92» [article en línia]. Barcelona: Centre d'Estudis Olímpics UAB. [Consulta: setembre 2009] http://olympicstudies.uab.es/pdf/wp003_cat.pdf [Data de publicació: 1992]

ROSTOW, Walt W. (1961). *Las etapas del crecimiento económico*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

TATGER, Mercè (1995). *La Trinitat Nova*. Colecció Els Barris d'ADIGSA, núm. 30. Barcelona: Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.

TAYLOR, Michael (2001). «El buen gobierno: sobre la jerarquía, el capital social y las limitaciones de la teoría de la elección racional». *Zona Abierta*, núm. 94-95.

TOMÀS, Mariona (2010). «Gobernabilidad metropolitana, democracia y eficiencia. Una comparación Barcelona-Montreal». *Revista Española de Ciencia Política*, núm 23.

TÖNNIES, F. (1979). *Comunidad y asociación*. Barcelona: Península.

Servei de Gestió de Conflictes a l'Espai Públic

Pau Arbós, Juan Miguel Iglesias i Marina Mañas. Servei de Gestió de Conflictes. Ajuntament de Barcelona

Introducció

A la ciutat de Barcelona, amb l'arribada de nous col·lectius i l'aparició de noves realitats socials s'estan donant diferents usos dels espais públics que poden generar conflictes socials complexos i que requereixen un abordatge integral. L'Ajuntament de Barcelona va crear el Servei de Gestió de Conflictes d'Àmbit Social a l'Espai Urbà (SGC) l'abril del 2006, amb l'objectiu de restablir i/o mantenir les condicions de convivència entre la ciutadania, analitzant i dissenyant plans d'intervenció coordinats i de manera conjunta amb altres serveis i recursos, tant municipals com externs, en les situacions de conflictes oberts que es puguin produir a la ciutat.

Els escenaris de conflicte en la convivència sobre els quals intervé el SGC són d'origen multifactorial, prèviament han estat considerats d'alta complexitat i s'ha comprovat que la intervenció dels serveis estàndards disponibles en els diferents territoris de la ciutat era inviable. Les demandes d'intervenció fan referència a persones soles vulnerables, fràgils i en situació de risc (menors o gent gran), bandes i grups d'ideologies i actituds violentes que trenquen la pau social i la convivència, persones amb conductes incíviques i poc respectuoses amb altres persones i amb l'entorn, pràctiques poc saludables que comporten un risc evident per a la salut, persones que incompleixen sistemàticament les normes d'ús de les instal·lacions públi-

ques... El Servei també fa intervencions més comunitàries, per treballar les percepcions i els discursos negatius que dificulten i/o condicionen la convivència d'un barri.

El Servei de Gestió de Conflictes. Organització i metodologia de treball

El SGC disposa de vuit professionals de diferents disciplines (treball social, educatiu i mediació). S'organitza en dos equips, cadascun encapçalat per un coordinador. Cada equip atén cinc districtes de la ciutat, garantint així un major coneixement dels territoris i una comunicació i relació fluides amb els responsables dels diferents serveis i àmbits que hi operen. El Servei funciona en horari permanent, de dilluns a diumenge, les 24 hores, amb una distribució horària que prioritza els caps de setmana, en horaris de tarda, nit i matinada. S'activa des dels territoris. La demanda és enviada per la Gerència del Districte a la Gerència d'Acció Social i Ciutadania, i llavors es comprova l'existència d'elements socials generadors del conflicte a l'espai urbà per activar el servei.

Els projectes d'intervenció consten de cinc fases o moments clau:

- *Fase 1. Recepció de la demanda i entrada en l'agenda del Servei.* El districte envia una fitxa-demanda que recull una prediagnosi de l'escenari de conflicte. Es contrasta amb les diferents informacions disponibles, es valora l'alarma

social, la visibilitat dels problemes i la cronificació del conflicte, la qual cosa permet fer la prioritització per a l'entrada en l'agenda d'un dels dos equips del Servei. Es comunica la decisió a la Gerència del Districte en un termini de deu dies.

- *Fase 2. Intervenció inicial.* L'equip assignat fa acte de presència a l'espai i/o zona d'intervenció per confrontar la informació rebuda. En un termini de tres setmanes el SGC fa arribar al districte una primera diagnosi de la situació, amb les dades d'identificació de la intervenció, descripció de l'escenari del conflicte i les problemàtiques detectades, així com amb les línies d'actuació proposades.

- *Fase 3. Actuació integral i d'alta intensitat (Pla de Xoc).* El SGC actua sobre aquelles causes que originen el conflicte i intenta un restabliment de la situació. S'utilitzen tècniques i metodologies del camp social. S'amplien informacions i es realitzen les coordinacions necessàries per a la posterior elaboració del Pla de Treball. S'elabora el document Pla de Xoc, on es recullen: objectius, accions, calendari, indicadors i resultats esperats. La durada aproximada de la intervenció és de tres mesos.

- *Fase 4. Pla de Treball Social.* S'elabora el Pla de Treball Social que recull els objectius, les accions i els agents que han de desenvolupar-les, el calendari i els indicadors de resultats. Seguidament el SGC fa la presentació a la Gerència del Districte. El termini

màxim d'intervenció d'aquesta fase és de tres mesos.

- *Fase 5. Seguiment i avaluació del Pla de Treball Social.* El SGC col·labora en la implantació del pla de treball i l'avaluació posterior d'aquest i dels resultats obtinguts. El termini de seguiment de l'actuació es determina en cada cas, però no pot anar més enllà de sis mesos des de la data d'acabament d'una intervenció.

Cas: intervenció en un parc de la ciutat

A principis del mes de juny del 2006 i mitjançant la Gerència de Parcs i Jardins, arriba una demanda per intervenir en un parc de la ciutat.

Aquest espai es caracteritza per tenir dinàmiques «de ciutat», és a dir, presència habitual de ciutadans i ciutadanes de diferents barris de la ciutat i de turistes, preferentment durant l'estiu, els caps de setmana i en períodes de vacances. Durant el període hivernal la presència de persones és baixa, però amb l'arribada del bon temps i l'estiu l'ocupació de l'espai s'incrementa notablement per diferents grups.

El primer període d'intervenció es va desenvolupar entre els mesos de juny del 2006 i desembre del 2007. Des del Servei es van delimitar tres zones:

- *La zona A* té un centre educatiu, un espai obert de terra sense cap funció específica, elements esportius (cistelles de bàsquet i tennis de taula en un espai ampli cimentat) i diverses zones verdes i d'arbrat.

- *La zona B* disposa d'una gran zona verda, un espai de joc infantil, una pista de petanca i una zona d'esbarjo de gossos.

- *La zona C* destaca per la presència d'un gran espai verd amb vegetació i una pista destinada a la pràctica de *skate*.

Durant els dos primers mesos es van realitzar diferents prospeccions en dies i franges horàries diverses per tal de tenir una visió global de les dinàmiques del parc i els grups que s'hi relacionaven habitualment. La informació, recollida en fitxes d'observació, es va emprar per elaborar el document de Diagnosi, en el qual destacaven algunes qüestions relatives a l'espai físic. Específicament es van citar aquells aspectes que podien ser un element de risc per a la població o que podien facilitar dinàmiques inapropiades.

Les dinàmiques observades a les tres zones estaven determinades pels col·lectius que feien acte de presència de manera habitual en els diferents espais:

- A la zona A entre setmana hi havia presència de persones sense sostre i/o en situació de precarietat que realitzaven totes les activitats bàsiques i quotidianes. També era habitual la presència d'autocaravanes estacionades, les famílies de les quals feien ús del parc (fonts per rentar-se...), i de transportistes europeus que pernoctaven als camions i feien ús de la via pública per cuinar, etc. Durant el cap de setmana s'hi sumava la presència de diferents nuclis familiars

de persones d'ètnia gitana que feien pícnic a les zones verdes.

- A la zona B s'instal·laven els grups més nombrosos, tant de persones autòctones com nouvingudes, especialment durant els dies festius, en dinàmica de relació i de pícnic. Concretament, un grup particularment nombrós era el dels equatorians, que hi feien joc esportiu (l'«equavolei»). En horari de matinalada es va detectar presència d'homes que practicaven intercanvi sexual.

- La zona C era la més utilitzada per famílies del barri que hi feien pícnic i per grups de joves vinculats a la pràctica de l'*skate*. Durant la nit diversos grups de joves utilitzaven la zona com a espai de trobada, hi escoltaven música i consumien alcohol.

Aquests tipus d'usos portaven associades algunes actituds incíviques, com per exemple: la degradació de l'espai físic provocada per acumulació de brutícia; la dinàmica de pícnic en espais no habilitats, la pràctica esportiva («equavolei») en zona verda, la venda ambulants i el consum d'alcohol, intercanvis sexuals i preservatius llençats a l'espai públic.

Es va elaborar el Pla de Xoc entre el SGC i el districte. Els principals objectius a curt termini pretenien aconseguir la implicació del Districte envers les problemàtiques detectades, treballant en la línia de la coresponsabilitat i la coordinació amb els diferents agents i serveis que intervenien en el territori.

Paral·lelament, es plantejava una sèrie de propostes d'intervenció imme-

diata social, de seguretat i d'espai físic: la realització d'un estudi de l'espai des d'una òptica integral; l'adaptació i/o ampliació dels serveis de neteja i manteniment; la intervenció de promotors cívics; la coordinació i intervenció del Servei d'Inserció Social (SIS); el seguiment de les dinàmiques d'intercanvi sexual (per detectar si es donaven transaccions econòmiques i descartar o no la presència de menors); la intervenció de les diferents associacions gitanes; l'activació de dispositius de la Guàrdia Urbana i els Mossos d'Esquadra per garantir l'aplicació de la Normativa de Civisme; també es va contactar amb persones del veïnat per conèixer la seva percepció.

La implementació consensuada i coordinada entre el districte, Parcs i Jardins i els Cossos de Seguretat va comportar una millora general de l'espai i una recuperació del «control» de les dinàmiques que es desenvolupaven al territori.

El desembre del 2007 des del SGC es va presentar una proposta de Pla de Treball Social amb què es pretenia consolidar les millores i incidir en els elements negatius que hi persistien.

Els objectius principals eren: aconseguir un equilibri positiu entre l'espai i els usos que s'hi donaven, a partir de la disminució de les conductes incíviques i de risc d'alguns col·lectius; proposar reformes físiques com a element afavoridor de la cohesió social a l'espai i les dinàmiques positives dels grups; i fomentar l'ús del parc entre diferents

col·lectius (veïnat, centres escolars, xarxa associativa...) durant tot l'any.

Per tant, des del Servei es van executar tres fases d'intervenció: la inicial, en què es va identificar o analitzar les dinàmiques generals dels col·lectius i les problemàtiques associades; el Pla de Xoc, en què s'intervenien des de la vessant de la informació dels usos permesos i la limitació de les actituds inapropiades; i la de Pla de Treball Social, en què s'hi incorporaven altres serveis i recursos municipals per tal de consolidar les dinàmiques apropiades i potenciar la presència de col·lectius regulats.

Balanç i reptes de futur

El Servei de Gestió de Conflictes va néixer l'abril del 2006. Després de

gairebé cinc anys de funcionament ha consolidat una identitat metodològica i de funcionament intern, i també ha guanyat identitat envers el conjunt de districtes i/o altres interlocutors que poden fer demanda d'actuació per a un territori concret (Taula de Coordinació del Programa Especial d'Espai Públic, Àrea de Medi Ambient, Guàrdia Urbana...). Els professionals del Servei han estat convidats com a experts a participar en una Jornada de Reflexió, organitzada per Barcelona pel Medi Ambient, sobre els elements que cal tenir en compte en la planificació i el disseny dels parcs i espais de lleure.

Des del Servei ens proposem continuar potenciant el treball coordinat i transversal per a la resolució del

Taula 1. Programes desenvolupats als districtes. Barcelona, 2006-2010

Districte	Localitzacions				
	2006	2007	2008	2009	2010
Ciutat Vella	--	1	12	4	2
Eixample	2	7	1	4	1
Sants-Montjuïc	2	4	13	6	5
Les Corts	4	1	2	2	--
Sarrià - Sant Gervasi	3	7	2	8	1
Gràcia	2	9	7	5	--
Horta-Guinardó	4	1	5	5	3
Nou Barris	3	7	5	5	2
Sant Andreu	1	4	7	2	3
Sant Martí	11	9	11	13	6
Port de Barcelona	--	1	1	--	
Àmbit de ciutat	--	--	--	5	
Total	32	51	66	59	23

Nota: nombre total de programes: 197. Nombre total de localitzacions: 187.
Font: elaboració pròpia.

conjunt de dinàmiques dels territoris d'intervenció, intensivament amb les Direccions de Serveis de Territoris als Districtes i, en concret, amb els tècnics de barri i amb els tècnics de prevenció.

Pel que fa al personal, el Servei manté la mateixa estructura i organització d'anys anteriors: vuit professionals que formen dos equips diferenciats de quatre membres, tots sota el comandament de la directora del servei.

De l'abril del 2006 al juny del 2010 s'han desenvolupat 197 programes d'intervenció en diferents espais dels districtes de la ciutat. Una mitjana de 49 programes l'any. Amb una mitjana de quatre programes iniciats cada mes i de 3,5 de finalitzats. El 55% d'aquests programes s'ha dut a terme desenvolupant totes les fases previstes d'intervenció i en el 45% restant dels casos s'ha realitzat únicament la fase de diagnosi.

Les problemàtiques abordades en els diferents programes d'intervenció han estat: activitats inadequades a l'espai públic (el 72%), convivència (el 65%), l'ús massiu i/o intensiu (el 57%), seguides de percepcions negatives (el 36%) i exclusió social (el 35%). En el 80% de les actuacions s'ha abordat dues problemàtiques o més alhora.

La participació ciutadana en l'urbanisme El cas dels terrenys de l'antiga presó de Trinitat Vella

Xavi Moreno i Xavi Patón. Direcció de Participació i Comunicació, Sector d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona

Introducció

En els darrers anys, la governança de la ciutat de Barcelona ha introduït un nou element funcional que ha suposat la recuperació del paper de la ciutadania en la gestió de la ciutat. Aquest element és la participació ciutadana, que es basa en la incorporació dels ciutadans i les ciutadanes com a actors en la definició i execució de les polítiques públiques.

L'objectiu d'aquest article és descriure, a manera de síntesi, una experiència participativa de definició conjunta entre la ciutadania i els tècnics del Sector d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona d'un projecte urbanístic del Districte de Sant Andreu: la renovació de tot l'àmbit de la presó de Trinitat Vella.

L'article plantejarà en primer lloc un marc teòric i normatiu de la participació ciutadana. Tot seguit es descriurà el procés participatiu realitzat a Trinitat Vella, per finalitzar amb una breu valoració de l'experiència.

Marc teòric i normatiu de la participació ciutadana

La complexitat creixent de les societats occidentals provoca l'aparició de nous desafiaments en la gestió de demandes, necessitats i preferències socials i polítiques diverses i —de vegades— contraposades. Diversos fenòmens socials i polítics generen aquesta nova complexitat, que es manifesta d'una manera més clara en l'àmbit de les relacions locals, atesa la proximitat entre el ciu-

tadà o la ciutadana i l'administració que presta els serveis.

La societat és més exigent i disposa de coneixements i capacitats per plantejar els seus punts de vista. No rep les polítiques públiques passivament, sinó que és capaç d'entendre'n els impactes i de valorar-los en funció dels seus interessos i les seves preferències.

Davant d'aquesta situació, es fa cada vegada més necessari adaptar les polítiques públiques i la seva implementació a les noves realitats socials, incorporant noves eines i metodologies que facilitin la relació i convivència entre tots els actors que conformen la ciutat.

D'aquesta manera el model de governança de la ciutat de Barcelona, especialment durant el darrer mandat, s'ha adaptat i reformulat en funció d'aquestes necessitats, generant nous espais de trobada i negociació entre administració i persones administrades, mitjançant nous instruments com ara la participació ciutadana.

La participació ciutadana es pot definir, intuïtivament, com la connexió entre els ciutadans i ciutadanes i els poders polítics. Gurutz Jauregui, la defineix com «la participació dels ciutadans i ciutadanes d'una comunitat en l'àmbit públic, tant en els processos de deliberació i de decisió intermedis, com en l'adquisició de certa influència en els processos de decisió final» (Jauregui, 1994).¹

Aquesta participació no es planteja com un element diferenciat i alternatiu al model de governança clàssic —representatiu—, sinó com a complement

d'aquest, com una forma de millorar els vincles entre els administradors i els administrats, entre la ciutadania i els poders públics. Així, la participació no permet substituir qui governa, sinó influir en la seva manera de governar.

S'han assenyalat alguns problemes en l'aplicació de la participació ciutadana: lentitud en la presa de decisions, costos elevats, manca de valor afegit, primacia del curt termini, erosió de les institucions representatives. Joan Subirats ens recorda, però, que són precisament la manca de participació, la desafecció i la falta d'implicació de la ciutadania en els afers públics el que provoca aquestes problemàtiques abans assenyalades (Font, 2001).²

Per altra banda, els processos de participació ciutadana aporten alguns avantatges sobre els models de gestió i presa de decisions clàssics: milloren la legitimitat de les polítiques públiques, en comptar amb la ciutadania en el procés de definició i impuls de les polítiques. I comporten la inclusió d'un major nombre de punts de vista i perspectives dels reptes i solucions, afavorint la formulació d'una política pública que satisfaci més correctament les demandes i expectatives del conjunt de la ciutadania.

Aquest model de governança basat en la inclusió de la ciutadania en la

1. Gurutz JAUREGUI (1995). *La democracia en la encrucijada*. Barcelona: Ed. Anagrama

2. Joan FONT (2001). *Ciudadanos y decisiones públicas*. Barcelona: (coord.) Ed. Ariel

definició de les polítiques públiques adquireix una importància especial en el marc de les polítiques urbanístiques. Això és així perquè les intervencions urbanístiques afecten especialment el dia a dia dels ciutadans i ciutadanes, la seva manera de relacionar-se amb la ciutat. Així mateix provoquen, en una part important dels casos, impactes tangibles sobre el territori, i per tant desperten resistències, reaccions i conflictes.

En aquest sentit, els processos de concertació urbanística fonamentats en els mecanismes de participació ciutadana s'han erigit com la via per aprofitar i superar el conflicte, i han generat mil·lors polítiques públiques d'implementació més fàcil.

D'aquesta manera, les diverses experiències participatives desenvolupades a Barcelona —com el procés participatiu de la modificació del Pla General Metropolità de la plaça de les Glòries, el Pla d'Usos del recinte industrial de Fabra i Coats o el procés participatiu per a la transformació dels terrenys de l'antiga presó de la Trinitat Vella, entre altres— suposen un aprofundiment en el desenvolupament dels mecanismes de relació amb la ciutadania, tant en els objectius d'informació, debat i recollida de propostes, com en la devolució o avaluació del mateix procés, i plantegen una superació del llinar normatiu establert pels reglaments municipals i aconseguixen un enfortiment democràtic pel que fa al procés de presa de decisions.

Quant al marc de referència normatiu de la participació ciutadana en rela-

ció amb l'urbanisme municipal, el Decret Legislatiu 1/2005, de 26 de juliol, pel qual s'aprova el Text refós de la Llei d'urbanisme, preveu la garantia i el foment dels drets d'iniciativa, informació i participació de la ciutadania en els processos urbanístics de planejament i gestió.

En aquest mateix sentit, el Títol IV de la Llei 22/1998, de la Carta municipal de Barcelona, estableix la garantia de la participació ciutadana, especialment en aquelles matèries que afecten més directament la qualitat de vida dels ciutadans i ciutadanes.

Les Normes Reguladores de la Participació Ciutadana de l'Ajuntament de Barcelona, del 2002, que desenvolupen la Carta municipal de Barcelona, determinen el dret de participació en la gestió dels assumptes públics i l'impuls de metodologies participatives i canals de participació suficients, oberts i flexibles per garantir i impulsar el dret de participació de tots els habitants de la ciutat. Així, el seu el Títol V, preveu l'impuls i regula la realització de processos de participació per a l'aprovació dels projectes urbanístics de gran envergadura o d'especial transcendència, que, en el cas dels districtes, quan afectin el conjunt d'un barri, hauran de ser recollits en memòries participatives que s'hauran d'incloure en els expedients administratius corresponents.

Un cop definit el marc teòric i normatiu, la implementació d'aquests processos en la realitat de la ciutat

planteja nombrosos reptes metodològics. La presentació d'un cas pràctic té l'objectiu d'aportar llum sobre les solucions adoptades en el cas del barri de la Trinitat Vella, un barri perifèric, amb un fort sentiment identitari, amb una taxa d'immigració elevada, amb diversos conflictes oberts de convivència i que està experimentant una etapa important de transformació. A continuació passem a detallar les fites principals del procés participatiu per a la transformació dels terrenys de l'antiga presó de Trinitat Vella.

El procés participatiu de Trinitat Vella

El context i els objectius principals

La Trinitat va ser una zona camperola i molt poc poblada fins a mitjan segle xx. Entre el 1952 i el 1954 canvià radicalment. Una part de les vinyes va desaparèixer i s'hi van construir blocs d'habitatges; a la part més alta de la zona es va bastir una presó. Pocs anys després, la política d'expansió de noves vies de circulació va separar la Trinitat en dos barris, la Trinitat Nova i la Trinitat Vella, divisió que persisteix actualment. El tren del nord desaparegué el 1960, i un any més tard s'inaugurà la perllongació de l'avinguda Meridiana.

El darrer gran canvi urbanístic que ha experimentat el barri va ser la construcció, l'any 1992, del Nus de la Trinitat, un dels nodes de connexió més importants de les rondes que envolten Barcelona. L'interior del nus acull l'ac-

cés a l'estació de metro que serveix el barri i un gran parc urbà. L'actual barri de la Trinitat Vella té una superfície de 84 hectàrees i uns vuit mil habitants. Els seus límits actuals són el riu Besòs, la Meridiana i la carretera de Ribes i el passeig de Santa Coloma.

El barri de la Trinitat Vella està actualment immers en un ampli procés de canvi. Els diferents projectes posats en marxa, a través de la Llei de barris, els planejaments de Porta Trinitat i de Madriguera i la transformació urbanística dels terrenys de la Presó de Trinitat Vella han de donar pas a la transformació integral del barri, de manera que esdevingui un barri més accessible, més proper a la resta de la ciutat i dotat de més equipaments, afavorint la relació entre les persones, les diferents cultures i els diversos espais i usos del barri.

Des de l'Ajuntament de Barcelona s'incideix en la importància especial d'incloure la visió de la ciutadania en els projectes de ciutat i de barri com a instrument de millora de l'eficàcia de les actuacions a emprendre. És amb aquesta voluntat que, des del Districte de Sant Andreu —conjuntament amb el Sector d'Urbanisme i Infraestructures i la Regidoria d'Habitatge de l'Ajuntament de Barcelona— s'inicia un procés de participació ciutadana per recollir les inquietuds i propostes dels veïns i veïnes i decidir els criteris que han d'informar el projecte tècnic de reconversió dels terrenys de la Presó de Trinitat Vella.

Concretament, el procés de participació ciutadana té l'objectiu de

conèixer la realitat actual del barri i les diferents visions existents, alhora que crea els canals de participació, de deliberació i consens sobre les necessitats prioritàries del barri respecte als futurs usos dels terrenys de la presó. En aquest sentit els objectius principals són:

- Elaborar una diagnosi participada amb la ciutadania de la realitat social del barri de Trinitat Vella.
- Aconseguir una visió global i integradora de les diferents opinions, demandes i suggeriments que existeixen en relació amb els terrenys de la presó de la Trinitat Vella.
- Consensuar i decidir participadament les propostes i prioritats d'ús per a la futura reordenació dels terrenys de la presó de la Trinitat Vella.
- Garantir i fomentar els drets d'iniciativa, informació i participació de la ciutadania i les entitats interessades.
- Promoure la participació ciutadana en la planificació urbanística com a via innovadora per al perfeccionament i desenvolupament de la democràcia participativa.

Procés participatiu

El procés participatiu per a la transformació dels antics terrenys de la presó de la Trinitat Vella contempla diversos moments d'obertura i tancament cap a la ciutadania, al voltant de diferents fites participatives, com la diagnosi social participada, els tallers propositius per als nous usos dels espais de la presó o la definició del

document de criteris generals per a la transformació de la presó. El procés ha estat un èxit quant a participació dels veïns i veïnes de la Trinitat. Durant el procés hi ha hagut gairebé vuit-cents participants, amb diferents graus de profunditat i compromís participatiu. Així mateix, s'ha gaudit de la participació de més de vint associacions i entitats del barri.

En l'actualitat, el procés es troba en la IV fase, en l'etapa d'elaboració del projecte de modificació del Pla General Metropolità, que ha de marcar les pautes de la transformació urbanística de l'àmbit de la presó. Es preveu poder aprovar la modificació del pla general metropolità al llarg del 2011.

El procés es va iniciar amb una diagnosi social participada, que a través d'entrevistes, dinàmiques grupals i enquestes va traçar una primera imatge de les demandes i necessitats així com de les oportunitats i fortalles que planteja el projecte de transformació dintre del barri de Trinitat Vella. Així mateix es va realitzar una jornada al carrer, amb participació dels infants del barri. Des de la Regidoria de Sant Andreu es va posar especial èmfasi en la inclusió del major nombre possible de sensibilitats dintre de la diagnosi, amb l'objectiu que fos compartida pel conjunt de la ciutadania.

Aquesta diagnosi va ser validada en un taller participatiu obert a la ciutadania, en què es va recollir també propostes per als usos dels terrenys de la presó

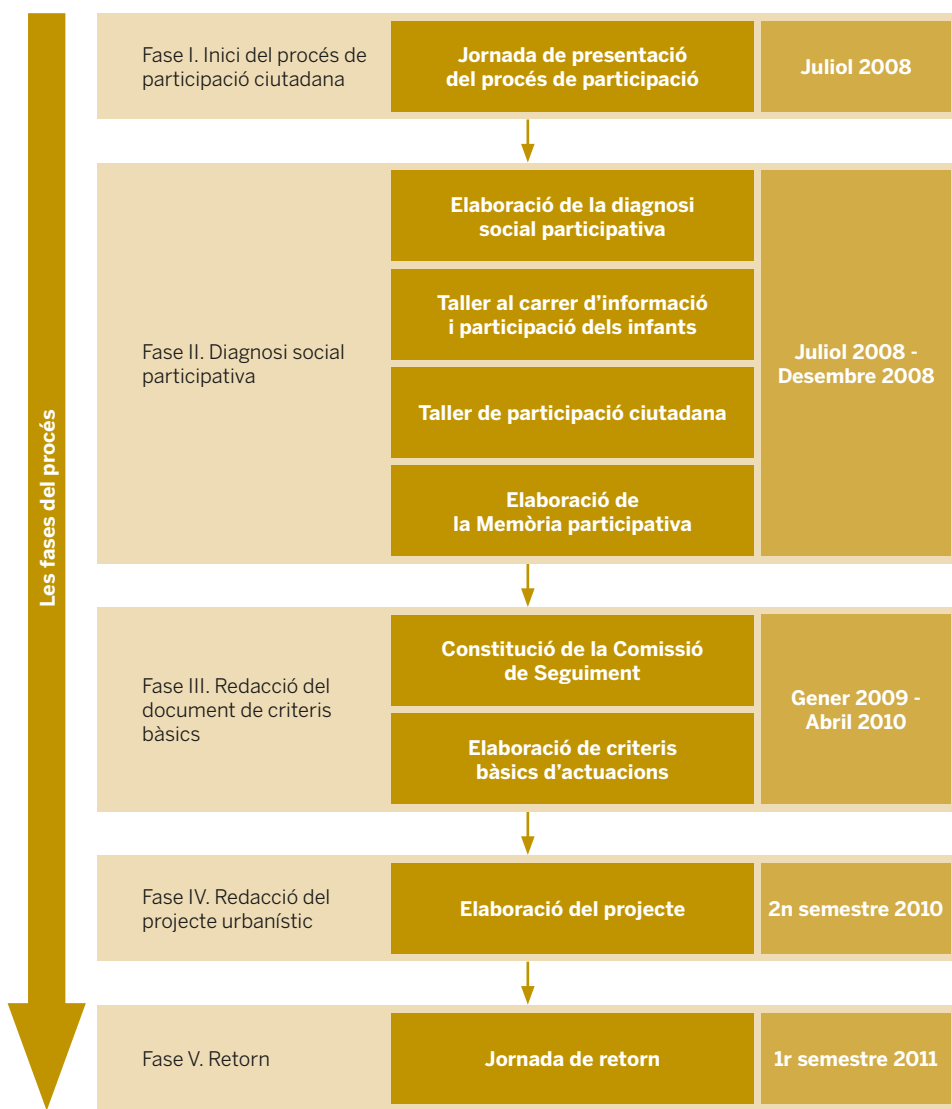
de la Trinitat Vella. La fita participativa següent va ser la creació d'una comissió de seguiment tècnica i ciutadana³ que, de la mà de les propostes definides pel veïns i veïnes de Trinitat Vella i

dintre del marc urbanístic i tècnic, van elaborar el «Document de criteris bàsics per a la transformació de la presó de Trinitat Vella» document que contempla els grans elements que contindrà la

modificació del planejament urbanístic en aquest àmbit, previ a la transformació física de la zona.

El document de criteris bàsics va ser validat, obrint de nou el procés, en el marc d'una assemblea de veïns i veïnes de Trinitat Vella. Un cop validat, el document s'ha traslladat als serveis tècnics municipals, que elaboraran una proposta de modificació del Pla General Metropolità. Quan la proposta tingui el vist-i-plau de la Comissió de Seguiment Tècnica i Ciutadana, es portarà a tramitació administrativa amb la voluntat d'iniciar els treballs de transformació a partir del 2012.

Figura 1. Les fases del procés participatiu de Trinitat Vella

Font: Ajuntament de Barcelona.

Valoració del procés i reflexions finals

Alguns elements que cal destacar d'aquest procés són els següents:

En primer lloc, l'existència d'una ferma voluntat política, liderada per les regidories de Sant Andreu i d'Habitatge, de realitzar un ampli procés participatiu en el marc del projecte de transformació. La voluntat política és un element essencial per al reeiximent dels processos participatius, en tant que han de ser els òrgans de govern els que impulsin i desenvolupin la participació.

3. La Comissió de Seguiment estava formada per l'Associació de Veïns de Trinitat Vella, la Plataforma de la Trinitat Vella, la Coordinadora Trinivé Cultural, Trinijove, l'Associació Alef, la Comissió de Festes, la Federació d'AMPES, el Grup de Dones, representants de la mesquita de Trinitat Vella i Trinifoc. Així mateix en formaven part representants del Districte de Sant Andreu, del sector d'Urbanisme i de l'empresa Barcelona Regional.

En segon lloc, l'existència d'unes regles del joc clarament definides. El fet de poder participar no és suficient perquè la gent entengui per què participar-hi i com. Ha esdevingut essencial per al bon desenvolupament del procés exposar els elements que es posaven a debat —i els que no—, els canals, els recursos,

la metodologia i els terminis, que s'han seguit amb determinació per tal de valorar el paper de la ciutadania en la definició d'aquesta política urbanística.

En tercer lloc, l'existència d'un ampli termini temporal per a treballar. Aquest factor ha jugat molt a favor de la determinació metodològica del pro-

cés, permetent desenvolupar diverses fites participatives d'una manera coherent i endreçada, tot emmarcant i concretant progressivament el contingut de la reflexió tècnica i ciutadana. Això és així perquè el procés es va iniciar durant el 2008, un any abans que s'iniciés l'enderroc de la presó.

Per una ciutat compacta: ordenació d'illes d'equipaments

Ricard Fayos. Sector d'Urbanisme. Ajuntament de Barcelona

Es pot afirmar que l'aspecte principal a valorar en els equipaments és la seva capacitat de servei i el grau de satisfacció dels usuaris. La seva funcionalitat, en resum. Entre els elements que configuren aquests valors n'hi ha alguns que es decideixen en el camp urbanístic i arquitectònic, com ara la seva posició i l'ordenació dels elements construïts que el formen. Però hi ha altres aspectes que van més enllà de la funcionalitat i que tenen relació amb la seva correcta inserció en l'entorn i en la seva capacitat de fer ciutat.

Les reserves de sòl destinades a equipaments es fixen des del planejament general i derivat, on també queden establerts els procediments per adquirir aquells sòls que han d'acollir les dotacions públiques. Des de l'inici de la democràcia, l'acció municipal ha centrat una part molt important de la seva activitat a definir nou sòl per a equipaments, tant pel que fa a l'increment de les reserves —a través de les requalificacions puntuals o el planejament especial o de millora—, com a l'adquisició de sòl qualificat així a través dels diferents instruments que la llei proposa amb aquest fi.

En les dues darreres legislatures (2003-2007 i 2007-2011) aquesta acció pública ha mostrat un increment notable a la ciutat de Barcelona, pel fet d'incorporar en el planejament escales molt diverses, especialment l'escala de barri, amb l'objectiu del reequipament. De la mateixa manera, ha intensificat les adquisicions de terrenys de diverses

grandàries, cosa que ha permès i està permetent el desenvolupament d'un programa d'equipaments ambiciosos.

Les operacions recents d'adquisició de sòl de superfícies importants ofereixen un balanç significatiu: l'adquisició de la fàbrica Fabra i Coats, l'antic Canòdrom, les instal·lacions esportives de SEAT a la Zona Franca o el polígon del Mercat del Guinardó; els acords amb altres institucions, com ara les antigues presons Model i Trinitat, les cotxeres de l'avinguda Borbó o les casernes de Sant Andreu; i també les operacions de cessió gratuïta per compensació que ara es gestionen, com Can Batlló o els sectors que desenvolupen la Marina del Prat Vermell i el Poblenou 22@.

El conjunt de les finques esmentades representa una superfície important que s'incorpora al patrimoni municipal de sòl i en permet el desenvolupament com a dotacions de titularitat i gestió pública.

La dimensió important dels terrenys esmentats planteja diverses possibilitats en el moment de decidir-ne l'ordenació i l'ús concret dins de la gamma d'equipaments possibles: la seva reserva de grans dotacions a escala de ciutat; la simple acumulació d'equipaments de mida petita i mitjana, per a un aprofitament màxim en termes funcionals; la inclusió d'altres elements urbans, especialment l'espai lliure i la petita vitalitat cívica; la incorporació d'usos urbans diferents com poden ser el residencial, tot i mantenir la superfície de sistemes; s'actua doncs en àmbits més amplis, la combinació de les escales de barri i de ciutat.

Algunes experiències ja realitzades apunten a les darreres opcions esmentades com les de més interès, a causa de les possibilitats d'interrelació entre els diversos equipaments que permet el fet de disposar d'una estructura interna. També pel fet que això aporta valors a

Taula 1. Grans actuacions. Barcelona, 2003-2011

	Actuació	Superfície total (m²)	Superfície de verd (m²)
1 ha	Fort Pienc	10.000	2.000
	Mercat del Guinardó	11.000	3.500
2 ha	Cotxeres Borbó	20.000	11.000
	Canòdrom	20.000 (+8.000)	11.000
3 ha	Fàbrica Fabra i Coats	35.000	21.000
	Presó Model	30.000	14.000
> 10 ha	Can Batlló - Magòria	140.000	60.000
	Casernes de Sant Andreu	140.000	40.000

Índex d'edificabilitat: (Total sostre / Superfície total)

HD: Habitatge dotacional és aquell que es destina a col·lectius específics, joves, gent gran, persones amb necessitats especials d'habitatge.

Font: Direcció Tècnica d'Urbanisme i Infraestructures. Ajuntament de Barcelona.

l'entorn, per la lògica de composició, el caràcter mixt, la concepció complexa i especialment pel fet que el conjunt ajuda a la construcció/millora del barri en què s'inclou o, com s'ha dit moltes vegades, fa ciutat.

El procés per portar a terme aquests conjunts es presenta complex, tant pel que fa a la coordinació dels diferents operadors públics implicats com per la redacció de l'ordenació, que ha de treballar amb molta creativitat, però alhora amb un gran pragmatisme, utilitzant un instrumental urbanístic que assegurí la coherència del conjunt a través d'una regulació de les directrius bàsiques i que, a la vegada, permeti la flexibilitat necessària per a un desenvolupament fraccionat dels programes funcionals que es donen en la majoria dels casos.

També s'han adquirit moltes altres finques més petites, tot i que el seu desenvolupament és més simple. L'ope-

rador públic és únic i actua seguint la seva programació, sense necessitat de coordinació amb altres administracions. En aquest cas, l'aprovació del planejament derivat es fa habitualment de forma paral·lela al projecte.

Fa pocs anys s'ha posat en funcionament el complex d'equipaments del Fort Pienc, on s'havia construït la major part de les dotacions previstes. Sobre una hectàrea de terreny delimitada per la quadrícula Cerdà es va organitzar un programa format per un CEIP, una escola bressol, un petit mercat, un centre cívic, una biblioteca especialitzada en disseny, una residència d'estudiants i uns apartaments tutelats per a gent gran. L'ordenació del conjunt persegueix dos objectius principals: la integració i dinamització de l'entorn i l'aprofitament de la sinergia entre els diferents usos. Els edificis que acullen els usos residencials adopten la disposició tradicional de l'Eixample: front

de façana sobre l'alineació del carrer, xamfrans a les cantonades i composició de forats i plens segons eixos verticals. La resta obeeix a una composició volumètrica equilibrada, que centra gran part dels accessos dels edificis en una placeta creada per la forma cònca de l'ordenació en un costat del carrer Ribes.

La creació, en aquest carrer, d'una àrea de vianants connectada amb altres espais públics de l'entorn ha col·laborat de forma important a la creació d'un nou punt de trobada i d'una nova centralitat de barri, on abans existien activitats industrials precàries i una nul·la vida de barri.

Les actuacions que es mencionen en aquest text i es reflecteixen a la taula 1 són exemples que prenen com a punt de partida l'experiència esmentada, tot i que la major dimensió d'algunes ha permès introduir-hi nous elements i organitzacions més complexes.

% de verd	Sostre d'equipament (m ²)	Sostre d'equipament residencial (m ²)	Sostre d'habitatge + HD (m ²)	Sostre terciari (m ²)	Total de sostre (m ²)	Índex d'edificabilitat
20	9.000	12.000			21.000	2,10
32	5.000	5.000	4.000		14.000	1,27
55	41.000				41.000	2,05
55	13.000	3.000	(existent 20.000)		16.000 (+20.000)	0,8 (1,80)
60	20.800		5.500		26.300	0,75
47	18.000			18.000	36.000	1,20
43	70.000	9.000	125.000		204.000	1,46
36	84.000	16.000	165.000		265.000	2,41

En tots els casos destaca la importància de l'espai públic com a vertebrador dels ingredients. Espai lliure de model central, en el cas dels conjunts més petits, amb superfícies d'entre una i dues hectàrees, com en el cas del Fort Pienc, el Mercat del Guinardó i les Cotxeres Borbó. Espais lliures desdoblats en dos o tres àmbits, en els conjunts més grans, de pels volts de dotze hectàrees, com és el cas de Can Batlló o de les Casernes de Sant Andreu. Espai lliure per posar en valor els edificis amb interès patrimonial, com és el cas de l'edifici del Canòdrom, de l'edifici panòptic de la presó Model i del conjunt industrial de Fabra i Coats (taula 1).

Malgrat que, independentment de la seva dimensió, tots aquests conjunts tenen programes funcionals amb destí clarament local, com escoles, centres esportius o centres d'assistència primària, en alguns casos ha estat possible la combinació d'escales. Incloure dotacions que ultrapassen l'àmbit de serveis d'un barri —com ara l'atenció socio sanitària, les biblioteques especialitzades o els centres administratius— per atendre una àrea més gran, com ara un districte o una de les seves parts, o fins i tot la ciutat o el país, s'ha vist sempre com

quelcom positiu. Hi ha consens sobre la idea que una vegada programats els serveis per satisfer les demandes locals, la inclusió de dotacions de major escala genera dinàmiques positives: relacions amb els barris veïns o fins i tot amb barris més allunyats, que afavoreixen nous vincles, inducció d'activitats a l'entorn i reforçament de la consciència de pertinença a una comunitat més gran que la del propi barri o de la pròpia comunitat social, la qual cosa, al cap i a la fi, significa integració i coneixement d'altres realitats.

En els conjunts més grans, l'objectiu de la inclusió de l'habitatge ha exigít treballar en àmbits més amplis per permutar qualificacions i, d'alguna forma, exportar reserves d'equipaments a sectors necessitats, mantenint els equilibris globals. Són els casos de Can Batlló o de les Casernes de Sant Andreu. Aquí la presència de l'habitatge, més enllà de la seva utilitat en la gestió per tal de col·laborar en l'adquisició del sòl, ha estat necessària per garantir un teixit urbà equilibrat. És difícil pensar en un bon funcionament d'àrees de dotze o catorze hectàrees —com són els casos que ara es comenten— en què exclusivament es produ-

eixi activitat col·lectiva i no existeixi un col·lectiu social arrelat al lloc, amb presència i identificació constant i sentit de barri.

En la concepció dels conjunts d'equipaments hi han treballat i hi treballen en primer lloc els equips de districte, que han tirat endavant processos de gran complexitat. Primer, a través del coneixement de les necessitats de cada barri i de l'articulació de l'opinió de les persones residents, mitjançant comissions de seguiment intenses que donen com a resultat programes funcionals amb consens ampli. Després, amb una activitat coordinadora dels operadors públics, sense la qual no és possible la realització dels projectes.

Arquitectes d'experiència reconeguda han participat en l'elaboració dels plans i projectes d'aquests equipaments. Els equips dels Serveis Municipals i també equips professionals de la ciutat de diverses generacions han estat els responsables de l'ordenació i de l'arquitectura dels conjunts.

L'execució dels projectes ha començat en gairebé tots els casos exposats, i continuen les gestions per tal de coordinar els operadors que han de portar a terme les actuacions.

Els Patis Oberts, espais d'educació i cohesió social

Marleny Colmenares i Araceli Vilarrasa. Institut Municipal d'Educació de Barcelona (IMEB)

La fràgil cartografia del món globalitzat, la seva territorialitat ambigua, difusa i versàtil (Innerarity, 2010) és a la base de moltes de les dificultats que tenen els infants i els adolescents per construir la seva identitat.

El fraccionament dels espais de la vida quotidiana, la feblesa dels llocs i la manca d'arrelament territorial de l'experiència, acompanyats d'una virtualització creixent de les relacions i les experiències socials, defineixen un entorn urbà en què les sol·licitacions contínues al consum com a forma única de participació social no van acompanyades d'espais en què la pràctica de la responsabilitat i l'autonomia permetin la maduració del caràcter.

Des de la dècada dels noranta la psicologia ambiental ha estudiat àmpliament la configuració dels espais socials que més afavoreixen el creixement i la maduració dels infants. No són els espais de la sobreprotecció ni els espais de l'abandonament, sinó aquells espais que mantenen una presència remota de l'adult i en garanteixen la seguretat i el control alhora que permeten l'exercici de la responsabilitat, l'autonomia i l'autoprotecció.

Algunes ciutats tenen aquesta premissa com una de les idees fortes del seu urbanisme.¹ Des del balcó de casa, la mare, el pare o un veí o veïna pot seguir de lluny i de forma discontinua les aventures dels infants que juguen al carrer.

A Barcelona els interiors d'illa recuperats a l'Eixample podrien tenir

aquest valor educatiu. Ara els patis oberts de les escoles també.

El pati de l'escola que s'obre al barri configura un espai públic amb un marcat caràcter de lloc (Agué, 1998). La seva pertinença a l'escola li dona un fort caràcter simbòlic i de representació social, mentre que la seva multifuncionalitat i el seu caràcter híbrid el situa al lliandar entre diferents formes d'ús i d'apropiació; un espai que desdibuixa les fronteres per establir continuïtats i per produir un paisatge urbà de forta significació (Borja, 2003) i que té una gran potencialitat per a la cohesió i per a l'aprenentatge; per a l'intercanvi i per a la convivència.

Per tot això podem dir que la finalitat del Programa Patis Oberts va més enllà del fet d'aportar a la ciutat nous equipaments i s'orienta cap a potenciar aquests espais com a contextos educatius.

Una oportunitat per al joc

Els canvis d'estructura socioeconòmica, d'estils de vida de la nostra societat actual i el creixement de les ciutats ha suposat per als infants una pèrdua d'espai vital. En general el nombre de membres de la unitat familiar s'ha anat reduint en els darrers anys i això ha afectat la possibilitat d'interaccionar dels infants.

La societat en general reconeix la necessitat del joc. Els infants ens ho fan evident, són capaços d'apropiar-se de qualsevol espai com a escenari de joc. També és un fet que l'infant no

pot fer un ús indiscriminat de l'espai públic, per un tema de seguretat pròpia i perquè es generen problemes de convivència. Es fa inviablable el joc al carrer. Aquesta constatació fa necessària la creació de llocs específics com els parcs infantils o l'aprofitament d'altres, com els patis escolars.

Els patis escolars ofereixen un context idoni per al joc. Els infants poden accedir-hi de forma autònoma o en companyia dels adults. És un lloc pròxim, conegut i reconegut que dona peu al joc com a activitat natural dels infants i que permet el desenvolupament i l'aprenentatge. El joc permet a l'infant conèixer la realitat externa, relacionar-se amb els altres des de la igualtat i gaudir de l'autonomia en l'organització de l'espai i el temps. És un exercici de llibertat en el qual els mateixos infants estableixen les pautes de joc i de relació en un indret que els ofereix seguretat i suport en cas de necessitat. És una altra opció diferent de l'escola, on l'activitat està molt pautada pels continguts educatius establerts, els espais i el temps.

El joc com a dret troba en els patis escolars una oportunitat més per al seu exercici. La Convenció dels Drets de l'Infant,² en el seu article 7 diu: «L'Infant gaudirà plenament de jocs

1. La reutilització dels *hoffs* tradicionals a Berlín o la reconstrucció del centre de Rotterdam estarien en aquesta línia.

2. Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets dels Infants, aprovada el 20 de novembre de 1989.

i esbarjos, els quals hauran d'estar orientats a les finalitats perseguides per l'educació; la societat i les autoritats públiques s'esforçaran a promoure i satisfer aquest dret».

L'acceptació que el nostre país va fer d'aquesta Convenció comporta el compromís de generar accions que l'afavoreixin, com també mitjans que facilitin l'exercici d'aquest dret.

Els patis escolars oberts: una bona oportunitat educativa i un compromís municipal

El Programa Temps de Barri, Temps Educatiu Compartit dissenya, aplica i avalua de forma compartida, des de la coresponsabilitat social dels agents educatius i socials i la complicitat de les famílies, una oferta d'activitats i recursos extraescolars de qualitat adreçats a infants i adolescents de 3 a 16 anys i a les seves famílies.

Una de les accions principals d'aquest programa és l'obertura dels patis escolars a la ciutat. Els patis de les escoles esdevenen un espai d'ús públic per a famílies, infants i adolescents fora de l'horari escolar, en cap de setmana i en els períodes de vacances escolars.

Els objectius d'aquesta acció són:

- Optimitzar l'ús dels centres escolars potenciant-ne la vessant educativa i social.
- Possibilitar un context segur i de proximitat on infants i joves puguin gaudir del temps de lleure de forma autònoma.

Organització i gestió del servei

Actualment hi ha 37 patis escolars que s'han obert progressivament en el marc dels plans d'accions definits a cada barri pels agents educatius i socials implicats. Cada pati, en general, obre un mòdul de sis hores setmanals. Aquestes hores es concentren bàsicament en cap de setmana. Tots aquests patis romanen oberts durant el curs escolar en els horaris establerts.

Durant els períodes de vacances de Nadal, Setmana Santa i estiu, l'obertura s'estén més enllà dels horaris establerts, assegurant que n'hi hagi d'oberts a tots els districtes. Cada pati disposa d'un/a monitor/a que obre i tanca el pati en els horaris establerts, afavoreix la relació entre els usuaris, vetlla pel bon ús de les instal·lacions, gestiona i comunica les incidències i recull els indicadors d'ús establerts.

El perfil dels monitors i monitores és, principalment, el de persones vinculades al projecte educatiu del centre (monitors de menjador, exalumnes, etc.), per tal d'assegurar el coneixement dels infants i el seu entorn i esdevenir un punt de referència.

Fonaments en relació amb l'acció educativa municipal

Des de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona (IMEB) s'impulsen diverses accions en la línia de reconèixer i potenciar el valor educatiu i socialitzador de les activitats en temps de lleure i es vetlla pel dret a accedir-hi de tots els infants de la ciutat.

Segons els resultats dels debats familiars, pels volts del 80% dels infants en edat escolar fan activitats extraescolars al llarg de la setmana. El debat familiar és un qüestionari que es passa a les famílies, a través dels centres educatius, quan s'inicia el programa Temps de Barri, Temps Educatiu Compartit en un territori. El resultat d'aquests debats conforma una de les bases de la diagnosi, que ens aporta informació com ara l'ús del temps extraescolar. L'alt percentatge d'infants que realitzen activitats extraescolars posa de manifest la importància del temps educatiu fora de l'horari escolar. Aquest fet ens empeny a oferir altres accions per a l'ús del temps de lleure que permetin el joc lliure dels infants en un context segur i de proximitat que els permeti desplaçar-se dins del seu entorn immediat, la qual cosa representa una alternativa a les activitats dirigides que tenen un format molt semblant a l'escolar.

Obrim els patis a l'esport

Hem iniciat l'experiència pilot de dinamització esportiva als patis escolars. Per a desenvolupar-la tenim a disposició la col·laboració de l'Institut Barcelona Esport. Tot i que es garanteix el joc lliure als patis escolars, hem considerat oportú iniciar, de forma experimental, aquestes dinamitzacions que conviden al joc organitzat i de relació, però no ocupen ni tot l'espai ni tot el temps en què està obert el pati. Els infants es poden anar sumant de forma espontània i lliure a l'activitat.

La iniciativa de dinamització esportiva neix en constatar que els infants practiquen esport als patis escolars com a activitat majoritària, i especialment el futbol. El perfil d'aquests infants és de nens d'entre 9 i 12 anys. Aquest fet ens va moure a oferir una dinamització que pogués partir de l'activitat que més els motiva, però que alhora afavorís valors d'educació inclusiva, especialment de gènere i afavoridors de les interrelacions entre edats diverses.

En coherència amb el treball en xarxa en què es basa el programa, la concreció de l'oferta de dinamització es decideix recollint les aportacions dels diferents agents educatius i socials del territori on es porta a terme la dinamització. Així també es vetlla perquè l'operador que s'encarrega de l'organització de l'activitat sigui, prioritàriament, una entitat esportiva del barri amb capacitat de mobilització i que formi part de la xarxa de Temps de Barri, Temps Educatiu Compartit.

A partir de la valoració d'aquesta prova pilot podem extreure els elements necessaris per generalitzar l'experiència en altres patis escolars oberts a la ciutat. Tenim informes basats en indicadors d'ús dels patis escolars, ja establerts pel programa. Aquests indicadors es recullen setmanalment de cadascun dels patis escolars oberts i ens proporcionen informació sobre els usos, el perfil dels usuaris, les activitats que realitzen, etc. Així, també estem elaborant una avaluació per tenir una primera aproximació a l'impacte del

programa en els usuaris. Tenim previst, recollir les opinions dels usuaris dels patis escolars a través d'entrevistes individuals que incloguin el grau de satisfacció amb el programa i amb les activitats que s'hi realitzen, recollir propostes de millora i/o consolidació d'accions, etc. Tanmateix, des de la xarxa de Temps de Barri, Temps Educatiu Compartit, ja es valora molt positivament la iniciativa i s'espera que contribueixi a aportar elements de qualitat educativa tot aconseguint la satisfacció i motivació de l'usuari.

Obrim els patis a les activitats artístiques

Les iniciatives artístiques també responen a la voluntat d'oferir accions que puguin estimular l'activitat dels infants que assisteixen als patis escolars. Activitats que afavoreixen el desenvolupament de capacitats i valors com la creativitat o el treball cooperatiu.

La Xarxa de Temps de Barri, Temps Educatiu Compartit estimula i dona suport a iniciatives dels agents educatius i socials que s'han materialitzat en accions com: pintar un mural col·lectiu al pati de l'escola o construir una cuca fera i fer-la caminar i ballar perquè puguin participar a les festes del barri. Aquest tipus d'accions tenen un afegit de motivació, perquè en queda un resultat tangible produït d'un treball col·lectiu, com ara un mural o una cuca fera. Es converteixen en patrimoni al servei del gaudi i el joc.

Cal remarcar que vetllem perquè les accions de dinamització que promovem als patis escolars oberts siguin compatibles amb el joc lliure que els infants realitzen. No utilitzem ni tot l'espai del pati, ni tot el temps en què està obert al barri quan realitzem aquestes accions. Les propostes de dinamització es plantegen com una invitació lliure. Tanmateix, hem constatat que atrauen la major part dels usuaris.

Els patis escolars: espais per a la convivència i a favor de la cohesió social

En paraules de María José Rodrigo, cal «analizar los contextos o escenarios socioculturales donde el desarrollo social se lleva a cabo, ya que estos contienen, en gran parte, las claves para entender el contenido de las representaciones que el niño construye sobre el mundo social... Las peculiaridades de los contextos de influencia y el contenido de los dominios que el niño construye, pueden variar dependiendo del tipo de sociedad que estemos contemplando.»

El pati de l'escola es converteix en un punt de trobada, de coneixença i reconeixença com a membres d'una comunitat de veïns i veïnes. Les accions que es desenvolupen en els patis escolars faciliten el contacte i la relació i donen peu a trencar estereotips per raons d'origen o classe social. Es converteix en un espai de veritable diàleg intercultural i intergeneracional a través del joc.

El pati escolar gaudeix de la tasca educativa escolar

Els patis oberts gaudeixen de la influència educativa que la institució escolar imprimeix a l'espai. L'escola troba així una forma de projectar tota la seva potència formativa. La comunitat escolar i la comunitat local esdevenen àmbits d'interdependència i d'influència recíproca.

La nostra experiència en l'obertura dels patis escolars demostra que els usuaris tenen un comportament cívic en l'espai i respectuós en les relacions personals. No s'han generat més dificultats que les pròpies de les persones que conviuen, ja que no és un espai per a la coexistència sinó per a la convivència, per a la interacció.

L'obertura dels patis escolars es converteix en una acció educativa estratègica de ciutat. Contribueix a fer de Barcelona una ciutat educadora. És un projecte que fa possible la materialització de la coresponsabilitat social en l'educació dels infants i joves i posa en relleu el compromís i la singularitat de Barcelona vers l'educació.

Valoracions

L'enquesta ÒMNIBUS Municipal realitzada el mes de juny del 2010 a mil ciutadans i ciutadanes de Barcelona de més de 16 anys, per via telefònica, ens informa que els ciutadans i ciutadanes que ja han fet ús dels patis fora d'horari escolar i els que declaren que els utilitzarien, donen una valoració mitjana de notable a aquesta iniciativa municipal.

També cal remarcar el resultat de les 37 entrevistes realitzades a les direccions dels centres educatius de la ciutat que obren els seus patis. Es van portar a terme en finalitzar el curs escolar 2009-2010 i es va demanar el grau de satisfacció amb la gestió del servei. Vam constatar un alt grau de satisfacció i es van recollir diverses propostes de millora i consolidació del servei. Dins de les valoracions que han fet les direccions dels centres educatius entrevistats, apuntem fets com el gran valor que donen a rebre un informe setmanal els dilluns a primera hora sobre el que ha passat al pati escolar o el fet de constatar el comportament cívic dels usuaris. Alguns han proposat modificacions horàries que s'ajustessin més a les necessitats dels usuaris; aquestes propostes en concret s'han estudiat i s'han materialitzat, en gairebé tots els casos, després de fer un seguiment dels indicadors d'usos.

Per als centres educatius, l'obertura dels seus patis escolars implica la promoció del seu centre dins del barri i és una forma clara de contribuir al control social davant d'accions incíviques i vandàliques de les instal·lacions escolars.

Per tot això podem afirmar que l'obertura de patis escolars a la ciutat és una iniciativa molt valuosa, que contribueix a un projecte urbanístic que aposta per la ciutat compacta, cohesionada i sostenible, en què l'educació és un eix vertebrador de la convivència.

Bibliografia

- AUGUÉ, Marc (1998). *Los no lugares, espacios del anonimato*, Barcelona: Gedisa.
- BORJA, Jordi (2003). *La ciudad conquistada*. Madrid: Alianza Editorial.
- INNERARITY, Daniel (2010). «Governar els nous espais: entre l'àmbit local i l'àmbit global». *Metropolis*, a: <http://www.barcelonametropolis.cat/ca/page.asp?id=21&ui=41&prevNode=35&tagId=DanielInnerarity> [Consulta: 20 setembre 2010]
- RODRIGO, María José (1994). *Contexto y desarrollo social. Psicología evolutiva y de la educación*. Madrid: Síntesis Psicología.

Xarxes

Xarxa de Ciutats Europees

Carme Carrera. Programa de Nous Usos Socials del Temps

El temps i el municipi

Les polítiques públiques dels usos socials del temps són polítiques d'innovació social i esdevenen una oportunitat per millorar la qualitat de vida de les persones a les ciutats. Consideren el temps i la seva gestió com un nou dret de ciutadania. El temps és un bé escàs i les administracions n'han de garantir un repartiment equitatiu. Un dels objectius d'aquesta gestió és aconseguir una major paritat i cohesió social.

Avui dia, la necessitat de coordinar els diferents temps urbans és un repte indefugible, que cal tenir present per tal d'aconseguir un millor equilibri entre desenvolupament econòmic i cohesió social.

Seguint aquesta lògica, l'Ajuntament de Barcelona ha posat en marxa un paquet de mesures i accions dirigides a incidir en les noves organitzacions del temps a la ciutat i en una millor adequació dels horaris i dels usos urbans, per ajustar-los als ritmes de vida de la ciutadania.

Assumir una tasca tan innovadora que afecta la gestió i el funcionament urbà requereix una nova forma d'observar la realitat quotidiana, nous plantejaments i noves solucions. Es tracta de repensar la ciutat en clau de temps, tenint en compte la necessitat de la població de compatibilitzar els diferents temps i vertebrar-los dins de l'espai urbà.

Sensible als fenòmens emergents i amb una ferma voluntat d'aportar respostes eficaces, l'Ajuntament fa anys

que promou polítiques temporals, amb l'objectiu de dissenyar un model de ciutat que tingui en compte les necessitats dels temps de les persones i millorar així la qualitat de la vida quotidiana.

El Pla d'Actuació Municipal de l'Ajuntament de Barcelona recull tot un seguit d'accions en relació amb l'organització del temps de la ciutat, accions que impliquen diferents àmbits de la gestió municipal. En aquest sentit, una de les seves línies estratègiques d'actuació és la concertació i participació a partir de les quals treballa el Programa de Nous Usos Socials del Temps; un exemple de la tasca que fa és la creació i el lideratge de la Xarxa de Ciutats Europees.

La Xarxa de Ciutats Europees, els seus orígens

L'any 2006 es va celebrar a Barcelona el I Congrés Internacional «Temps, ciutadania i municipis», organitzat per la Regidoria d'Usos del Temps de l'Ajuntament de Barcelona i per l'Àrea d'Igualtat i Ciutadania de la Diputació de Barcelona, en què es posà de manifest la necessitat de crear una xarxa de ciutats europees l'objectiu de la qual fos avançar en la definició conjunta de polítiques de temps i la seva implementació.

Els eixos de pensament giraven entorn de l'estat de la qüestió de les polítiques públiques temporals arreu d'Europa, l'organització de l'espai urbà des de la perspectiva del temps, el valor del temps i els canvis socials i la necessitat d'adaptar els serveis públics als temps i ritmes quotidians de les persones.

El febrer del 2009 s'organitzà a Barcelona la II Jornada Europea: «Cap a on va el nostre temps? Escenaris de futur». En ambdues jornades, les ciutats congregades van coincidir en la necessitat de crear una xarxa com a comunitat d'interessos, atès que algunes ciutats europees, com és el cas de Barcelona, estaven elaborant i impulsant polítiques innovadores relacionades amb el temps i la ciutadania. Va ser durant aquesta sessió de treball, en què es trobaren més de cinquanta administracions europees, quan l'Ajuntament de Barcelona va fer una aposta clara per liderar les iniciatives acordades a la trobada. Durant els dos dies de treball es van posar en comú els punts forts i punts febles entorn de les polítiques dels usos del temps de cada municipi i es va concretar la necessitat de treballar conjuntament. També s'endegà la primera iniciativa d'esborrany del document de constitució i objectius de la Xarxa de Ciutats Europees.

A fi d'impulsar accions concretes que calia desenvolupar, es convocà una nova trobada a Barcelona per al novembre del mateix any 2009, amb l'objectiu de continuar treballant en l'intercanvi d'experiències. Va ser en aquesta darra Jornada on es van consensuar les línies de treball per a l'any 2010, que van generar diverses dinàmiques d'intercanvi per tal d'establir un pla de treball en el qual s'impliquessin tots els municipis membres. També es va definir la composició dels membres de la xarxa, l'acollida de nous municipis, l'equip de

treball, la metodologia i les accions per desenvolupar en el futur.

Arran de la trobada es va establir la periodicitat anual de les reunions presencials de les ciutats membres de la xarxa.

Objectius i línies estratègiques que promou la xarxa

Els objectius de les polítiques d'usos del temps que promou la xarxa són diversos, però podem destacar-ne alguns:

- Treballar per la millora de la vida quotidiana i l'harmonització dels diferents temps de vida.
- Aconseguir que el temps sigui un dret de ciutadania i de les persones.
- Promoure un repartiment del temps equitatiu i paritari entre dones i homes.
- Aconseguir un millor equilibri entre desenvolupament econòmic i cohesió social, tenint en compte el context de canvi constant.
- Incidir en les noves organitzacions dels temps urbans i interurbans, articulant millor els diferents nivells territorials.
- Treballar per donar visibilitat a les polítiques de temps a través dels serveis públics dirigits a la ciutadania i a les persones.
- Incidir en les polítiques d'innovació tecnològica per estalviar temps a la ciutadania.

La xarxa està formada per ens i xarxes públiques locals i regionals europees, i les seves línies estratègiques giren al voltant de:

- Compartir experiències, estratègies i processos en l'aplicació de mesures i polítiques de temps.
- Ampliar la xarxa, amb la incorporació d'altres governs d'administracions europees.
- Cercar recursos per al desenvolupament d'aquests objectius.
- Impulsar la cooperació i els projectes compartits i innovadors entre diferents governs d'administracions locals europees.

Ciutats europees que formen part de la xarxa

París, Torí o Lió són algunes de les ciutats del total de les 34 administracions¹ que actualment formen part de la xarxa, juntament amb Barcelona, que és la ciutat que lidera actualment la xarxa. Totes elles reunides amb el ferm propòsit d'intercanviar experiències, estratègies i processos en l'aplicació de mesures i polítiques de temps.

Les grans ciutats estan experimentant canvis importants en relació amb la ciutadania; un dels més destacables és la diversificació dels horaris laborals, que comporta modificacions que incideixen en els serveis. El transport públic, la cura de les famílies o els horaris comercials i de serveis són algunes de les temàtiques comunes que es treballen en aquest fòrum.

Sistema d'organització i metodologia de treball

La Xarxa s'estructura en diferents òrgans:

L'Assemblea General o Trobada Anual, formada per tots els membres de la xarxa.

La Junta, com a grup motor, formada per diferents administracions locals europees i/o representants de xarxes escollides per sistema rotatori, amb una vigència de dos anys. Les seves funcions principals són coordinar les actuacions de la xarxa, fer-ne el seguiment i l'avaluació i preparar les trobades anuals a partir de les propostes i aportacions de les ciutats.

La secretaria tècnica, que és responsable de la ciutat que té el lideratge i és l'encarregada de gestionar i dinamitzar les diferents activitats. La durada és de dos anys i s'acorda el relleu en les trobades anuals de la xarxa. Les seves funcions són realitzar el seguiment del pla de treball de la xarxa i organitzar i mantenir els circuits d'informació i de comunicació de la mateixa.

1. Ajuntament de Barcelona, Diputació de Barcelona, Comune di Bergamo, Comune di Bologna, Ajuntament de Castelfedels, Comune di Cormano, Ville de Dijon, Ajuntament d'Esplugues, Ajuntament de Gavà, Regione Lombardia, Ville de Lyon, Consell de Mallorca, Comune di Massa, Ajuntament de Mollet del Vallès, Communauté Montpellier Agglomération, Ville de Pantin, Mairie de Paris, Communauté d'Agglomération de Poitiers, Comune di Prato, Ville de Rennes – Rennes metropole, Mairie de Rouen, Communauté d'Agglomération Rouen-Elbeuf-Austreberthe, Ajuntament de Rubí, Ajuntament de Sabadell, Ville de Saint Denis, Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, Conseil Général de Seine-Maritime, Ville de Strasbourg, Association Tempo Territorial, Ajuntament de Terrassa, Comune di Torino, Regione Toscana, Concello de Vilagarcía de Arousa.

Actualment la responsabilitat de la secretaria tècnica recau en l'*Ajuntament de Barcelona*, com a membre del grup motor, del qual també en formen part: la Diputació de Barcelona, els ajuntaments de Castelldefels i Esplugues de Llobregat, els ajuntaments de París, Bèrgam i Torí, la regió de la Toscana i l'associació Tempo Territorial (Montpeller i Pantin).

Amb la creació de la pàgina web de la xarxa s'ha fomentat la comunicació interna i externa de la xarxa, amb les seves diverses seccions, com ara: la Presentació de la Xarxa, Accions i activitats, Enllaços d'interès i Documentació, entre d'altres (<http://www.tempsxcitats.org>).

Pel que fa al *finançament*, la xarxa no estableix quotes de pagament als seus membres però sí un compromís d'assistir a la trobada anual i d'aportar-hi experiències per tal de compartir coneixements.

La inclusió de nous membres es fa mitjançant un document d'adhesió.

Per poder formar part de la xarxa és necessari adoptar un compromís de treball per un model sostenible, que faciliti l'harmonització dels diferents temps de vida quotidiana, contribuir a construir territoris més paritaris, més igualitaris, que cerquin en última instància la millora de la qualitat de vida de les persones que l'habiten i hi conviuen, aconseguint alhora un major equilibri entre el desenvolupament econòmic i la cohesió social.

Com a *metodologia de treball* es proposa un tema anual de reflexió i d'estudi per treballar amb totes les administracions que formen part de la xarxa. D'aquesta manera, en la trobada anual de la Xarxa es té l'oportunitat de conèixer les diferents realitats europees, de compartir i identificar eines i estratègies comunes d'usos socials del temps i d'obtenir elements d'avaluació que permeten conèixer l'impacte social de les polítiques d'usos del temps, fet fonamental per demostrar la utilitat de portar a terme polítiques temporals locals.

Pla de treball i perspectiva de futur

La Xarxa ha de vetllar per mantenir un debat sobre les polítiques locals de cara a la planificació estratègica i transversal dels usos del temps.

Alhora ha de promoure una formació continuada del personal tècnic responsable de la planificació i organització dels serveis i equipaments públics.

El pla de treball establert passa per fer un recull de les actuacions en matèria d'usos del temps realitzades per cada membre de la xarxa, amb l'objectiu de tenir un estat de la qüestió al més acurat possible i que serveixi alhora com a carta de presentació de la Xarxa a les instàncies europees. L'objectiu final és poder incloure el vector temps en les agendes polítiques europees. Els acords presos per al 2010 són donar a conèixer la Xarxa a altres ciutats i ampliar-la a altres països (Alemanya, Països Baixos, Bèlgica, Finlàndia, Regne Unit...).

Xarxes

Eurocities. Grup de treball Ciutat per a Tothom Sense Barreres

Roser Torrentó, Rosario Borda i Laura Trujillo. Institut Municipal de Persones amb Discapacitat

Dins l'activitat del Fòrum de Mobilitat d'Eurocities (Tolosa, novembre de 2009), va sorgir la iniciativa de crear un grup de treball per tractar específicament el tema de les ciutats sense barreres, tant en la vessant teòrica com en la pràctica. El grup de treball Barrier-free City for All (Ciutat per a Tothom Sense Barreres), presidit per la ciutat de Berlín, es va fundar el mes de març del 2010 amb la participació de les ciutats de Barcelona, Berlín, Colònia, Frankfurt, Munic, Oslo, París, Praga, Southampton, Estocolm, Tolosa i Viena, entre altres, i de diverses institucions de l'àmbit acadèmic universitari o organitzacions relacionades amb el sector de les persones amb discapacitat i el disseny per a tothom.

El grup de treball Barrier-free City for All té per objectiu l'intercanvi d'experiències, la identificació de solucions interessants implementades en altres ciutats europees i la creació d'una xarxa internacional d'experts, amb la finalitat de promoure l'avenç en el camp de la «ciutat sense barreres». Com a punt de partida per construir una ciutat per a tothom, cal prescindir de tot allò que suposin solucions especials, en pro d'un disseny d'activitats, espais i equipaments per a tothom. El pla de treball proposat per a les trobades del grup comprèn l'intercanvi d'experiències en el desenvolupament de solucions accessibles o «sense barreres» en l'àmbit del disseny dels espais i edificis, el transport i el trànsit, l'ús sense barreres dels serveis i l'accés a la comunicació i la

cultura. També s'apunta la conveniència de posar en comú les pràctiques relacionades amb el turisme per a tothom, serveis de salut sense barreres o la introducció de l'accessibilitat com a matèria dins el currículum universitari de professionals, entre altres qüestions.

Una altra tasca proposada és treballar per la unificació de la terminologia quan parlem d'accessibilitat, atesa l'absència d'estàndards i els diferents criteris i marcs legals de les diferents ciutats participants. En aquest sentit, Barcelona planteja com a projecte interessant l'elaboració d'un document de recomanacions a l'hora de solucionar problemes comuns, des d'actuacions de millora de l'accessibilitat, senyalització de rutes o esdeveniments accessibles o maneres de treballar que incloguin la participació de les persones amb discapacitat en totes aquelles decisions que els atenyen.

L'espai i el moment de llançament d'aquest grup de treball són idonis per a un intercanvi d'experiències enriquidor. D'una banda, la dimensió del projecte inclou la participació de ciutats complexes com París, Berlín o també de Moscú com a ciutat convidada, i no hi ha dubte del paper fonamental que tenen els governs locals en la construcció de ciutats en què tots els ciutadans i ciutadanes puguin desenvolupar els seus projectes de vida d'una manera justa, respectuosa, solidària i sostenible; el grup de treball disposa a més de les aportacions d'entitats amb una llarga tradició de relació amb les insti-

tucions de la Unió Europea, com l'European Disability Forum, entre altres.

A més, el moment actual és molt adequat per al debat de les millores pràctiques, ja que gairebé tots els països membres de la Unió Europea ja han ratificat la Convenció de Drets de les Persones amb Discapacitat de l'ONU i, per tant, s'han compromès explícitament a treballar per donar compliment als drets i les obligacions reconeguts a la Convenció.

Durant les dues primeres sessions de treball s'han presentat diferents actuacions de millora de l'accessibilitat física i comunicativa en el transport públic i a espais o edificis públics (plACES i carrers, equipaments culturals, projectes rellevants de transformació urbanística, etc.), dispositius d'informació sobre l'accessibilitat i projectes rellevants de transformació urbanística a diverses ciutats. També s'ha recollit informació relativa a l'organització, els objectius, els models d'organització i els sistemes d'avaluació i seguiment que tenen les ciutats participants, a fi d'aconseguir una ciutat sense barreres. La proposta de treball per a la trobada del mes de novembre del 2010 inclou la qüestió de com s'insereix el tema de les discapacitats en les estratègies de futur de la Unió Europea i l'ONU.

Per a Barcelona, el projecte ha de permetre explicar els esforços i resultats obtinguts després de trenta anys de treball amb les persones amb discapacitat, i també permetrà plantejar

les qüestions que cal afrontar en els propers anys a la ciutat per aconseguir normalitzar la inclusió de tota la ciutadania en aquelles qüestions que encara suposen un repte, com l'accés a la comunicació i la cultura o l'accés a l'habitatge. 🔑

Xarxes

Eurocities. Grup de treball Persones Sense Sostre

Cristòfol Collado. Recerca i Coneixement. Ajuntament de Barcelona

Eurocities és una xarxa de ciutats europees que des de l'any 1986 treballa per representar els interessos i fer propostes des del punt de vista local i regional davant les institucions europees. També facilita l'intercanvi de coneixement i de propostes entre els seus integrants, i permet compartir experiències, analitzar problemes comuns i desenvolupar solucions innovadores dins del marc de les polítiques públiques locals. Actualment, formen part d'Eurocities més de cent trenta ciutats de més de trenta països.

Eurocities s'organitza en fòrums temàtics que abasten un ampli ventall d'àrees d'interès polític de la nostra societat (Cooperació, Cultura, Economia, Medi Ambient, Societat del Coneixement, Mobilitat, Afers Socials) i cada fòrum té un nombre variable de grups de treball que desenvolupen la seva tasca al voltant de temes més específics.

Un dels vuit grups de treball del Fòrum d'Afers Socials és el de Persones Sense Sostre, del qual l'Ajuntament de Barcelona forma part d'una manera activa. El grup està format per representants de dotze ciutats, i actualment Newcastle és qui n'ocupa la presidència.

El treball que es fa en aquestes trobades té dues vessants clarament diferenciades: d'una banda hi ha un conjunt de sessions adreçades a avançar en els objectius i encàrrecs acordats pel mateix grup i, de l'altra, aprofitant la visita a la ciutat acollidora de la trobada, es fa una presentació de la ciutat

i dels programes i serveis que s'hi presten per fer front a la problemàtica de les persones sense sostre.

El grup de treball Persones Sense Sostre de la xarxa de ciutats Eurocities va celebrar la reunió corresponent al segon semestre del 2010 a la ciutat de Newcastle el passat mes de setembre. En aquesta trobada, els responsables locals van presentar el seu programa per afrontar la problemàtica de les persones sense sostre i els representants de les altres ciutats participants en la trobada el van analitzar i valorar. També es va considerar la transferibilitat a altres realitats locals, tot considerant les dimensions, els recursos i les característiques econòmiques i socials de cada ciutat.

Els trets principals de les estratègies plantejades a Newcastle són:

- Mantenir una estreta vinculació entre les polítiques d'habitatge i de benestar social.
- Posar especial èmfasi en la prevenció de situacions de sense sostre amb la prestació d'un conjunt de serveis adreçats a donar suport a la població en situacions de risc de pèrdua de l'habitatge.
- Implementar actuacions específiques amb el col·lectiu de persones que viu al carrer i les persones que pateixen exclusió crònica.
- Crear una porta d'accés única per a situacions d'emergència i de necessitats d'allotjament de curta durada que permet posar en contacte necessitats i recursos dels diferents

agents implicats, tant del sector públic com del sector privat.

Les principals conclusions del grup d'anàlisi sobre el programa plantejat a Newcastle per abordar la problemàtica de les persones sense sostre van ser:

- Entre els elements que es van valorar més positivament va destacar: el grau de coneixement de la població en situació de sense sostre, el conjunt de serveis oferts en matèria de prevenció i la qualitat dels allotjaments temporals.
- D'altra banda, es va manifestar la preocupació per la problemàtica de controlar el cost de gestió dels nous equipaments, construïts amb finançament extraordinari, especialment en l'escenari de restriccions econòmiques en què ens trobem.
- Finalment, les àrees en què es considera que Newcastle hauria de desenvolupar més el seu model són la participació dels usuaris en l'avaluació dels serveis, la supervisió dels processos a llarg termini per identificar i valorar els resultats positius de la intervenció i dedicar més atenció a afrontar les necessitats del col·lectiu amb exclusió crònica.

Eurocities-NLAO

L'any 2009, Eurocities va iniciar el projecte NLAO (Network of Local Authority Observatories on Active Inclusion) dins del programa Inclusive Cities for Europe, una col·laboració entre la Comissió Europea (Direcció General de Treball, Afers Socials i Igualtat d'Oportunitats) i Eurocities.

Eurocities-NLAO es crea a partir d'una experiència pilot duta a terme a cinc ciutats europees entre el març del 2009 i l'agost del 2010, que va tenir com a eixos centrals els serveis relacionats amb les àrees d'habitatge social i de formació i treball.

A partir dels resultats d'aquesta experiència, el projecte s'amplia el segon semestre del 2010 fins a deu ciutats (Barcelona, Birmingham, Bolonya, Brno, Copenhaguen, Cracòvia, Lille-Roubaix, Rotterdam, Sòfia i Estocolm), que representen deu països de la Unió Europea, amb un ambiciós programa d'activitats. En aquesta fase Barcelona ha format part d'aquest projecte com a representant de l'Estat espanyol.

El projecte Eurocities-NLAO consisteix en la creació, a mans de cadascuna de les ciutats participants, d'un observatori des d'on analitzar les estratègies locals per promoure la inclusió activa de les persones més allunyades del mercat laboral. A més, es proposa supervisar i analitzar la situació actual del conjunt de serveis que es presten des de l'àmbit de serveis socials. Al llarg del 2010, Eurocities-NLAO ha centrat la recerca en la qualitat en els serveis socials d'interès general i en l'economia social a les ciutats.

Eurocities-NLAO es planteja tres objectius principals:

- *Informar, difondre i sensibilitzar:* cada LAO (observatori local) actua com a centre d'informació nacional i fa augmentar el coneixement sobre les estratègies d'inclusió activa de la Unió Europea. S'han publicat butlletins informatius de cada ciutat i s'ha creat una pàgina web amb portals nacionals en l'idioma de cadascun dels països participants amb informacions i enllaços a altres pàgines amb informació relacionada amb la temàtica.

- *Investigació i anàlisi de les polítiques:* cada LAO identifica bones pràctiques, nous reptes i recomanacions sobre la prestació de serveis de qualitat per a la inclusió activa de les persones més desfavorides, donant suport al desenvolupament de les polítiques europees relacionades amb aquesta temàtica. En aquest sentit, al llarg de l'estiu del 2010, des d'Eurocities es va portar a terme una enquesta entre les ciutats sobre el grau de coneixement de les estratègies d'inclusió activa de la Unió Europea i la seva implementació. A més, des de la LAO Barcelona es va elaborar l'informe *Disseny i implementació del model de Serveis Socials de Barcelona: una experiència orientada a la millora de l'acció social territorial*.

- *Implementar i promoure l'aprenentatge mutu:* els deu observatoris locals i Eurocities han organitzat tot un seguit

d'activitats per promoure l'aprenentatge mutu i fomentar les estratègies d'inclusió activa de la Unió Europea. Cada ciutat ha organitzat una jornada d'àmbit nacional, ha presentat les conclusions principals del seu informe i ha promogut l'intercanvi de coneixement entre els diferents actors socials que hi estan implicats. A Barcelona, la jornada va tenir lloc el 23 de novembre de 2010. A la jornada es va presentar l'estudi elaborat per la LAO Barcelona i es va obrir el debat amb la participació de representants del món acadèmic i del món professional.

Les ciutats són actors clau en la prestació de serveis socials, com ara l'atenció a la infància, l'atenció social bàsica o la promoció de la salut. Les ciutats, com a dissenyadores de polítiques i proveïdores de serveis, estan involucrades en tot el cicle: compra, prestació i avaluació de serveis. Aquesta posició és privilegiada per avaluar quines estratègies funcionen i quines no.

És per això que Eurocities-NLAO té com a objectiu principal inspirar el desenvolupament de futures polítiques d'inclusió activa, tant d'àmbit europeu, com nacional i local. Per aquest motiu es compromet amb els actors socials nacionals i europeus a identificar tendències, bones pràctiques i nous reptes que s'estan afrontant actualment.

Espai públic: entre la cohesió social i el conflicte

Eva Fernández. Activista veïnal¹

Els debats sobre l'espai públic adquireixen una dimensió ciutadana quan els mitjans de comunicació esbomben conflictes que es donen de forma concreta i emergent, com ara la presència de prostitutes a la Boqueria, o l'ocupació d'una plaça o d'un parc per collectius que de forma real o imaginària fan un ús exclusiu i exclouent d'aquests espais. Fora d'aquestes situacions és difícil trobar debats de fons que qüestionin el model de ciutat o d'urbanisme que s'ha generat en les darreres dècades. Més enllà del moviment veïnal, la crítica es circumscriu a sectors professionals i moviments socials que introdueixen elements crítics i d'anàlisi més complexos. Per al gruix de la població, els problemes que es donen a l'espai públic són problemes relatius a aquelles zones de la ciutat que els són més pròximes i sovint prenen la forma de moviments NIMBY² («no al pati del darrere de casa meva»), és a dir, moviments que reaccionen de manera negativa davant de la radicació en el territori del que consideren equipaments, infraestructures o serveis incòmodes, desagradables o perillosos (Nel·lo, 2003, p. 24).

Considerar que les reivindicacions d'un sector veïnal són reivindicacions NIMBY, però, els resta legitimitat i sovint ens amaga que els sectors socials que sofreixen majors tensions socials són els qui apareixen com a capdavanters d'aquest tipus de reivindicacions que podem titllar en primera instància d'insolidàries. També té l'efecte pernicios d'ignorar que moltes vegades

aquests moviments elaboren alternatives i propostes d'un alt contingut i una alta qualitat tècnica.

Si ens apropem una mica més a la realitat, veurem que les reivindicacions NIMBY no es donen únicament als barris més pobres, perifèrics o a les poblacions més vulnerables en tots els sentits. Els rics també fan NIMBY; ara bé, el fan des d'una altra perspectiva i tenen altres canals i escenaris des d'on pressionar. Això ens du a l'interrogant següent: l'espai públic pot esdevenir un escenari racional i asèptic al marge dels diversos actors i dels interessos que s'hi mouen? Sembla clar que no. La ciutat esdevé l'escenari de lluites pel poder entre grups socials (crec que novament se les ha d'anomenar classes) amb interessos clarament antagònics. Per als pobres i per a la classe mitjana existeix un escenari hostil i laboriós. Les agrupacions de la ciutadania, sota la forma de plataformes o d'associacions veïnals, juguen en una lliga diferent que la dels grans *lobbies* i els interessos dels poderosos a la ciutat. Per als primers, la pancarta, la cassolada i sentir-se moltes vegades ridiculitzats per administracions i poders fàctics (amb un to paternal i condescendent, això sí). Per als altres, la llotja del Liceu o del Barça, els salons del Círculo Ecuestre o el pis 23 de La Caixa són els escenaris on defensen els seus punts de vista. I naturalment ningú no gosa ridiculitzar-los, ni tan sols posar en dubte les seves posicions. El temps mitjà perquè una reivindicació veïnal es concreti en equi-

paments, serveis o canvis en la planificació urbanística és de vint anys, com poden testimoniar moltes de les associacions de Barcelona. En canvi, sobta la celeritat amb què s'actua en altres casos. Recordem quan l'Ajuntament va proposar el Parc d'Acollida d'Animals de Companyia a prop de l'escola Aula, en poc temps el projecte municipal va «caure de l'agenda», i a dia d'avui aquest serà un dels incompliments més flagrants del Programa d'Actuació Municipal (PAM).³

Però el més recent dels casos, molt il·lustratiu d'una pràctica urbanística que privilegia els interessos dels poderosos per damunt del bé comú, ha estat el cas de l'Hotel del Palau de la Música. Amb aquest títol, gairebé de novel·la negra, es coneix el procés que l'Associació Veïnal del Casc Antic i Veïns en Defensa de la Barcelona Vella, juntament amb altres entitats, van emprendre contra els responsables de voler convertir tres finques catalogades i que havien de ser dedicades a equipaments en un hotel al servei del Palau de la Música. El moviment veïnal va emprendre la defensa del pa-

1. Presidenta de la Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona (FAVB) d'abril del 2004 a octubre del 2010.

2. NIMBY: «not in my back yard».

3. Hi ha molts altres exemples de projectes on s'han estavellat les naus del moviment veïnal, com la requalificació del Camp de l'Espanyol a Sarrià, Piscinas y Deportes i tants altres. Afortunadament, la persistència del moviment veïnal també ha aconseguit aturar planejaments antipopulars (el Barça 2000 i, de moment, el Barça 2008, tot i que potser la crisi ens ha donat un bon cop de mà).

trimoni i de l'ús social dels tres edificis, que ja havien estat condemnats a la picota. Els responsables de les institucions, Ajuntament i Generalitat, tenien plena confiança en el Patronat del Palau i en el seu president, Fèlix Millet. Mentre avançaven els acords entre aquestes entitats, els veïns i comerciants del barri eren convidats a un procés participatiu en el qual de l'única cosa que no es podia opinar i molt menys decidir era, precisament, l'element clau del conflicte: la construcció o no d'un hotel. Avui els principals responsables municipals d'aquesta operació estan imputats en el procés. En defensa seva al·leguen haver seguit els protocols habituals en aquests casos. És precisament això el que ens hauria d'alarmar, la manca de consciència de l'urbanisme com un bé social, d'ús col·lectiu, i la seva reducció a operacions de laboratori i de despatx que un cop i un altre es mostren ineficaces, quan no clarament perniciosos per als sectors més vulnerables de la població. Si els responsables municipals no tenen consciència de l'anomalia que representen casos com el de l'Hotel del Palau és perquè estan instal·lats en l'urbanisme «d'intercanvi de cromos» que des de la FAVB i el moviment veïnal fa dècades que estem denunciant. Es tracta d'usos urbanístics que es pacten respectant els interessos de les elits econòmiques i polítiques de la ciutat i que tenen, naturalment, un contrapès, un suposat interès social que permet legitimar-los davant una ciutadania cada cop més crítica amb els poders polítics però al

mateix temps cada cop més escèptica i inconscient de la seva capacitat i de la seva força. Massa sovint neutralitzada, ridiculitzada o criminalitzada segons el que més convingui en cada ocasió. Per tant, la idea és que es pot fer un urbanisme per al poble sense el poble, i poc importa que aquest estigui condemnat a ser fagocitat pels interessos dels poderosos i a generar espais anòmics que les persones no fan seus.

En el mateix cas de l'Hotel del Palau, Ajuntament i Generalitat van aplaçar el camí als interessos privats canviant la qualificació d'equipament de les finques afectades al Casc Antic per la de la seu del Tribunal de Comptes de la Generalitat a la plaça de Sant Jaume, al cor del Gòtic. Per al moviment veïnal aquesta requalificació va ser llegida en clau de burla: quan un barri pensa en equipaments, ja siguin d'àmbit de barri o de ciutat, no està reivindicant que s'hi instal·lin les oficines d'una administració, sinó aquells equipaments i serveis que articulen i donen vida a la quotidianitat dels seus habitants. Equipaments de barri i equipaments de ciutat han de tenir, a més, l'equilibri necessari per tal que un barri (com en el cas al qual m'he referit) no acumuli molts equipaments de ciutat, amb la conseqüent quota de sobreocupació, brogit i brutícia que els acompanya i, en canvi, pocs equipaments de nivell de barri, que són els que milloren la qualitat de vida de les persones.

L'urbanisme dels darrers anys s'ha entès com una qüestió d'experts, de ve-

gades caríssims, que dissenyen les obres d'esquena als usos i a les necessitats de les persones que les haurien d'ocupar. Potser són exemples paradigmàtics d'això casos com la pluriremodelada plaça Àngel Pestanya, o el Parc Central del Poblenou. Tancat sobre si mateix, aïllat del barri, sense cap mena de permeabilitat, ignorant de les necessitats de les persones que el transiten, té un cop més una signatura d'autor: Jean Nouvel, com si aquesta en legitimés el despropòsit. Aquests i altres exemples susciten la qüestió de quin ha de ser el paper dels tècnics: un paper de «savis de laboratori», que dissenyen la ciutat sobre un plànol, o bé el paper d'acompanyants de les persones que viuen a l'espai urbà objecte de disseny o de remodelació, que coneixen quins usos en fan i què en voldrien fer, quines necessitats tenen i quines expectatives respecte del mateix.

Les persones que viuen a la ciutat tenen un alt nivell d'expertesa, saben quins espais són d'estada i quins són de trànsit, quins ajuden a teixir xarxes socials i quins les dificulten; quins són els culs de sac, entesos com a espais que neixen ja per al conflicte, i quins els espais amables; quins els que generen por i quins els que agrupen usos diversos i pels quals es pot transitar o estar-s'hi amb tranquil·litat; quins generen un espai gradual com a *continuum* entre l'espai privat o domèstic i l'espai públic i quins posen de manifest la idea de por i d'hostilitat a través de diversos nivells de blindatge. Potser a Barcelona

no tenim encara el que Teresa Caldeira (2007) denomina «enclavaments», en el sentit d'espais segregats i fortificats, però algunes zones de la ciutat (com el nou barri de Diagonal Mar o Pedralbes) s'hi estan començant a assemblar perillosament.

Les obsessions securitàries també ajuden a generar aquesta idea de la necessitat de protegir-nos; de què? Diversos col·lectius carreguen amb l'estigma, no són agradables de veure, se'ls acusa de fer un «ús abusiu de l'espai públic»⁴. Pobres sense sostre, treballadores sexuals, immigrants, okupes són alguns dels col·lectius per escombrar de l'espai públic, associats a la idea de perill o de brutícia. Darrerament se'ls ha de sumar l'esgrimit fantasma de l'anarquisme internacional.

Aquesta voluntat reguladora i sancionadora defensa la idea d'un espai públic paradoxalment sense públic, o bé amb un públic domesticat. En nega la fluïdesa viva i pretén que les desigualtats socials creixents no tinguin una plasmació en aquell espai en el qual històricament s'han manifestat sempre els esclats de lluita, de revolta i de resistència: els carrers i les places. Uns esclats que molt sovint són mancats de racionalitat, sense líders identificables ni interlocució clara. De la Setmana Tràgica a les *banlieus* franceses o les revoltes gregues, l'espai públic és l'escenari de la vida i aquesta és sempre una representació complexa que no pot ser reduïda a interpretacions lineals ni simplificadores.

Tornem a recuperar la reflexió entorn del NIMBY, que considero incompleta si no va acompanyada d'una reflexió sobre el fenomen que recull l'acrònim anglès NIMTOO⁵ («no en el meu període de mandat»). Persones dedicades a la política amb un horitzó que es limita a quatre anys no solen ser capaces d'abordar amb coratge les necessitats que no resulten populars, les que tenen a veure amb els sectors més febles de la societat. NIMBY i NIMTOO es reforcen de forma perversa, tal com vam poder observar en el tristament famós cas de la sala de venopunció de la Vall d'Hebron.

Per acabar, voldria fer algunes consideracions sobre l'anomenada «participació ciutadana» en temes d'urbanisme.

La primera és que el grau de «participació» és inversament proporcional a la magnitud del projecte. Malgrat que el sentit comú suggeriria precisament el contrari, atès l'impacte que tenen els grans projectes en la vida de les persones que viuen a la ciutat, com més gran és un projecte urbanístic, menor és l'interès polític a l'hora de promoure una participació real. Així de realista era un polític en els seus primers dies com a responsable d'urbanisme: «Fem un pacte: sobre els projectes de barri decidiu vosaltres (el moviment veïnal), sobre els projectes de ciutat la darrera paraula la tinc jo». Deixant de banda la fal·làcia que representava un pacte proposat en aquests termes, com a modestos representants del moviment veïnal barceloní

ens vam negar a renunciar al debat sobre el model de ciutat i a manifestar la nostra dissidència i resistència —quan escau— als projectes urbanístics que determinen durant molts anys quin model de ciutat anem configurant.

És clar que mentre l'urbanisme signifiqui un escenari de sofisticats equilibris entre interessos antagònics sovint no explicitats, interessos polítics de diverses administracions i la necessitat de mostrar resultats i obtenir rèdits econòmics i/o polítics a curt termini, la participació de la ciutadania serà viscuda com a sorra que posa en perill un engranatge complex. Això explica per què malgrat la sofisticació d'algunes consultes, com la fallida consulta sobre la Diagonal, la ciutadania no se senti cridada a participar, i més quan les opcions ja neixen descafeïnades.

La Diagonal va ser un advertiment d'una ciutadania cada cop més escèptica i desmotivada pels afers públics. Només un canvi radical en les formes de participació, que promogui l'elecció directa descentralitzada, des dels districtes i els barris, podrà apropar la gestió municipal al veïnat. Un repte plantejat des de ja fa molts anys que cap govern municipal no s'ha atrevit a dur a terme.

4. Les Ordenances del Civisme de Barcelona ens van donar un catàleg de quins són aquests grups heterogenis que, com diu l'antropòloga Dolores Juliano (2004, p. 35-38), es considera que estan al lloc equivocant perquè l'únic lloc possible per a elles i ells és la invisibilitat.

5. NIMTOO: «not in my term of office».

Referències bibliogràfiques

CALDEIRA, T. (2007). *Ciudad de muros*. Barcelona: Gedisa.

JULIANO, D. (2004). *Excluidas y marginales*. Madrid: Cátedra.

NELLO, O. (coord.) (2003). *Aquí no! Els conflictes territorials a Catalunya*. Barcelona: Empúries.

Ciutats per a viure-hi

Zaida Muxí. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB) – Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)

Habitar la ciutat és molt més que la suma de la residència, el treball, les tasques de la llar, l'oci, el transport, l'educació, la cultura, els esports i la sanitat. Habitar és poder desenvolupar les diferents facetes de la vida de cada persona en igualtat d'oportunitats, amb intensitat i integritat. Per això hem de pensar i, sobretot, repensar les ciutats i els barris guiats per aquesta idea. Posar en primer pla la vida i les necessitats de les persones és una tasca complexa, no exempta de complicacions. La complexitat ha de considerar les activitats quotidianes, les usuàries i els usuaris de la ciutat i les seves diferents necessitats. Hem de bastir nuclis que no perpetuïn les diferències ni les desigualtats de gènere, classe, ètnia o edat. Hem de tornar a estudiar, analitzar i registrar la realitat per aconseguir entorns urbans més adequats.

L'objectiu ha de ser gaudir de ciutats inclusives que tinguin en compte la diversitat real de persones que caracteritza els espais urbans i, així, fer possible que el dret a la ciutat sigui un dret humà per a tothom.

Tanmateix, hem de reflexionar sobre què vol dir avui el dret a la ciutat. És encara vigent anomenar de manera universal els subjectes de dret? Pot existir l'universal com a homogeneïtzador de les necessitats, els drets i les voluntats? Es pot acceptar que l'universal, emmascarat en el masculí, englobi de manera genèrica homes i dones? Els espais físics condicionen el dret a la ciutat, entesa segons l'article primer de

la Carta Europea de Salvaguarda dels Drets Humans a la Ciutat com a espai col·lectiu que pertany a tothom que hi habita i que té dret a trobar-hi les condicions per a la seva realització política, social i ecològica, assumint alhora deures de solidaritat.

La universalitat amaga el subjecte real de dret, que és qui ha conformat amb les seves necessitats la falsa neutralitat. L'universalisme és una forma d'emascarar que el subjecte dels drets de ciutadania és masculí. El problema de fons és que la ciutadania, i per tant el dret a la ciutat i les prioritats en la construcció de la ciutat, s'ha bastit prenent com a referència el món públic, la participació en el mercat i els espais assignats als homes. L'espai domèstic-femení no està inclòs en la categoria de ciutadania i, tal com ens diu Anna Bofill, «la gestió de la vida quotidiana no es produeix solament a l'interior de les parets que conformen l'habitatge. És també un conjunt d'activitats, comportaments, sensacions i experiències que es produeixen en l'espai públic, en l'espai fins ara considerat masculí» (Bofill de Levi, 2005).

Cal reconèixer la important aportació a l'economia i a la societat de les tasques d'atenció i cura, tant física com psíquica, tradicionalment assignades a les dones, contribucions que no han estat reconegudes. És en aquest sentit que l'urbanisme i la planificació han de considerar com a punts imprescindibles les necessitats derivades d'aquestes tasques.

Hem de fugir de falses mitificacions que volen construir un passat idíl·lic de persones iguals i assumir la complexitat de la realitat que vivim a començaments del segle XXI. Com ens diu Saskia Sassen (2003), la ciutadania no sempre aporta drets plens i iguals a totes les persones. Malgrat el reconeixement formal de la igualtat, membres de grups oprimits per raons d'ètnia, religió, gènere o orientació sexual s'enfronten quotidianament a diverses formes d'exclusió que els impossibiliten la plena participació a la vida pública.

Urbanisme i gènere

La perspectiva de gènere aplicada a l'urbanisme significa posar en igualtat de condicions les exigències derivades del món productiu i les derivades del món reproductiu, és a dir, les necessitats quotidianes d'atenció a les persones. Els dos mons han de situar-se en igualtat d'importància per no aprofundir, créixer o mantenir les diferències. Quan analitzem la ciutat com un tot, a una escala llunyana, obtenim dades de repartiment d'equipaments, de transports, de connectivitat i accessibilitat, així com les possibilitats de relació entre àrees, etc. Aquestes dades sempre s'han de confirmar des de la proximitat. La quantificació numèrica i les proporcions segons les necessitats d'equipaments i àrees verdes, per exemple, són un primer graó en la planificació i l'organització territorial. Tanmateix, una vegada hem complert i demostrat que numèricament es resolen totes

les necessitats, hem d'apropar-nos a cadascun d'aquests elements dins el funcionament de les xarxes quotidianes i entendre'l. La creació de paquets de sòl, de polígons no qualificats que esperen la construcció d'equipaments o d'altres serveis no és suficient, especialment si aquestes reserves de sòl estan allunyades dels recorreguts diaris dels futurs habitants. Els equipaments s'han d'entrelligar amb els recorreguts de cada dia: col·locar els equipaments en els límits de les àrees urbanitzades no generarà carrers amb vida i seguretat, i encara serà pitjor si aquests carrers tampoc no estan en relació amb la xarxa comercial. Amb aquesta distribució territorial perdem un dels màxims avantatges de la barreja i la proximitat: aconseguir que els recorreguts representin temps útils. És a dir, en la mesura que trobem la manera de satisfer les necessitats diàries en els diversos itineraris quotidians podrem fer servir el temps eficientment. Tot al contrari del què succeeix quan cada recorregut és exclusiu per a una funció. A la ciutat el millor que pot passar és la «promiscuïtat» de funcions, és a dir, fer una planificació que ens permeti la barreja d'usos, no només en parcel·les contigües sinó en les mateixes parcel·les.

La perspectiva de gènere aplicada a l'urbanisme s'entén des de l'experiència i, per tant, l'escala de proximitat. Però això no exclou aportacions, anàlisis, recomanacions i accions des de la perspectiva de gènere en altres escales i altres moments de la planificació, més gene-

rals i llunyans, com pot ser un Pla General o un Pla d'Ordenació Urbana Municipal (POUM). No hem d'oblidar que moltes decisions queden hipotecades en aquesta etapa de la planificació en què les persones són, en el millor dels casos, dades estadístiques incompletes, perquè no es tenen prou dades segregades o perquè aquestes es basen en àrees censals que distorsionen la distribució territorial de les persones i, per tant, de les necessitats reals dels projectes.

La planificació urbana hauria d'enfocar-se de manera que ens permeti fer un treball constant transversal, transescalar i interdisciplinari. Transversal entre els professionals que hi treballen i entre les àrees del mateix Ajuntament, altres institucions i també poblacions implicades; és a dir, transversalitat vertical i horitzontal. Transescalar significa treballar verificant les propostes sempre des de la proximitat. Els departaments d'urbanisme i habitatge decideixen les formes, tenen doncs un gran poder i una gran responsabilitat; malgrat això cal tenir en compte que el coneixement urbà és compartit però diferent en les diferents àrees de treball i diferents sabers i experiències.

La societat actual tendeix progressivament a fer que els rols de gènere no siguin exclusius d'un sexe. No obstant això, el projecte urbà, les decisions sobre els habitatges i els equipaments (horaris, com i on se situen, etc.) es continuen fent i pensant des de la divisió de rols, com si existís una persona que tingués un horari alliberat per dedicar-lo

a l'atenció a les persones dependents o per tenir cura de la llar. Aquesta invisibilitat de les tasques i obligacions reals de la vida quotidiana porta sens dubte a una desigualtat d'oportunitats. Per tot això, una societat que aspiri a estar formada per éssers humans en igualtat, sense factors discriminatoris per raó de sexe, classe, capacitats físiques, ètnia o edat, ha de planificar les seves ciutats (incloent-hi totes les escales i tots els àmbits) des de la visibilitat i la igualtat d'importància de les dues esferes en les quals es divideixen les tasques de les persones. És imprescindible reconèixer que la manera com es construeixen les ciutats no és neutral. Afectarà de manera diferent les persones si no s'han tingut en compte les necessitats heterogènies de la població i si s'ha posat en primer pla els requeriments del treball reproductiu.

Per això, pensar l'espai urbà per a tots i totes és fer-ho des de la diferència però no des de la desigualtat: una diferència entre homes i dones, entre classes, entre orígens, cultures, religions, etc. que col·loqui en igualtat de condicions totes les necessitats, sense apriorismes.

Per fer possible la igualtat d'oportunitats cal fer un urbanisme de xarxes superposades que faci possible el desenvolupament complex de la vida quotidiana. Per crear aquest suport, no només és necessari crear habitatge, sinó que és igual d'important crear llocs de treball, comerços, serveis i equipaments perquè tothom pugui tenir una varietat d'opor-

tunitats quant a feina i activitats econòmiques al barri. Són les dues cares necessàries de la moneda: la necessitat de crear serveis que entrelliguin l'habitar amb un bon desenvolupament quotidià per a tots i totes i el fet que aquests equipaments o serveis creïn llocs de treball pròxims a la llar. Estem parlant d'una xarxa complexa que involucri totes les vides; per tant, es tracta d'oferir espais de socialització diversos, tant per al món productiu com reproductiu, per configurar un barri.

Tradicionalment s'ha assignat l'espai públic i els treballs productius als homes alhora que s'assignava l'espai interior i els treballs reproductius a les dones,¹ construint així un món falsament dual i de compartiments estancs. Avui en dia es donen reconegudes modificacions socials i culturals que tendeixen a una major igualtat d'oportunitats i a un major repartiment de les responsabilitats reproductives, encara que continuen sent les dones les qui s'encarreguen majoritàriament de les tasques de la reproducció, amb una càrrega d'hores de treball totals, entre productiu i reproductiu, per sobre dels homes, i una gran part d'aquest temps és dedicat a treballs reproductius no remunerats, sense reconeixement ni visibilitat, i és a l'espai urbà on es desenvolupen en gran part aquestes tasques reproductives no remunerades.

Per tant, com crear un espai urbà integrat i igualitari?

Hem de partir del reconeixement que l'espai urbà no és neutre, la seva

conformació dóna prioritats, reflecteix poders i drets. La gestió del projecte urbà ha conduït per diverses raons a la simplificació d'usos, temps i usuaris, reflectint majoritàriament un transcórrer d'activitats lineals i temporalment successives, però hi ha una experiència que no ha estat valorada en l'urbanisme, que és la de les dones ja que elles fan un ús de la ciutat més divers, menys lineal. Les dones realitzen una gestió del temps de màxima eficàcia i perquè això sigui possible es necessiten espais urbans complexos, que combinin usos (residencial, compres, escoles, activitats cíviques i administratives, centres de salut... amb un ventall ampli d'espais productius) i al mateix temps que estiguin connectats amb altres àrees de la ciutat amb serveis de transport públic eficients i variats.

Un urbanisme amb visió de gènere redefineix els objectius de l'urbanisme segons les necessitats d'una nova societat que inclou, a més de les diferències de gènere, la diversitat de situacions en què es troben els homes i les dones: orígens culturals i geogràfics diferents, edats amb capacitats i necessitats particulars, conformacions familiars diverses, etc. i que comporta la creació de nous tipus d'equipaments. Nous equipaments que socialitzen les tasques de la reproducció per compartir-les i visibilitzar-les, donant a les persones responsables d'aquestes tasques una major llibertat real d'elecció i, per tant, una igualtat d'oportunitats; aquests equipaments han estat anomenats, des de la

perspectiva de gènere, infraestructures per a la vida quotidiana.

La ciutat no es pot dividir en funcions simplificades com habitar, treballar, gaudir del lleure, moure's. I per tant, posar la vida quotidiana i el treball reproductiu en primer terme de les prioritats urbanístiques comporta un canvi de mirada i significa traduir el quotidià en dades. Per això són impressionants les estadístiques segregades per sexe, a més de per edat, entre altres consideracions socials, per esbrinar les necessitats reals de la població i poder conèixer l'impacte de gènere que comportarà un projecte urbà determinat, així com demanar la memòria social de la Llei d'urbanisme.

Pensar les ciutats des de i per als seus habitants és una tasca pendent. Les experiències reals de les diferents persones que habitem les ciutats no han estat presents, si més no de manera majoritària, en les prioritats de la planificació territorial i urbana. Aquesta falta s'evidencia especialment en els usos dels espais i en els usos dels temps en les ciutats. Per incorporar les experiències diverses al projecte urbà és necessari, en primer lloc, incorporar metodologies híbrides d'anàlisi i reco-

1. Segons fons estadístiques —INE i Idescat 2001— les dones dediquen diàriament 4 hores i 14 minuts a les tasques de la llar i els homes 1 hora i 39 minuts. Un camí per a la visibilització és la construcció dels comptes satèl·lit, que consisteix a valorar econòmicament el temps que les dones dediquen a les anomenades tasques reproductives (vegeu Carrasco i Serrano, 2006).

pilació d'informació per poder establir les prioritats que el guiaran.

Aquest entorn físic no pot entendre's sense tenir en compte les persones que hi habitaran. Per tant, a aquesta anàlisi caldria sumar-n'hi una altra de paral·lela i estretament relacionada amb allò social, que té a veure amb un coneixement dels habitants i les seves característiques, les activitats econòmiques que porten a terme, les taxes d'ocupació que tenen, el percentatge de treball formal o informal, el treball domèstic, el nivell econòmic, el grau de cohesió i activitat social segons la presència d'associacions i entitats ciutadanes, el tipus d'activitats que aquestes persones realitzen en l'espai públic i els tipus de grups de convivència que viuen als habitatges. A partir d'aquesta anàlisi primària i externa, s'engegarien processos de participació per tal de determinar les necessitats, els desitjos i les prioritats reals de la població.

La participació és un procés que cal que estigui present des de la diagnosi de la planificació urbanística fins a l'avaluació de la mateixa. La participació no s'ha de reduir a una campanya de màrqueting o a una acció puntual.

És imprescindible incorporar des del començament de tot tipus de projecte urbà els suggeriments i les demandes acordades per la ciutadania, i cal que les decisions preses en els processos de participació siguin vinculants i tinguin una resposta tècnica explicativa de la viabilitat o no de les demandes. La participació representa

per a les persones un esforç en temps i treball i no hi ha res més frustrant que la creació d'expectatives sense veure'n els resultats.

Cal fer servir eines diverses segons les circumstàncies, com ara els tallers i les cartografies socials en el desenvolupament del planejament. Es tracta de comprendre i visibilitzar què passa en un espai, de posar sobre el paper tot el coneixement que acumula una comunitat, i específicament les dones, a partir de l'observació de la seva vida quotidiana, sobre el seu territori, ja que és la comunitat qui més el coneix.

Sens dubte qualsevol procés de participació en matèria urbanística és el fruit d'un treball en equip interdisciplinari i transversal. És primordial treballar en equip des de les diferents disciplines i des de les diferents regidories per tenir una visió global i de conjunt, per poder integrar des de l'inici les diferents necessitats sectorials al projecte global.

Per tot el que s'ha explicat fins ara, un urbanisme amb perspectiva de gènere s'ha de basar en la consideració de la vida quotidiana com a factor essencial per definir i articular els barris, i en la participació directa de les dones, grans absents de les pràctiques urbanes públiques. Perquè, tanmateix, les dones han estat històricament, i en l'actualitat, les principals usuàries de la ciutat, dels seus espais públics, equipaments i serveis així com del transport públic; les dones en fan un ús no visible des del tradicional rol de gènere masculí que

decideix sobre la ciutat i la seva organització espacial i temporal.

Això vol dir que cal valorar la proximitat d'equipaments, serveis i comerços variats; cal assumir la perspectiva de gènere en l'urbanisme; tenir la sostenibilitat com a criteri múltiple urbà, econòmic, social i cultural; i aportar-hi els elements de disseny que fan que una ciutat sigui amable (*friendly*), capaç d'expressar la diversitat i potenciar l'habitar sense discriminació de cap tipus (gènere, edat, classe, religió, origen ni ètnia).

Exemple d'intervenció amb perspectiva de gènere: Viena

La ciutat de Viena ha estat i és pionera en la realització de projectes d'habitatge i espais públics que apliquen la perspectiva de gènere. L'any 1992 es va crear una oficina pont entre la Secretaria de la Dona i la Secretaria d'Urbanisme de la ciutat, dirigida per l'arquitecta Eva Kail, que va iniciar una política de posada en pràctica de la perspectiva de gènere en el disseny de la ciutat. Una de les primeres actuacions va ser el concurs i la construcció posterior del conjunt d'habitatges Frauen Werk Stadt (la Ciutat de les Dones Treballadores, avui Margarete Schütte Lihotzky Hof) (Muxí Martínez, 2009), pensat des de l'experiència de les dones i que, per tant, facilita, des de la distribució espacial i funcional, la conciliació de la vida personal, familiar i laboral. Els espais públics que hi ha estan previstos per a diferents edats, cada zona té usuaris i

usuàries reals en els quals es va pensar per projectar-los. El reconeixement de la vida quotidiana i la seva coreografia, com explica Franciska Ullmann, autora del pla urbà i d'una part dels habitatges, és a la base d'aquest projecte. Les coreografies quotidianes són molt diferents segons el rol de gènere de cada persona i, segons si té o no persones a càrrec seu. Els recorreguts del gènere masculí son punt a punt i els recorreguts del gènere femení son poligonals, és a dir que en els femenins les distàncies i les xarxes de recorreguts útils —en els quals es troben activitats diverses— són molt importants per conciliar els temps diversos.

Seguint aquests criteris, l'equip dirigit per Eva Kail ha realitzat altres intervencions en espais públics, entre els quals destaca la reforma del barri de Mariahilf. En la reforma del barri es va pensar en les diferents necessitats de les persones que fan servir l'espai públic: per exemple, s'han regulat els temps semafòrics tenint en compte el pas lent de les persones grans i s'han realitzat creuaments universals² per evitar el desplaçament dels passos de zebra, que busquen protegir els vianants del gir dels vehicles dels carrers perpendiculars als quals es creua. A partir de la comprensió de quines són les xarxes de recorreguts prioritari per als vianants, s'han eixamplat les voreres, s'ha eliminat aparcament en superfície i s'ha mantingut la capacitat de pas vehicular. L'aparcament es recupera en carrers de menor trànsit, on es

col·loquen els cotxes en bateria, per poder aparcar-ne més en menys longitud de carrer. S'han eixamplat les voreres davant les portes dels centres escolars, per facilitar l'espera i la trobada còmoda. S'ha millorat la il·luminació, fent-la més homogènia en les voreres, evitant enlluernaments i zones d'ombra alternades. S'han col·locat bancs en llocs molt diversos, entenent que la utilitat d'aquests no és sempre la mateixa i que, en el cas de gent gran o de persones que van carregades de pes, són imprescindibles per fer una aturada en el camí.

Les millores realitzades en aquest barri comporten indubtablement una millora en la qualitat de la vida quotidiana i en la convivència de les persones. En fer barris més amables amb els vianants, es permet una major independència dels infants, al mateix temps que es respecta i recolza l'autonomia de les persones grans. Aquestes independències guanyades gràcies a la seguretat de l'espai públic contribueixen a alliberar de tasques i, per tant, de temps, les persones que en tenen cura i faciliten així la conciliació dels temps personals, laborals i familiars.

Fer ciutats per a viure-hi és tenir en compte les persones i les seves necessitats concretes i singulars, evitant la falsa neutralitat i universalitat de les solucions. Fer ciutats per a la independència de les persones pensant en les seves capacitats és fonamental per fer ciutats inclusives i per fer un pas cap al dret a la ciutat per a tothom.

Referències bibliogràfiques

- BOFILL DE LEVI, Anna (2005). «Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones», *Quaderns*, núm. 6. Barcelona: ICD.
- CARRASCO, Cristina; SERRANO, Mònica (2006). *Estudi 1. Compte satèl·lit de la producció domèstica (CSPS) de les llars de Catalunya 2001*. Col·lecció Estudis, núm. 1. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- MUXÍ MARTÍNEZ, Zaida (2009). *Recomanacions per a un habitatge no jeràrquic ni androcèntric*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, ICD.
- SASSEN, Saskia (2003). *Contra geografias de la globalización*. Madrid: Traficantes de Sueños.

2. Creuaments universals són els de les cruïlles en què s'aturen tots els sentits de circulació vehicular per deixar que els vianants puguin travessar en totes les direccions.

Resumen

Los Planes de Intervención Integral en Barcelona

Enric Cremades

El análisis de las problemáticas surgidas en un ámbito concreto de la ciudad en el marco de la degradación del entorno urbano y la convivencia indica que su resolución será más efectiva si se acomete de forma integral y pluridisciplinar. Sin embargo, una visión tradicional de la cuestión nos llevará a intentar incidir sobre el tema concreto para obtener resultados inmediatos sin tener en cuenta que, a veces, hay que dar un paso atrás para obtener una visión más global del problema. A este planteamiento le debemos añadir la estructura de la Administración, que por su propia organización no facilita mucho el trabajo transversal entre departamentos.

Así pues, los Planes de Intervención Integral surgen como la herramienta más adecuada para detener o invertir esta tendencia y hacer los barrios más agradables y humanos. Se vinculan a la implicación de las Administraciones que gestionan e invierten en este sentido.

Claro ejemplo de ello sería el esfuerzo que el Ayuntamiento de Barcelona ha realizado en algunos barrios con unas características determinadas, con subvenciones provenientes de la Generalitat (Plan de Barrios) o de la Unión Europea (FEDER - Iniciativa Urbana, Urban).

Urbanismo y salud: una pareja lógica

Hugh Barton

Sabemos por intuición que el entorno afecta a la salud y al bienestar en muchos aspectos. Sin embargo, nuestro modelo de urbanismo no tiene en cuenta la creación de un entorno saludable como objetivo básico, y la mentalidad compartimentada no ayuda a subsanar este déficit. Como consecuencia, estamos literalmente introduciendo condiciones insalubres en el propio tejido de nuestras ciudades y poblaciones. Los estudios recientes han demostrado que factores como la igualdad en materia de salud, los niveles de actividad física y el bienestar mental están determinados en parte por nuestro entorno. El programa «Ciudades saludables» de la Organización Mundial de la Salud está marcando el camino al promover un cambio en las actitudes y políticas a través de su iniciativa a favor de un «urbanismo saludable». Aunque debemos ser prudentes y no generar expectativas exageradas, es fundamental que todos los organismos que intervienen en el entorno urbanístico —entre ellos también los organismos económicos— colaboren para garantizar estrategias

coherentes. En este sentido, la capacidad de liderazgo de los políticos es esencial, ya que hacen falta políticas radicales. La parte final del artículo ilustra algunas de las repercusiones centrándose en un grupo vulnerable, la gente mayor, y en el urbanismo que debemos aplicar para favorecer un envejecimiento saludable.

Urbanismo educativo: educación urbana

Joan Manuel del Pozo

La palabra *urbanismo* suele quedar encerrada en significaciones técnicas o políticas sin componentes ideológicos y pedagógicos. *Educación* suele entenderse como enseñanza formal escolar y pierde la riqueza de formación de las personas que se desprende de la vida urbana. La ciudad educadora intenta vincular los valores educativos con la vida de la ciudad o descubrir la potencia educativa que la ciudad esconde en las actividades más diversas, entre ellas la política urbanística. En el patrimonio urbano está contenido un camino de identificación, de pertenencia y, por tanto, de responsabilidad, factor educador de primer orden. De la funcionalidad del diseño de la ciudad dependen problemas o soluciones de espacio público y de uso razonable del tiempo, de efectos educativos relevantes. La belleza del espacio también permite el cultivo de la sensibilidad de efectos éticos y sociales. Un urbanismo pensado educativamente es una de las mejores formas de promocionar una educación urbana, cívica, integral.

Vivienda y cohesión social

Juli Ponce

¿Qué papel tiene la vivienda asequible en el desarrollo sostenible de nuestras sociedades? Específicamente, ¿cómo afecta ésta a la cohesión social, económica y territorial de nuestras ciudades?

El artículo intenta responder a estas cuestiones de forma breve y comprensible. En primer lugar, analiza el concepto moderno de vivienda asequible, que incluye aunque excede, la idea de vivienda social, y permite cambiar los paradigmas de la actuación pública y privada en el sector, entendiendo la vivienda asequible como un servicio de interés general (o servicio público), cuya eficacia y eficiencia dependerá, en parte, de la adecuada colaboración público-privada. A partir de este punto de partida, el artículo se ocupa de varios aspectos vinculados al alojamiento en nuestras ciudades, especialmente relacionados con la cohesión social.

Si queremos fortalecer la cohesión social en nuestras ciudades, son esenciales la garantía y la efectividad del derecho

a un alojamiento digno y adecuado. Unas políticas públicas de vivienda bien integradas con las políticas públicas de urbanismo, educativas o de seguridad, por ejemplo, promoverán la igualdad en el territorio, lo que es del máximo interés para todos, puesto que la vivienda asequible puede contribuir a reducir las desigualdades e incrementar la confianza entre los conciudadanos.

Antigua arquitectura industrial para la ciudad contemporánea

Josep Maria Montaner

Una parte de los recintos industriales que han sobrevivido en Barcelona se han dedicado, o está previsto que se dediquen, a varias actividades sociales, culturales, educativas o económicas. A ello contribuye la propia arquitectura industrial: bien situada, cerca de las vías de conexión, formando un sistema de edificios y espacios abiertos, con los interiores diáfanos definidos por estructuras de planta libre, que dejan la máxima libertad de uso.

En este sentido, hay obras clásicas ya realizadas y consolidadas, como la fábrica Batlló, convertida en Escuela Industrial y sede de la Diputación de Barcelona; la fábrica de hilados Casarramona, convertida en CaixaFòrum; o la editorial Montaner i Simón, transformada en la Fundación Antoni Tàpies según dos fases de intervención muy diferentes. Hay obras recientes, como Ca l'Aranyó, convertido en sede de la Universidad Pompeu Fabra; hasta obras en proyecto y realización, como las «Fábricas de Creación» propuestas por el Instituto de Cultura de Barcelona, que se sitúan en antiguos conjuntos industriales, como Fabra i Coats en Sant Andreu o la antigua fábrica de moneda de La Seca en Ciutat Vella, o como el singular proyecto de La Casa de las Lenguas en Can Ricart.

Barcelona, segura, sostenible y saludable

Katherine Pérez, Elena Santamariña-Rubio, Marta Olabarria, Àngel López y Carme Borrell

Este artículo pretende describir las intervenciones desarrolladas en Barcelona durante los últimos veinte años con el objetivo de reducir el uso del coche en la ciudad, para promover la movilidad activa (caminando y en bicicleta) y aumentar la seguridad vial. Estas intervenciones incluyen la regulación integral del estacionamiento en la mayor parte de la ciudad (Área Verde), la identificación y el tratamiento de los puntos con mayor concen-

tración de accidentes, la implantación de zonas de velocidad limitada a 30 km/h, caminos escolares seguros, el sistema de bicicletas públicas Bicing y la construcción de carriles segregados para bicicletas. Se presentan también resultados del impacto, en el número de personas lesionadas, de las medidas de seguridad vial que han podido ser evaluadas.

La planificación de equipamientos como herramienta para mejorar la calidad urbana

Sergi Cuadrado, Maite Espinach y Laia Pellejà

Los actuales planteamientos urbanísticos inciden en la calidad de las zonas urbanas, ya que una adecuada dotación de equipamientos y servicios, que esté en consonancia con la población que estos han de acoger, contribuye a la constitución de tejidos urbanos sólidos. En este sentido, el artículo presenta una línea de trabajo interdisciplinar desarrollada por Activa Prospect en torno a la caracterización poblacional y la planificación de equipamientos, conformada por más de una decena de estudios, centrados en diferentes ámbitos territoriales. A lo largo de esta experiencia, los estudios de análisis de las necesidades de equipamientos se han revelado como una herramienta útil, que permite disponer de los elementos de apoyo necesarios para la planificación de los equipamientos derivada de una transformación urbanística, así como un instrumento para lograr un buen encaje entre el urbanismo y las dinámicas sociales.

Así, tras contextualizar esta línea de trabajo, en el segundo apartado del artículo se esboza la metodología a partir de la cual se desarrollan estos tipos de análisis.

A continuación, en el apartado tercero, se presenta una selección de casos de los estudios realizados hasta el momento, destacando aquellos elementos considerados de mayor interés, en cada caso. Finalmente, el artículo se cierra con unas consideraciones finales, de tipo más valorativo, sobre el uso y el resultado de esta metodología de análisis.

Urbanismo y género. El urbanismo desde la política de las mujeres

Anna Bofill

La mirada desde el género considera que el espacio físico en el que vivimos no es neutro, crea jerarquías, provoca inequidades, además de ser a veces aún sexista y discriminar a las mujeres.

Este artículo da una visión de la ciudad amplia, que abarca desde los espacios del vivir íntimos hasta los del habitar compartido y colectivo, desde los usos domésticos hasta las infraestructuras y el planeamiento; desde los aspectos de la inseguridad y el miedo hasta los temas de movilidad y accesibilidad; desde los movimientos sociales urbanos hasta las políticas urbanas.

Se habla del concepto de vida cotidiana, los estereotipos de género, de cómo la estructura de la sociedad y la estructura urbana interactúan, de las políticas para la prevención de la violencia y los delitos, de los temas clave de la vida cotidiana como imprescindibles para la disciplina urbanística, de la movilización de las mujeres y los mecanismos de participación.

Políticas urbanísticas y movimiento asociativo vecinal

Anna Alabart

Las políticas urbanísticas en un sistema democrático tienen como objetivo, en principio, conseguir un desarrollo de la ciudad y del territorio que, respetando los principios de sostenibilidad ecológica y viabilidad económica, responda a las necesidades de la ciudadanía y en especial de las personas más desfavorecidas. Para juzgarlas hay que tener en cuenta tres dimensiones: lo que se hace (resultados que se obtienen), quién lo hace (representatividad y responsabilidad de los actores) y cómo se hace (procedimiento de toma de decisiones y seguimiento de la realización). También los valores que las orientan.

El artículo se propone desarrollar este planteamiento poniendo énfasis, por una parte, en el papel que corresponde al movimiento asociativo vecinal como creador de capital social y, por otra parte, en la importancia de la participación ciudadana, especialmente aquella surgida de la deliberación colectiva, a partir de una información precisa. La concreción empírica de la participación vecinal en temas de urbanismo se centra en la experiencia de la ciudad de Barcelona.

Servicio de Gestión de Conflictos en el Espacio Público

Pau Arbós, Juan Miguel Iglesias y Marina Mañas

Este artículo presenta la experiencia del Servicio de Gestión de Conflictos de Ámbito Social en el Espacio Urbano. En el año 2006, el Ayuntamiento de Barcelona creó este servicio con el objetivo de facilitar la convivencia, el civismo y la tolerancia entre la población. Los profesionales del Servicio realizan una labor

preventiva de diagnóstico de los territorios, dimensionan la conflictividad, identifican e intervienen sobre las causas que originan el problema y recomiendan propuestas de actuación.

El artículo presenta la estructura del servicio, la metodología de intervención y especifica el tipo de coordinación con otros agentes de los territorios de la ciudad (Área de Medio Ambiente, Guardia Urbana, mesa de coordinación del Programa Especial del Espacio Público...).

Desde abril de 2006 a junio de 2010 ha desarrollado 197 programas de intervención en diferentes espacios de la ciudad. Una media de 49 programas por año, 4 por mes. El 55% de estos programas se han llevado a cabo desarrollando todas las fases previstas de intervención y en el 45% restante se ha realizado únicamente la fase de diagnóstico.

En cada intervención se han abordado dos problemáticas o más, en el 72% de los casos la problemática tratada estaba relacionada con actividades inadecuadas en el espacio público, los problemas de convivencia han estado presentes en el 65% de las intervenciones y en el 57% de los conflictos aparecían aspectos relacionados con el uso masivo o intensivo del espacio público. Las percepciones negativas y la exclusión social también han estado presentes en un tercio de los programas de intervención.

La participación ciudadana en el urbanismo. El caso de los terrenos de la antigua cárcel de Trinitat Vella

Xavi Moreno y Xavi Patón

La creciente complejidad de las sociedades occidentales provoca la aparición de nuevos desafíos en la gestión pública de las demandas, las necesidades y las preferencias sociales y en las políticas diversas y, a veces, contrapuestas.

La sociedad es más exigente y dispone de conocimientos y capacidades para plantear sus puntos de vista. No recibe las políticas públicas pasivamente, sino que es capaz de entender los impactos y de valorarlos en función de sus intereses y preferencias.

Los procesos de concertación urbanística fundamentados en los mecanismos de participación ciudadana se han erigido como la vía para aprovechar y superar el conflicto, generando políticas públicas mejores y facilitando su implementación.

Este artículo expone el proceso participativo para la transformación de los terrenos de la antigua prisión de Trinitat Vella en el distrito de Sant Andreu. Los autores empiezan analizando el contexto territorial y social donde se ubica la transformación

urbanística, a continuación exponen los mecanismos de relación con la ciudadanía, los objetivos de información, el proceso de debate y la recogida de propuestas. En el último apartado hacen una valoración del proceso y aportan sus reflexiones finales.

Los Patios Abiertos, espacios de educación y cohesión social

Marleny Colmenares y Araceli Vilarrasa

Patios Abiertos forma parte del programa Tiempo de Barrio, Tiempo Educativo Compartido que lideran conjuntamente el Instituto Municipal de Educación, la Dirección de Usos del Tiempo, los distritos municipales y la Fundación Jaume Bofill. Este programa, que es uno de los proyectos estratégicos del Proyecto Educativo de Ciudad de Barcelona 2007-2011, trabaja con la comunidad educativa, barrio a barrio, para optimizar el uso de los centros escolares más allá del horario escolar y para ofrecer a las familias y especialmente a los niños y a los jóvenes, espacios urbanos donde disfrutar del tiempo libre de forma autónoma y segura. La apertura de los patios escolares como espacios públicos para ser usados libremente por el barrio ha demostrado ser una de las iniciativas interesantes que aporta el programa Tiempo de Barrio, Tiempo Educativo Compartido. Actualmente hay 37 escuelas de 9 distritos diferentes implicadas en el proyecto. Un proyecto muy joven, que tiene un gran recorrido por delante.

Espacio público: entre la cohesión social y el conflicto

Eva Fernàndez

Cuando hablamos de espacio público estamos permanentemente oscilando entre la visión intelectual del mismo como un espacio de oportunidades, un ágora ideal, y más a menudo, la visión que recibimos de los medios: como un espacio para el desorden y el conflicto.

Si el urbanismo tiene la pretensión de resolver —o al menos de intervenir— sobre esta polaridad habrá que contemplar algunos elementos clave. En este artículo se pretende responder a algunos interrogantes sin ánimo de ser exhaustivo: ¿el espacio público puede convertirse en un escenario racional y aséptico al margen de los diversos actores e intereses que se mueven en él? ¿Influyen las desigualdades en el uso de los espacios públicos? Si es así, ¿es posible extrapolar respuestas meramente técnicas para afrontar los conflictos? Finalmente, ¿cuál es el papel que pueden jugar los diferentes actores y colectivos sociales en el caso de una ciudad como Barcelona? En otras palabras, ¿de qué hablamos cuando hablamos de participación ciudadana?

Ciudades para vivir

Zaida Muxí

La manera cómo se construyen las ciudades no es neutral, sino que afectará para bien y para mal de diferentes formas a las personas. Por ello pensar el espacio urbano para todos y para todas es hacerlo desde la diferencia —pero no desde la desigualdad—, una diferencia entre hombres y mujeres, entre clases, entre orígenes, culturas, religiones... que deberá colocar en igualdad de condiciones a todas las demandas, sin apriorismos.

Pensar las ciudades desde y para sus habitantes es una tarea pendiente. Las experiencias reales de las diferentes personas que habitamos las ciudades no han estado presentes, al menos no de forma mayoritaria, en las prioridades de la planificación territorial y urbana. Esta falta se evidencia especialmente en los usos de los espacios y en los usos del tiempo en las ciudades. Para poder incorporar las experiencias diversas en el proyecto urbano es necesario, en primer lugar, incorporar metodologías híbridas de análisis y recopilación de información para poder establecer las prioridades que lo guiarán. Es un desafío, ya iniciado en otras ciudades como Viena, que nos puede servir de referencia, que no podemos desatender si queremos hacer realidad el derecho humano a la ciudad.

Summary

Integrated Action Plans in Barcelona

Enric Cremades

When analyzing the problems arising in a specific area of the city involving the degradation of the urban environment and coexistence, we can see that any efforts toward a solution would be more effective if they are made with an integrated, multidisciplinary approach. Nonetheless, a traditional perspective would lead us to take action on the specific problem with the idea of achieving immediate results, but without bearing in mind that sometimes we must take a step back in order to gain a more complete picture. Here it should also be mentioned that the structure of the government institutions, due to their form of organization, does not particularly facilitate interdepartmental work.

Hence, Integrated Action Plans emerge as the most adequate mechanism for stopping or reversing this trend and making neighborhoods nicer and more human. They are linked to the involvement of the Agencies that manage and invest in this area.

Some clear examples in this regard would be the effort made by the City of Barcelona in a number of neighborhoods with specific characteristics, with subsidies from both the Generalitat of Catalonia (Neighborhood Plan) and the European Union (ERDF - Urban Initiative, URBAN).

Planning and health: natural partners

Hugh Barton

We know intuitively that the environment affects health and well-being in many ways. But the planning system is not set up to recognise the creation of a healthy environment as a core purpose of planning, and organizational silos get in the way. The result is that we are literally building unhealthy conditions into the very fabric of our towns and cities. Recent research shows how factors such as health equity, levels of physical activity and mental well-being are in part determined by our environment. The World Health Organization's Healthy Cities programme is leading the way, promoting changed attitudes and policies through its «healthy urban planning» initiative. While it is appropriate to be cautious about raising exaggerated expectations, it is vital for all agencies that affect the built environment—including economic agencies—to work together to ensure coherent strategies. The politicians' leadership role is central to this. The policies needed are radical. The final part of the article illustrates some of the implications by focussing on

one important vulnerable group, the elderly, and how we might plan for healthy ageing.

Educational urbanism: urban education

Joan Manuel del Pozo

The word urbanism is often limited to technical or political meanings that are void of any ideological or pedagogical components. Meanwhile, education is generally conceived as formal scholastic instruction, however that definition excludes the invaluable experience that people gain from urban life. The educating city attempts to connect educational values with city life, or to uncover the educational potential hidden within the city in its most diverse activities, including urban policy. Within urban heritage lies the road to identification, belonging and, therefore, responsibility—a primary educational factor. The functionality of the city's urban design has a direct impact on issues and solutions regarding the public space and the reasonable use of time, and relevant educational effects. The beauty of the space also allows for the development of an awareness of ethical and social consequences. An educationally oriented urbanism is one of the best ways to promote an urban, civic, comprehensive education.

Housing and social cohesion

Juli Ponce

What role does affordable housing have in the sustainable development of our societies? Specifically, how does it affect the social, economic and territorial cohesion of our cities?

The article attempts to answer these questions in a brief and comprehensible manner. It begins by analyzing the modern concept of affordable housing, which includes, yet goes beyond, the idea of subsidized housing, and enables a change in the paradigms of public and private efforts in the sector, with affordable housing defined as a service of general interest (or public service), whose effectiveness and efficiency will depend, to a certain degree, on the existence of adequate public-private collaboration. From this point of departure, the article addresses various aspects involving the accommodations in our cities, particularly those related to social cohesion.

If we intend to strengthen social cohesion in our cities, then the right to decent and adequate accommodations must be guar-

anteed and fulfilled. Having a set of public policies that are well integrated with the public policies on urbanism, education or safety, for example, would promote equality in the area, which is of the utmost interest for all, since affordable housing could help to reduce inequalities and foster trust among fellow citizens.

Old industrial architecture for the contemporary city

Josep Maria Montaner

Some of the industrial facilities that have survived in Barcelona have been, or are expected to be, repurposed for various social, cultural, educational or economic activities. This reallocation is aided by the industrial architecture itself, which is well located, near the communication channels, forming a system of buildings and open spaces, with the wide-open interior spaces defined by structures with an open floor plan, allowing the maximum freedom of use.

In this regard, there are classic works already completed and consolidated, such as the Batlló textile factory, which is now the Industrial School and headquarters of the Barcelona Provincial Council; the Casarramona cotton mill, converted into CaixaForum; and the publishing house Montaner i Simón, which became the Antoni Tàpies Foundation following two very different phases of intervention. There are also recent projects, such as Ca l'Aranyó, which became the main campus of Pompeu Fabra University; and even projects in the planning and execution phases, such as the «Factories of Creation» from the Barcelona Institute of Culture (ICUB), located in old industrial complexes, such as Fabra i Coats in the Sant Andreu district and the old La Seca mint in Ciutat Vella, as well as the unique project for The House of Languages in Can Ricart.

Barcelona: safe, sustainable and healthy

Katherine Pérez, Elena Santamariña-Rubio, Marta Olabarria, Àngel López and Carme Borrell

This article aims to describe the actions undertaken in Barcelona over the past 20 years to reduce the use of cars in the city, to promote active mobility (walking and biking) and increase road safety. These include such actions as: fully regulating parking throughout the majority of the city (Green Zone), identifying and addressing locations with a high rate of accidents, implementing zones with a speed limit of 30 km/h, creating safe

routes for schoolchildren, implementing the «Bicing» bicycle sharing program, and building separated bike lanes. The article also presents results of the impact on the number of persons injured, from the evaluable road safety measures.

Facilities planning as a mechanism for improving urban quality

Sergi Cuadrado, Maite Espinach and Laia Pellejà

The current urban development proposals affect the quality of urban areas, because having an adequate provision of facilities and services, in accordance with the target population, fosters the building of solid urban communities. In this respect, the article presents an interdisciplinary line of work developed by Activa Prospect regarding the characterization of the population and the planning of facilities, which comprises around a dozen studies focusing on a variety of territorial environments. Throughout this experience, studies analyzing the facilities needs have proven to be a useful mechanism that provides the support elements necessary for facilities planning in response to an urban transformation, along with an instrument for achieving a proper balance between urbanism and social dynamics.

After contextualizing this line of work, the second part of the article outlines the methodology used to develop these types of analyses.

In the third section, we present a selection of cases from the studies conducted thus far, in each case highlighting aspects considered to be of particular interest. The article concludes with a set of final evaluations regarding the use and results of this methodology of analysis.

Urbanism and gender. Urbanism from women's perspective

Anna Bofill

The gender perspective considers that the physical space in which we live is not neutral, but in fact creates hierarchies, produces inequalities, and is sometimes even sexist and discriminating toward women.

This article gives a broad view of the city, which includes everything from private living spaces to shared and group living arrangements, and household uses to infrastructures and

planning; from the aspects of insecurity and fear to the issues of mobility and accessibility; from urban social movements to urban policies.

It discusses the concept of daily life, gender stereotypes, how the social structure and the urban structure interact, policies for the prevention of violence and crimes, the key issues of daily life as indispensable input for the discipline of urban planning, the mobilization of women and the mechanisms for participation.

Neighborhood association movement and urban planning policies

Anna Alabart

In a democratic system, urban planning policies are theoretically designed to achieve city and regional development while respecting the criteria of ecological sustainability and economic viability, and responding to the needs of the resident population, especially those of the more disadvantaged individuals. There are three dimensions that should be kept in mind in order to judge such policies: what they do (results obtained), who does it (representativeness and responsibility of the actors) and how it is done (procedure for decision making and monitoring implementation). And also the underlying values.

The article seeks to develop this idea by emphasizing both the role of the neighborhood association movement as a creator of social capital and the importance of citizen participation, particularly that arising from collective deliberation, based on precise information. The empirical concretization of local participation in urbanism-related issues is focused on the experience of the city of Barcelona.

Conflict management services in public space

Pau Arbós, Juan Miguel Iglesias and Marina Mañas

This article presents the experience of Barcelona's conflict management services for social issues in the urban setting. In 2006, the City of Barcelona launched this unit to facilitate coexistence, civic-mindedness and tolerance among the population. The professionals of this City service perform a preventive diagnosis of the local areas, measure the levels of conflict, identify and intervene on the root causes of the problem and recommend courses of action.

The article presents the structure of the service, the methodology of intervention and specifies the type of coordination with City agents from other areas (Environment, Urban Guard, steering group for the Special Program for Public Space, etc.).

From April 2006 to June 2010, it has developed 197 intervention programs in a variety of locations throughout the city: an average of 49 programs a year, 4 per month. Of these programs, 55% have been implemented with full development of the planned stages of intervention, whereas in the remaining 45% only the diagnosis stage was completed.

In each intervention, two or more problems were addressed; in 72% of the cases, the problems involved inadequate activities in the public space; problems of coexistence were present in 65% of the interventions, while 57% of the conflicts presented aspects related to the mass or intensive use of the public space. Negative perceptions and social exclusion were also present in a third of the intervention programs.

Citizen participation in urban planning. The case of the lands of the old Trinitat Vella jail

Xavi Moreno and Xavi Patón

The increasing complexity of Western societies poses new challenges for the public management of the demands, needs and preferences of society and for the varied and sometimes opposing policies.

Society is more demanding and has the know-how and capabilities to put forth its points of view. It does not passively accept public policy, but is indeed able to understand the impacts and evaluate them according to its own interests and preferences.

Processes of urban development agreement based on the mechanisms for citizen participation have emerged as the way to capitalize on and overcome conflict, by creating better public policies and facilitating their implementation.

This article discusses the participatory process for transforming the lands of the old Trinitat Vella prison in the Sant Andreu district. The authors start by analyzing the territorial and social context surrounding the urban transformation, then discuss the mechanisms for relations with the local population, information objectives, the debate process and the collection of proposals. The last section presents an evaluation of the process and final reflections.

Open playgrounds: areas of education and social cohesion Marleny Colmenares and Araceli Vilarrasa

Open Playgrounds is part of a program called Neighborhood Time, Shared Educational Time, co-led by the Municipal Institute of Education, the Uses of Time project, the municipal districts and the Jaume Bofill Foundation. This program, one of the strategic components of the City of Barcelona's Educational Project 2007-2011, works with the education community, neighborhood by neighborhood, to optimize the use of scholastic facilities outside of school hours and offer families, and children and young people in particular, urban spaces where they can enjoy their free time safely and independently. The opening of school playgrounds as public spaces to be used freely by the neighborhood has proven to be one of the most successful initiatives contributed by the program Neighborhood Time, Shared Educational Time. There are currently 37 schools from 9 districts participating in the project. It is a very young project, with a bright future ahead of it.

Public space: between social cohesion and conflict Eva Fernández

When we talk about public space we are perennially oscillating between the intellectual view of the concept as a place of opportunity, an ideal forum, and more often the viewpoint that we get from the media, as a setting for disorder and conflict.

If urbanism aims to resolve or at least intervene on this polarity, a few fundamental aspects will need to be considered. In this article, I will attempt to raise some questions without being overly exhaustive: Could the public space become a rational

and neutral setting independent from the various actors and interests operating in it? Do inequalities influence the use of public spaces? If so, is it possible to extrapolate answers of a purely technical nature in dealing with conflicts? And finally, what role could be played by the various actors and social groups in the case of a city like Barcelona? In other words, what are we referring to when we talk about citizen participation?

Cities for living Zaida Muxí

The way cities are built is not neutral, but indeed affect inhabitants in various ways, for better or for worse. Therefore, to conceive the urban space for everyone is to contemplate differences—but not inequality—a difference between men and women, between classes, between origins, cultures, religions... which should provide equal conditions for all demands, without preconceived notions.

To conceive cities on behalf of and for their inhabitants is an outstanding issue. The real experiences of the different people that inhabit cities have not been present—at least not for the most part—in the priorities of the territorial and urban planning. This absence is especially evident in the uses of public spaces and in the uses of time in the cities. In order to incorporate the various experiences in the urban project it is necessary, first of all, to incorporate hybrid methodologies of analysis and information-gathering in order to set the priorities that will guide it. It is a challenge, one that is already underway in other cities like Vienna, and which may serve as a reminder that we cannot disregard if our goal is to make the human right to the city a reality.

Barcelona **societat**

Revista de coneixement i anàlisi social

Ajuntament de Barcelona